

ISSN 2414-634X

scientific journal

**INNOVATIVE
SOLUTIONS
IN MODERN
SCIENCE**

N4(23)

Dubai 2018

publisher TK Meganom, LLC

ISSN 2414-634X

DOI 10.26886/ISMS.2414-634X.4(23)2018

**SCIENTIFIC JOURNAL
INNOVATIVE SOLUTIONS IN MODERN SCIENCE
No. 4(23), 2018
July 16, 2018**

FOUNDER: CENTER FOR
INTERNATIONAL COOPERATION
TK MEGANOM, LLC

Edition address: Bur Dubai Khaled Bin
Waleed Street , Admiral Plaza Hotel, Of.
No: 9
P.O.Box: 113102 , Dubai, United Arab
Emirates

WAS FOUNDED IN 2016
IT IS ISSUED TEN TIMES A YEAR
<http://naukajournal.org/index.php/ISMSD>

Edition e-mail: ismsdubai@gmail.com
Phone: +971 55 1435638
© Center for international scientific
cooperation TK Meganom LLC

Reprint of materials without the written permission of edition forbidden

Editorial Board:

The Editor-in-chief Waldemar Wójcik, Doctor of Technical Sciences, Professor, Lublin University of Technology;

Economical Sciences

- G. Bashnyanin, Doctor of Economical Sciences, Professor, Head of the Department of Economics, Lviv Commercial Academy;
- Y. Barsky Doctor of Economical Sciences, Professor, Lutsk National Technical University;
- N. Shvets, Doctor of Economical Sciences, Professor, Director of Institute of Banking Technologies and Business "University of Banking";
- A. Shevchuk, Doctor of Economical Sciences, Professor, Novovolynsk Research-Education Institute of Economics and Management Ternopil National Economic University;
- N. Vdovenko, Doctor of Economical Sciences, Associate Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine;
- T. Zahorna, Doctor of Economical Sciences, Professor, Makiyivka Economic and Humanitarian Institute;
- V. Hrapkina, Doctor of Economical Sciences, Associate Professor, Makiyivka Economic and Humanitarian Institute;

Historical Sciences

- V. Orehovskiy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Chernivtsi Institute of Trade and Economics, Kyiv National University of Trade and Economics;
- M. Yuriy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Chernivtsi Institute of Trade and Economics, Kyiv National University of Trade and Economics;
- O. Bezarov, Doctor of Historical Sciences, Chernivtsi Institute of Trade and Economics, Kyiv National University of Trade and Economics;
- L. Tsyganenko, Doctor of Historical Sciences, Professor, Izmail State Humanitarian University
- I. Roebuck, Doctor of Historical Sciences, Professor, Kharkiv National Medical University;
- K. Nikitenko, Doctor of Historical Sciences, Lviv National Academy of Arts;
- I. Datskiv, Doctor of Historical Sciences, Professor, Ternopil National Economic University;
- N. Cotsur, Doctor of Historical Sciences, Professor, Gregory Skovoroda Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University;

Philosophical sciences

- Alatom Mohammad Fayiz Ahmad, Doctor of Philosophy;
- M. Chikarkova, Doctor of Philosophy, Professor, Yu. Fedkovych Chernivtsi National University;
- O. Andriyenko, Doctor of Philosophy, Professor, Donetsk National University;
- P. Dulyan, Doctor of Philosophy, Mikolaiv National University;

Political Sciences

- V. Kornienko, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of the Ukrainian Academy of Political Science, Vinnytsia National Technical University, President of the Association "Analitikum"
- O. Tkach, Doctor of Political Sciences, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv;
- S. Denysyuk, Doctor of Political Sciences, Associate Professor, Vinnytsia National Technical University;

Pedagogical Sciences

- Y. Belmaz, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy; Academy;
- K. Vlasenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Donbass State Engineering Academy;
- R. Prima, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Lesya Ukrainka Eastern European National University;
- V. Kozhevnikov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Makiyivka Economic and Humanitarian Institute;
- O. Tarnopolskyi, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Alfred Nobel University, Dnipropetrovsk;
- I. Poluboiaryna, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kharkiv National Kotlyarevsky University of Arts;

Psychological Sciences

- I. Volzhentseva, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Gregory Skovoroda Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University;
- S. Simonenko, Doctor of Psychological Sciences, Professor, K. D. Ushynsky South Ukrainian National Pedagogical University;
- Murat Eliozy, Associate Professor, Ondokuz Mayıs University, Yasar Dogu Faculty Of Sport Sciences, Samsun, Turkey;

Medical Sciences

- M. Lebedyuk, Doctor of Medical Sciences, Professor, Head of the Department of Dermatology and Venereology, Odessa National Medical University;
- V. Bocharov, Doctor of Medical Sciences, Medical center "ORTO DENT", Odessa, Ukraine;
- V. Bocharova, PhD in Medical Sciences, Odessa National Medical University;
- L. Kuts, Doctor of Medical Sciences, Associate Professor, Head of the course of dermatovenerology, clinical immunology, allergology, Medical Institute of the Sumy State University;
- L. Zubkova, Doctor of Medical Sciences, Medical center "ORTO DENT", Odessa, Ukraine;
- V. Gladchuk, Doctor of Medical Sciences, «Hladchuk Medical Aesthetic Center», Kiev, Ukraine;
- K. Kolyadenko, Doctor of Medical Sciences, Associate Professor, O. O. Bogomolets National medical University, Kiev, Ukraine;
- G. Peklina, Doctor of Medical Sciences, Professor, Odessa Medical Institute International Humanitarian University;

Technical Sciences

- W. Wójcik, Doctor of Technical Sciences, Professor, Lublin University of Technology;
- V. Baranowski, Doctor of Technical Sciences, Professor, Ternopil National Technical University;
- V. Gogo, Doctor of Technical Sciences, Professor, Donetsk National Technical University;
- Alatom Mohammad Fayiz Ahmad, PHD in Engineering Sciences,

Juridical sciences

- I. Krinitsky, Doctor of Law, Professor, Research Laboratory number 1, Research Institute of Finance;
- A. Gumin, Doctor of Law, Professor, Training and Research Institute of Law and Psychology, National University "Lviv Polytechnic"

Art

- P. Crul, Doctor of Art, Professor, V. Stefanik Prikarpatsky University;
- O. Sizova, Doctor of Art, Professor, P. Tchaikovsky South Ural State Institute of Arts;
- Doctor of Art, Professor, Katerina Stanislavska, National Academy of Leaders Culture and Arts;
- N. Prokopova Doctor of Cultural Studies, Associate Professor, Dean of the Faculty of Directing and Actor Art, Kemerovo State Institute of Culture;
- R. Kvaratskhelia Doctor of Art, Caucasus International University;
- A. Puchkov, Doctor of Art, Professor, Boris Grnchenko Kyiv University;
- E. Kushch, PhD in Art, National Academy of Leaders Culture and Arts;
- O. Badalov, PhD in Atr, Chernigov Institute of Arts and Cultural Management of the National Academy of Culture and Arts;

Geographical Sciences

- L. Ilyin, Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of the Department of Tourism and Hospitality Lesya Ukrainka East-European National University;

Ulrichsweb™ Global Serials Directory

DOI (Digital object identifier)

Publishing house is a member of CrossRef

Indexing:

CORE

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

RESEARCHBIB

CITEFACTOR

GOOGLE SCHOLAR

I. ECONOMICAL AND TECHNICAL SCIENCES

DOI 10.26886/2414-634X.4(23)2018.1

UDC: 336.13:336.64:314.2

**STATE-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE FIELD OF HEALTH
PROTECTION: FINANCIAL AND SOCIAL ASPECTS OF
MODERNISATION**

O. V. Petrushka, PhD in Economical Sciences

Ternopil National Economic University, Ukraine, Ternopil

Basic properties of state-private partnership as alternatives of the budgetary financing of medical industry are reflected in the article, foreign experience of the general use of private investments and state financial resources is considered in the system of health protection. An author found out the basic terms of input of state-private partnership, the row of socio-economic effects is certain for his participants during realization of general projects. In the process of research the methods of dialectical analysis and synthesis, comparison, logical generalization and formalization were used. Positive properties and potential risks of input of state-private partnership are certain in home practice. The offered measures are for stimulation of forms of co-operation of business and power with the aim of development of competition and upgrading and availability of medical services.

Key words: state-private partnership, health protection, private investor, modernisation of medical industry, development of national economy.

кандидат економічних наук, Петрушка О. В. Державно-приватне партнерство у сфері охорони здоров'я: фінансові та соціальні аспекти модернізації/ Тернопільський національний економічний університет, Україна, Тернопіль

У статті висвітлено основні властивості державно-приватного партнерства як альтернативи бюджетного фінансування медичної галузі, розглянуто зарубіжний досвід спільного використання приватних інвестицій і державних фінансових ресурсів у системі охорони здоров'я. Автором з'ясовано основні умови запровадження державно-приватного партнерства, визначено ряд соціально-економічних ефектів для його учасників в ході реалізації спільних проектів. У процесі дослідження були використані методи діалектичного аналізу та синтезу, порівняння, логічного узагальнення та формалізації. Визначено позитивні властивості та потенційні ризики запровадження державно-приватного партнерства у вітчизняній практиці. Запропоновані заходи для стимулювання форм взаємодії бізнесу та влади з метою розвитку конкуренції і підвищення якості та доступності медичних послуг.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, охорона здоров'я, приватний інвестор, модернізація медичної галузі, розвиток національної економіки.

Вступ. Вітчизняна система охорони здоров'я характеризується існуванням низки проблем і потребує пошуку інноваційних інструментів, методів та механізмів управління нею. Однак через обмеженість фінансових ресурсів державного сектору економіки питання залучення приватних інвестицій у медичну галузь є досить актуальним. Така взаємодія відносин дозволить об'єднати фінансові і трудові ресурси держави та бізнесу, що сприятиме підвищенню ефективності їх використання та дозволить мінімізувати ризики.

Питання запровадження державно-приватного партнерства та особливостей його функціонування у системі охорони здоров'я висвітлюються у численних публікаціях зарубіжних та вітчизняних

вчених: В. Варнавського [4], М. Добрусіної [6], Р. Жердева [1], О. Мартякової [8], К. Павлюк [7], Т. Панової [3], Б. Шулюк [2] та ін. Проте, незважаючи на значну кількість наукових досліджень з окресленої проблематики, теоретичні та практичні аспекти партнерства влади та приватного сектору у медичній галузі потребують більш глибокого вивчення та дослідження.

Метою статті є обґрунтування науково-теоретичних аспектів розвитку державно-приватного партнерства в системі охорони здоров'я та визначення ефективності його запровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. Інститут партнерства державного та приватного секторів являє собою не тільки об'єднання фінансових, економічних, інтелектуальних та трудових ресурсів, а й виступає інституційно-організаційним поєднанням переваг державної публічної влади і приватного підприємницького сектору з метою вирішення суспільно важливих питань у різних сферах та галузях народного господарства.

Державно-приватне партнерство (ДПП) є одним із основних механізмів демократичної ринкової економіки, який дозволяє в повній мірі реалізовувати потенціал розвитку відносин між державним сектором і приватним бізнесом. Крім цього, партнерство держави та бізнесу дозволяє збільшувати інвестиційний потік приватних компаній у процеси розширеного відтворення тих галузей, які знаходяться у безпосередньому підпорядкуванні держави та органів місцевого самоврядування, а також використовувати підприємницькі ініціативи щодо підвищення рівня бюджетної ефективності. У порівнянні з державними структурами, приватний бізнес та його менеджмент мають велику ресурсну мобільність і гнучкість, швидкість прийняття рішень, адаптованість до змін, здатність до інновацій та технологічних удосконалень з метою забезпечення конкурентоздатності. Органи

державної влади, в свою чергу, можуть забезпечувати більш ефективну та успішну реалізацію проектів ДПП шляхом забезпечення стабільної правової бази, сприятливого політичного клімату в країні, а також застосування фінансово-економічних інструментів впливу(підтримку та гарантії, субсидії та пільгове оподаткування). Таким чином, використання основних переваг бізнесу та державної влади слід використати у формуванні основ національної економіки та розвитку соціальної сфери загалом і системи охорони здоров'я, зокрема.

Співробітництво держави та бізнесу у медичній галузі являє собою симбіоз можливостей і ресурсів учасників, враховуючи їх сильні сторони при виконанні поставлених завдань. Ключовою функцією органів державної влади при цьому виступає реалізація публічних соціальних зобов'язань, контроль за наданням безоплатних медичних послуг для населення, а також стратегічними пріоритетами і цілями країни, програмами соціального та економічного розвитку. Для приватного сектору при реалізації проектів ДПП у сфері охорони здоров'я важливим є своєчасно та в повному обсязі забезпечити надання послуг по найбільш оптимальній ціні, а також приймати участь у субсидованих державою програмах і проектах. Така рівновага державних, приватних та соціальних інтересів приводить, на нашу думку, до ряду соціально-економічних ефектів для учасників ДПП(див. рис.1).

Досвід розвинутих країн світу показує досить високу ефективність спільної діяльності держави та бізнесу в модернізації системи охорони здоров'я на основі форм та моделей державно-приватного партнерства. Так, у Німеччині, розповсюджений продаж державних лікувально-профілактичних закладів інвесторам за символічну суму за умов забезпечення обумовленої суми інвестицій і виконання

Рис. 1. Соціально-економічні ефекти для учасників державно-приватного партнерства.*

*Джерело: складено автором на основі [1, с. 3131-3134; 2, с. 257]

зобов'язань по держзамовленнях. Завдяки цьому частка приватних лікувальних закладів у країні збільшилась майже у п'ять разів і становить близько 22% [3, с.100]. При цьому використовуються три варіанти контрактів між партнерами: модель набувача, модель лізингу та модель здачі майна в оренду.

У Швеції практикується укладення договорів з приватними інвесторами на управління державними лікарнями, надання швидкої невідкладної допомоги, а також на надання послуг стосовно

діагностики захворювань та лабораторних обстежень. З моменту впровадження практики ДПП вартість зазначених вище послуг для населення зменшилась майже на 40% [4, с.13].

У Великобританії приватний партнер підтримує лікарняні заклади у робочому стані на протязі всього періоду їх експлуатації, але держава залишається відповідальною за якість наданих медичних послуг. Для об'єктивної оцінки ефективності проектів ДПП у сфері охорони здоров'я, у Великій Британії вперше було впроваджено модель «компаратора», основною метою якої є забезпечення можливості об'єктивного порівняння проекту ДПП з аналогічним у державному секторі, який забезпечив би надання того самого комплексу послуг. Компаратор дає можливість визначати показники для оцінки відповідності результатів до витрачених коштів [5].

Станом на 01.01.2017 року у Австралії процедуру приватизації уже пройшла майже третина лікувально-профілактичних закладів. Основні договірні умови при реалізації проектів ДПП у цій країні включають контракт на управління строком не менше 15 років, зобов'язання обслуговувати усіх громадян за фіксованими розцінками та контроль за якістю надання медичних послуг. У результаті впровадження інституту державно-приватного партнерства витрати австралійського уряду на будівництво нових закладів охорони здоров'я скоротились на 20%, а кількість населення, що обслуговують дані заклади зросло на 30% [3, с.101].

Виходячи із напрацювань зарубіжного досвіду ДПП у сфері охорони здоров'я, можна зробити висновок, що завдяки структурним змінам в економіці інститут державно-приватного партнерства здатний сприяти реалізації програм соціально-економічної модернізації з мінімальними витратами і ризиками для суспільного сектора. Досвід монополізації соціальної сфери державою або

бізнесом засвідчує в обох випадках низьку ефективність в економіках різних країн.

Копіювання та адаптація світового досвіду ДПП до вітчизняних умов є досить складною, оскільки існує ряд розбіжностей як в нормативно-правових базах держав, так і в економічних важелях та стимулах, які застосовуються урядами країн. Але ефективність форм і моделей ДПП, що застосовуються у розвинутих країнах та досягнутий соціальний ефект у медичній галузі, являється вагомим стимулом для його вивчення при розробці власної моделі для української економіки.

Узагальнюючи досвід іноземних країн, можна стверджувати, що для ефективної інтеграції інтересів держави і бізнесу у формі ДПП в Україні повинні бути сформовані необхідні умови, які умовно можна поділити на дві групи – зовнішні та внутрішні.

До зовнішніх умов слід віднести :

- створення рівних конкурентних можливостей - встановлення єдиних вимог до медичних установ не залежно від форми власності, реалізація права вибору пацієнтом страхової медичної організації;

- цінова політика - фінансування виключно за рахунок внесків у обов'язкове медичне страхування, врахування усіх статей видатків у величину тарифу та його економічне обґрунтування;

- перерозподіл ризиків - створення ризик-фондів для своєчасної стабілізації кризових ситуацій.

Щодо внутрішніх умов реалізації ДПП в системі охорони здоров'я, вважаємо, що до цієї групи доцільно віднести наступні:

- наявність висококваліфікованих кадрів, створення сприятливого мікроклімату у колективі - формування корпоративної культури, іміджу лікувальної установи, підвищення кваліфікації та навчання персоналу, матеріальне стимулювання працівників;

- наявність сучасного високотехнологічного обладнання та інформаційної інфраструктури;
- ефективний менеджмент в управлінні доходами та витратами, а також організація управлінського обліку у лікувальних закладах;
- задоволення потреб пацієнтів завдяки підвищенню якості медичної допомоги та розширення спектру лікувальних послуг.

Дослідження властивостей державно-приватного партнерства загалом, та застосування його у системі охорони здоров'я зокрема, дає змогу зробити висновок про те, що йому притаманні як позитивні властивості, так і ризики успішного застосування в інтересах його учасників (табл. 2).

Таблиця 2.

**Переваги та недоліки державно-приватного партнерства
у системі охорони здоров'я***

Позитивні властивості	Потенційні ризики
<ul style="list-style-type: none"> • ефективний розвиток державних медичних закладів; • підвищення якості та доступності медичних послуг; • запровадження інноваційних форм фінансування; • стимулювання підприємництва та впровадження новітніх методів управління; • залучення додаткових фінансових ресурсів; • успішна реалізація великих інфраструктурних об'єктів; • новітні технології та сучасне медичне обладнання; • забезпечення достойними заробітними платами працівників медичної галузі; • забезпечення економічного добробуту та соціального зростання; • підвищення якості життя громадян. 	<ul style="list-style-type: none"> • бюрократичні перепони та адміністративні бар'єри; • надмірний контроль влади за діяльністю партнерів; • висока вартість управління; • нестабільна політична ситуація; • корупційні схеми в системі охорони здоров'я; • недосконалість чинної системи оподаткування; • перехід бюджетних коштів у тіньовий обіг; • неналежний рівень правового регулювання; • неузгодженість дій учасників державно-приватного партнерства; • недостатня кількість висококваліфікованих кадрів на усіх рівнях управління; • тривалий період впровадження; • відсутність інформації стосовно переваг застосування проектів ДПП.

*Джерело: складено автором на основі [6, с.145-146; 7; 8, с.41].

Враховуючи вищезазначене, уже сьогодні можна визначити основні напрямки використання ДПП у вітчизняній системі охорони здоров'я:

- 1) цільова підготовка кадрів та медична післядипломна освіта;
- 2) організація стажування українських медиків у провідних клініках світу;
- 3) розвиток медичного приладобудування та фармацевтичної галузі;
- 4) впровадження високотехнологічної медичної допомоги;
- 5) розвиток добровільного медичного страхування.

Співпраця підприємницьких структур, органів державного управління та суспільного сектору при виконанні проектів ДПП забезпечить розвиток новітніх форм управління, зменшить навантаження на державний бюджет, стимулюватиме бізнес та допоможе вирішити ряд соціально-економічних проблем у нашій державі.

Висновки. Таким чином, перехід до використання системи державно-приватного партнерства дозволить суттєво покращити стан медичної галузі в Україні за рахунок додаткових джерел інвестицій, як фінансових, так і інтелектуальних, а також оптимізувати видатки на охорону здоров'я. Окрім цього, ДПП сприятиме створенню умов для виходу даної галузі на біль високий технологічний рівень, забезпечить її стабільний розвиток та існування оптимального конкурентного середовища, розширить можливості вибору пацієнтом медичної установи та лікаря та підвищить якість медичного обслуговування. Різноманітні форми взаємодії при реалізації проектів державно-приватного партнерства виступатимуть рушійною силою розвитку української системи охорони здоров'я та створять умови для оптимізації фінансових ресурсів даної сфери та їх адресного

використання. Розвиток інститут ДПП сприятиме розвитку ринку праці, фармацевтичної промисловості, виробництва медичного обладнання та техніки, а також підвищить інвестиційну привабливість медичної галузі, регіону та національної економіки загалом.

Література:

1. Жердев Р. А. Государственно-частное партнерство как драйвер развития отечественного здравоохранения / Р. А. Жердев // Российское предпринимательство.– 2015.– №16(18).– С. 3125-3138.

2. Shuliuk B. S. Financial instruments of public and private partnership development / B. S. Shuliuk // Scientific bulletin of Polissia. –2016. – №3(7). – P.253-260.

3. Панова Т. В. Опыт развитых европейских стран в использовании форм и моделей ГЧП в здравоохранении / Т. В. Панова // Вопросы экономики и права.– 2015.– №11. – С.99-102.

4. Варнавский В. Г. Государственно-частное партнерство в здравоохранении: международный опыт / В.Г. Варнавский // Управление здравоохранением. – 2010. – №1.– С. 9-16.

5. Павлюк К. Охорона здоров'я:спробувати механізми державно-приватного партнерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/141?view.

6. Добрусина М. Е., Завьялова Г. Н., Тулупова О. Н., Хлынин С. М. Государственно-частное партнерство как инновационная форма развития здравоохранения / М. Е. Добрусина, Г. Н. Завьялова, О. Н. Тулупова, С. М. Хлынин // Вестник ТГУ. Серия «Экономика». – 2011. – №1(13). – С.142-148.

7. Павлюк К., Камінська О. Медична реформа: використаємо можливості державно-приватного партнерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://n-auditor.com.ua/ru/component/na_archive/1657.html.

8. Мартякова О. В., Трикоз І. В. Державно-приватне партнерство у сфері охорони здоров'я / О. В. Мартякова, І. В. Трикоз // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – №1(13). – С.37-43.

References:

1. Zherdev R. A. Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo kak drayver razvitiya otechestvennogo zdavookhraneniya / R. A. Zherdev // Rossiyskoe predprinimatelstvo. – 2015.– №16(18). – S. 3125-3138.

2. Shuliuk B. S. Financial instruments of public and private partnership development / B. S. Shuliuk // Scientific bulletin of Polissia. –2016. – №3(7). – P.253-260.

3. Panova T. V. Opyt razvitykh evropeyskikh stran v ispolzovanii form i modeley GChP v zdavookhranenii / T. V. Panova // Voprosy ekonomiki i prava.– 2015.– №11. – S.99-102.

4. Varnavskiy V. G. Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v zdavookhranenii: mezhdunarodnyy opyt / V. G. Varnavskiy // Upravlenie zdavookhraneniem. – 2010. – №1.– S. 9-16.

5. Pavljuk K. Okhorona zdorov'ja:sprobuvaty mekhanizmy derzhavno-pryvathogho partnerstva [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/141?view.

6. Dobrusina M. Ye., Zavyalova G. N., Tulupova O. N., Khlynin S. M. Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo kak innovatsionnaya forma razvitiya zdavookhraneniya / M. Ye. Dobrusina, G. N. Zavyalova, O. N. Tulupova, S. M. Khlynin // Vestnik TGU. Seriya «Ekonomika». – 2011. – №1(13). – S.142-148.

7. Pavljuk K., Kaminsjka O. *Medychna reforma: vykorystajmo mozhlyvosti derzhavno-pryvatnogho partnerstva [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu:*

http://n-auditor.com.ua/ru/component/na_archive/1657.html.

8. Martjakova O. V., Trykoz I. V. *Derzhavno-pryvatne partnerstvo u sferi okhorony zdorov'ja / O. V. Martjakova, I. V. Trykoz // Visnyk Berdjansjkogho universytetu menedzhmentu i biznesu. – 2011. – №1(13). – S.37-43.*

DOI 10.26886/2414-634X.4(23)2018.2

UDC: 336.13:336.64

FINANCIAL PARTNERSHIP OF THE STATE AND BUSINESS

B. S. Shuliuk, PhD in Economical Sciences

Ternopil National Economic University, Ukraine, Ternopil

The subject of the study is to highlight the appropriateness of financial cooperation between public authorities and business entities in order to finance projects in social infrastructure and strategically important sectors of the economy. To this end, the peculiarities of the formation and development of financial relations of public-private partnership in the domestic practice have been clarified. The research uses methods of dialectical analysis and synthesis, as well as methods of logical generalization, comparison and formalization. The main factors hindering the effective implementation and development of projects with the participation of the state and business are identified, in particular: the underdeveloped legal framework, the ineffectiveness of competitive selection of programs and projects; distrust of business and people to power; insufficient transparency of project implementation stages; fuzzy

distribution of responsibilities and risks of participants. The directions of improvement of financial partnership of the state and business are outlined with the help of creation of favorable legislative, economic and managerial environment for development and implementation of socially important projects.

Key words: public-private partnership, financial resources, programs and projects, social infrastructure, branches of economy.

кандидат економічних наук, Шулюк Б. С. Фінансове партнерство держави і бізнесу/ Тернопільський національний економічний університет, Україна, Тернопіль

Предметом дослідження є висвітлення доцільності фінансової взаємодії органів державної влади і підприємницьких структур задля здійснення фінансування проектів у соціальній інфраструктурі та стратегічно важливих галузях економіки. З цією метою з'ясовано особливості формування і розвитку фінансових відносин державно-приватного партнерства у вітчизняній практиці. При проведенні дослідження використано методи діалектичного аналізу та синтезу, а також методи логічного узагальнення, порівняння та формалізації. Визначено основні фактори, що стримують ефективне впровадження і розвиток проектів за участю держави та бізнесу, зокрема: нерозвиненість правової бази, неефективність конкурсного відбору програм і проектів; недовіра бізнесу і населення до влади; недостатня прозорість етапів реалізації проектів; нечіткий розподіл відповідальності та ризиків учасників. Окреслено напрями удосконалення фінансового партнерства держави і бізнесу завдяки створенню сприятливого законодавчого, економічного та управлінського середовища для розроблення й реалізації суспільно важливих проектів.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, фінансові ресурси, програми і проекти, соціальна інфраструктура, галузі економіки.

Вступ. Ринкові відносини господарювання свідчать про значну роль держави в економічних процесах. Реалізація численних соціально-економічних завдань країни пов'язана з постійно зростаючими обмеженнями в бюджетній та фінансовій сферах, а також з наростаючими вимогами населення до якості суспільних послуг та інфраструктури. У зв'язку з цим невід'ємною умовою ефективного функціонування ринкової економіки є конструктивна фінансова взаємодія бізнесу і державних інститутів. Проте у вітчизняній практиці державно-приватне партнерство розвивається дуже повільно, кількість реалізованих проектів мінімальна, а їх ефективність низька.

Проблематику державно-приватного партнерства в контексті фінансування інвестиційних процесів вивчали такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: А. Бержанір [7], В. Жук [2], А. Куліков [3], А. Музиченко [7], А. Поровська [1], В. Узунов [5] та інші. Зазначені дослідники в основному приділяють увагу конкретним питанням державно-приватного партнерства, його формам, правовим аспектам або загальним питанням формування економічної безпеки, контрактів і концесій. У той же час відсутні комплексні дослідження, пов'язані з прагненням держави залучити фінансові ресурси приватного сектора для вирішення суспільно значущих завдань соціально-економічного розвитку.

Метою статті є розкрити особливості формування і розвитку фінансового партнерства держави і бізнесу, визначити проблеми такої співпраці в Україні та окреслити напрями їх вирішення.

Виклад основного матеріалу статті. Сучасний етап економічного розвитку характеризується тим, що держави перестають вважати сферою своєї виняткової відповідальності багато видів господарської діяльності, в першу чергу в інфраструктурному і інноваційному секторах, які традиційно знаходилися в їхньому віданні. З іншого боку, в державних бюджетах багатьох країн немає достатнього обсягу коштів, щоб забезпечити розширене відтворення.

В Україні та світі все частіше спостерігається тенденція до активізації відносин держави і приватного бізнесу в напрямку вирішення спільних фінансових, економічних та соціальних проблем. Основними ознаками згаданих відносин є органічне поєднання інтересів суспільства і бізнесу; прозорість витрачання державних коштів і гарантія задоволення суспільних потреб з боку підприємницького сектора; рівноправна співпраця державних і приватних економіко-виробничих структур; єдині правила взаємодії сторін, обумовлені в договорах, контрактах та інших офіційних документах; збалансованість ресурсних вкладів, витрат, ризиків, отриманих результатів для досягнення цілей державно-приватного партнерства.

Таким чином, державно-приватне партнерство можна визначити як довгострокове взаємовигідне співробітництво держави і бізнесу, що існує в правових та інституційних рамках з метою досягнення максимального соціального ефекту. Воно представляє непряму, часткову приватизацію життєво важливих, що мають стратегічне значення, об'єктів. Мета такого партнерства – розвиток державної власності за рахунок об'єднання зусиль і ресурсів держави та приватного бізнесу. Держава при цьому залишає за собою функції контролю і регулювання.

Держава, відмовляючись від не властивих для неї сфер господарської діяльності, перекладає функції управління на

приватний бізнес. У свою чергу, користуючись державними гарантіями, підприємницький сектор вносить у виробництво тих чи інших суспільно необхідних благ організаційний досвід і знання, оптимізує економічні процеси і здійснює інвестиції, тим самим знижуючи фінансове навантаження на державний бюджет.

Роль держави в державно-приватному партнерстві полягає у створенні, розвитку і підтримці інфраструктури економіки: комунікацій, транспорту, зв'язку, енергетики. Уряд бере на себе значну частину витрат на наукові та технологічні цілі, екологію та ресурсозбереження, економічну і соціальну сфери, безпеку країни. Крім названих напрямів, прямо або опосередковано бере участь в регулюванні економічного розвитку, використовуючи кредитні, грошові, фінансові і валютні важелі, податкову й митну політики, бюджетну підтримку окремих галузей національного виробництва.

Державно-приватне партнерство передбачає офіційні відносини або домовленості між державними і приватними учасниками в спільних цілях з чітким визначенням інтересів учасників. Відтак, основні інтереси учасників державно-приватного партнерства зображено у табл. 1.

Таблиця 1

Інтереси держави і бізнесу у формуванні фінансового партнерства*

№ з/п	Інтереси держави	Інтереси бізнесу
1.	Модернізація державного і місцевого секторів економіки	Отримання доступу до нових сфер економіки
2.	Доступ до інформації про стратегічні плани приватного бізнесу	Координація планів розвитку бізнесу з державними і місцевими планами
3.	Економія бюджетних коштів органами влади і отримання додаткових доходів від використання державних активів	Отримання додаткових доходів у вигляді прибутку від використання державних активів
4.	Синергія у використанні ресурсів і застосуванні управлінських інновацій	Залучення бюджетних коштів для здійснення інвестиційних проектів
5.	Поділ ризиків реалізації проектів з приватним сектором	Поділ ризиків реалізації проектів з органами влади

6.	Створення конкурентного середовища в сфері надання публічних послуг	Усунення структурних обмежень зростання і розвитку за рахунок розширення і модернізації інфраструктури
7.	Підвищення ефективності прийняття рішень і збільшення продуктивності праці в державному секторі	Позитивна соціальна реклама

* Складено автором на основі джерела [1, с. 133]

Партнерство в даному випадку означає співробітництво, при якому державні і приватні структури рівноправні і взаємодоповнюють один одного, в тому числі в інвестуванні і формуванні фінансових ресурсів. У фінансовому аспекті державно-приватне партнерство може розвиватися двома способами:

1. Державний сектор і приватні партнери приєднуються до існуючої компанії або спільно створюють змішану компанію. Головний принцип державно-приватного партнерства – об'єднання державних і приватних інвестицій;

2. Державні і приватні партнери укладають договір (контракт) – це може бути договір про співпрацю, договір про управління компанією, договір про реалізацію, лізинговий договір, договір про відступлення (концесія), тобто найсучасніша форма партнерства.

Фінансове партнерство держави і бізнесу на практиці здійснюється у різних формах (рис. 1). Вони спрямовані на створення балансу державно-приватного партнерства в економічній, соціальній, екологічній, технологічній сферах. Вибір певної форми фінансування здійснюється з врахуванням отримання вигоди, що здатні забезпечити [2, с. 122-123; 3, с. 115-116; 4, с. 251; 5, с. 119-120]:

– досягнення ефективних соціально-економічних завдань, а також економію часу при реалізації фінансових проектів за рахунок використання учасниками партнерства своїх можливостей;

– альтернативне використання фінансових методів та інструментів в процесі розроблення та реалізації проектів у соціальній інфраструктурі та галузях економічної сфери;

– прийняття результативних економіко-управлінських рішень при реалізації спільних проектів, найповніше врахування суспільних потреб;

– інтеграцію суб'єктів підприємницьких структур в громадське життя завдяки безпосереднього залучення в реалізацію соціально значущих проектів;

– надання якісних товарів і послуг внаслідок посилення державного контролю;

– підвищення довіри до бізнесу з боку населення за зроблений внесок у вирішення соціальних проблем.

Рис. 1. Форми фінансового партнерства держави і бізнесу*

* Складено автором

Реалізація проектів державно-приватного партнерства відбувається за умови їх фінансового забезпечення та дотримання принципів фінансування, важливими з яких виступають: перерозподіл

ризиків фінансування між державними і приватними суб'єктами; додаткове залучення в економіку фінансових ресурсів; залучення коштів недержавного сектора економіки при збереженні за державними органами їх функцій і повноважень. При цьому основними джерелами фінансування зазначених проектів є:

1) субсидії, що надаються як фінансова допомога з боку органів державної влади для залучення великих внутрішніх інвесторів, а також виділяються з бюджетів різних рівнів з метою фінансової підтримки проектів, які є значущими на території країни та мають високий рівень державних витрат;

2) проектні облігації, актуальність яких зумовлена низькою собівартістю їх випуску в порівнянні з величиною банківського кредиту. Такий вид цінних паперів є досить обмежений, що викликає проблеми при мобілізації необхідної суми капіталу для реалізації масштабних проектів регіонів;

3) комерційні кредити – надаються для своєчасного обслуговування боргових зобов'язань з урахуванням соціально-економічної результативності проекту;

4) акціонерний капітал, що фінансується інвесторами при наявності власних коштів в якості комбінування субординованого боргу і випуску акцій;

5) гарантії уряду, місцевих органів влади.

Незважаючи на різноманітність форм співпраці держави і приватного сектора, заснованих на принципах державно-приватного партнерства, джерел фінансування проектів, у вітчизняній практиці процес планування, розроблення та реалізації спільних фінансових проектів знаходиться тільки на початковому етапі становлення, він є безсистемним та поодиноким.

Зазначені проекти застосовуються в окремих галузях соціальної інфраструктури та сферах економіки. Так, дані табл. 2 свідчать про те, що фінансування інвестицій у спільні проекти держави і бізнесу не було використано для розвитку країни. За даними Світового банку, фінансування проектів державно-приватного партнерства в економічній інфраструктурі України протягом 1990-2017 рр. було реалізовано 57 проектів, в які інвестовано 524,205 млн дол. США. Загалом систематичною реалізацією інвестиційних проектів впродовж зазначеного періоду найбільш відзначилася енергетична сфера, в якій впроваджено 37 проектів (табл. 2).

Таблиця 2

Фінансування проектів державно-приватного партнерства в Україні в 1990–2017 рр. за оцінкою Світового банку*

Сфери реалізації проекту	Кількість проектів, од.	Обсяг інвестицій, млн. дол. США
Енергетика	37	2,744
Інформаційні та комунікаційні технології	5	1,461
Природний газ	11	38
Порти	2	280
Водопостачання та каналізація	2	202
Всього	57	524,205

* Складено автором на основі джерела [6]

Основними факторами, що стримують ефективне впровадження і розвиток проектів за участю держави та бізнесу на умовах взаємовигідної співпраці в даний час варто віднести: нерозвиненість правової бази, що визначає регулювання проектів державно-приватного партнерства в країні; неефективність конкурсного відбору програм і проектів; недовіра бізнесу і населення до влади; відсутність вагомого стратегічного проектування; вплив політичних чинників на економічну сторону проекту; недостатня прозорість етапів реалізації проектів; нечіткий розподіл відповідальності та ризиків при реалізації програм розвитку окремих сфер економіки.

Поряд з тим, взаємодія держави і бізнесу є перспективним механізмом, який потрібно удосконалювати. Адже таке партнерство пов'язане безпосередньо із завданнями та цілями держави стосовно розвитку інфраструктури та різних секторів економіки, а також забезпечення соціальної стабільності та задоволення потреб громадян. Воно дає змогу модернізувати об'єкти інфраструктури, і забезпечити додаткові надходження до бюджету.

Для ефективного виконання державою завдань доцільно залучати компетенції, досвід і кошти інвесторів. Крім того, ефективне партнерство реальне тільки за умови повної ясності та передбачуваності стратегії подальшого розвитку країни. Без цього, без впевненості в стабільності від бізнесу не можна очікувати нічого, крім формальної участі у великомасштабних проектах держави [7, с. 106].

Тому для удосконалення фінансового партнерства держави і бізнесу державну політику необхідно спрямовувати на залучення приватних інвестиційних ресурсів, що сприятиме модернізації української економіки. Для цього необхідно створити сприятливе законодавче, економічне та управлінське середовище для розроблення й реалізації проектів, зокрема:

1. Удосконалити нормативно-правову базу стосовно регулювання партнерських відносин держави і бізнесу.

2. Забезпечити різні механізми фінансування проектів державно-приватного партнерства (використання субсидіювання, залучення коштів пенсійних фондів і страхових компаній).

3. Розширити перелік інструментів бюджетного фінансування (державні гарантії, бюджетний кредит, цільові дотації).

4. Посилити захист інтересів державних та приватних партнерів при розробленні, затвердженні та реалізації проектів.

5. Підвищити інвестиційний потенціал місцевих бюджетів в процесі реалізації фінансових проектів завдяки створенню сприятливого фінансового середовища.

Запропоновані напрями дадуть змогу ефективніше розвивати фінансові відносини держави і приватних структур, а також мінімізувати їх витрати; спрямувати інвестиції і рух капіталу у стратегічно важливі галузі, на розвиток інфраструктури на місцевому рівні; використовувати нові технології, методи управління та сучасні форми фінансування проектів.

Висновки. В умовах постійної нестачі бюджетних коштів, уряд України змушений шукати додаткові джерела залучення коштів, зокрема шляхом розвитку співпраці з підприємницькими структурами. Таке партнерство дозволяє перекласти частину фінансового тягара реалізації необхідних проектів на приватних інвесторів, що володіють необхідними можливостями та досвідом діяльності в даній галузі.

Для України фінансове партнерство держави і бізнесу є одним із пріоритетних напрямів розвитку. Проте існує ряд проблем в цій сфері, які негативно впливають на становлення державно-приватного партнерства та потребують вирішення. Це дасть змогу підвищити результативність функціонування соціально-економічної сфери, закласти стабільну основу для її інтенсивного розвитку.

Література:

1. Поровская А. Я. Интересы государства и бизнеса в рамках частно-государственного партнёрства / А. Я. Поровская // Вестник Томского государственного университета. – 2009. – № 328. – С. 131-134.

2. Жук В. П. Основні характеристики державно-приватного партнерства / В. П. Жук // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 12. – С. 122-124.
3. Куліков А. І. Переваги застосування механізму державно-приватного партнерства / А. І. Куліков // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 5. – С. 114-116.
4. Petrushka O. V. World experience of financial support of health care: lessons for Ukraine / O. V. Petrushka // Scientific bulletin of Polissia. – 2016. – № 3 (7). – P. 247-252.
5. Узунов В. В. Державно-приватне партнерство в узгодженні інтересів суб'єктів інноваційної політики / В. В. Узунов // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 21. – С. 119-122.
6. Оцінка Світового банку стосовно фінансування проектів державно-приватного партнерства в Україні впродовж 1990–2017 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ppi.worldbank.org/snapshots/country/Ukraine>.
7. Музиченко А. С. Державно-приватне партнерство як інститут взаємодії влади і бізнесу / А. С. Музиченко, А. Л. Бержанір // Економічний простір. – 2013. – № 75. – С. 100-108.

References:

1. Porovskaya A. Ya. Interesy gosudarstva i biznesa v ramkakh chastno-gosudarstvennogo partnerstva / A. Ya. Porovskaya // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2009. – № 328. – S. 131-134.
2. Zhuk V. P. Osnovni kharakterystyky derzhavno-pryvatnogho partnerstva / V. P. Zhuk // Investyciji: praktyka ta dosvid. – 2012. – № 12. – S. 122-124.
3. Kulikov A. I. Perevaghy zastosuvannja mekhanizmu derzhavno-pryvatnogho partnerstva / A. I. Kulikov // Investyciji: praktyka ta dosvid. – 2013. – № 5. – S. 114-116.

4. Petrushka O. V. *World experience of financial support of health care: lessons for Ukraine* / O. V. Petrushka // *Scientific bulletin of Polissia*. – 2016. – № 3 (7). – P. 247-252.

5. Uzunov V. V. *Derzhavno-pryvatne partnerstvo v uzgodzhenni interesiv sub'ektiv innovacijnoji polityky* / V. V. Uzunov // *Investyciji: praktyka ta dosvid*. – 2013. – № 21. – S. 119-122.

6. *Ocinka Svitovogho banku stosovno finansuvannja proektiv derzhavno-pryvatnogho partnerstva v Ukraini vprodovzh 1990–2017 rr. [Elektronnyj resurs]*. – Rezhym dostupu:

<http://ppi.worldbank.org/snapshots/country/Ukraine>.

7. Muzychenko A. S. *Derzhavno-pryvatne partnerstvo jak instytut vzajemodiji vlady i biznesu* / A. S. Muzychenko, A. L. Berzhanir // *Ekonomichnyj prostir*. – 2013. – № 75. – S. 100-108.

DOI 10.26886/2414-634X.4(23)2018.3

UDC: 666.942:691.535

**INFLUENCE OF AGGRESSIVE ENVIROMENT ON DURABILITY OF
PORTLAND CEMENT BASED DRY BUILDING MIXTURES**

V. Tokarchuk, PhD in Technical Sciences

Y. Kovalenko, engineer

National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Polytechnic Institute”, Ukraine, Kyiv

The corrosion resistance of dry building mixtures on the basis of Portland cement of general construction purpose was considered. The choice of types of dry building mixtures for research was substantiated. Their physical and mechanical properties and corrosion resistance in the conditions of contact with various aggressive environments have been studied. It has been established that the corrosion resistance of dry

building mixtures depends not only on the properties of the original cement, but also on the composition of the mixtures themselves. Significant impact on the stability index has the appearance of an aggressive solution. An increased corrosion resistance of the mixture which contains a polymeric component in its composition, had been noted.

Key words: dry building mixtures, portland cement, stucco, tile adhesive, corrosion resistance

Foreword. Nowadays, cement is one of the most common structural materials. It has proved by itself as the most durable and fully used material for the construction industry [1].

The tendency to corrosion damage is one of the main disadvantages of construction materials, especially cement mixtures and concrete, the elimination of which causes considerable material costs.

Depending on the nature of substances contained in water, their impact on the durability of concrete occurs in different ways. V. M. Moskvina [2] separates the corrosive processes occurring in concrete under the influence of the aqueous environment into three types:

I - corrosion due to dissolution with subsequent filtration through the thickness of concrete components of cement stone (so-called leaching) under the influence of water with a small temporary hardness,

II - corrosion under influence of water containing substances that undergo in exchange reaction with components of a cement stone with formation either easy-soluble (washed out by water) or low-soluble amorphous masses, which have astringent properties of products that weaken the structure of cement stone,

III - corrosion, in which in pores and capillaries of cement stone, due to exchange reactions, accumulate and crystallize substances that cause internal stress and destruction.

Secondary protection against corrosion consist in creation of conditions that limit or exclude the impact of aggressive environment on concrete or reinforced concrete structures after their manufacture [3]. There are many different methods of protecting the surface of structures [4]. It is a variety of paint and varnish coatings, facing materials, hydrophobic solutions, and more.

The basis of dry building mixtures (DBM) are binder (portland cement, aluminat cement, gypsum, lime, also neutral fillers and special chemical additives, which give a mixture of its properties [5]. Neutral additives are contained in dry building mixtures in a significant amount and has substantial effect on its properties. It is well known that the nature of the curing processes is influenced not only by the chemical but also by the structural composition of these additives [6]. In addition, it has been established that on corrosion resistance affects even the type of carbonate component [7].

The presence of additional components leads to the need to study the corrosion resistance of dry building mixtures based on Portland cement of general construction purpose, due to the fact that the corrosion of these materials will be different from the rather well studied processes that occur when corrosion of the cement stone.

Purpose and tasks of research. The purpose of the work is to study the influence of aggressive environments on the strength characteristics and corrosion resistance of dry building mixtures.

This requires:

- to study the physical and mechanical properties of dry building mixtures;
- determine the coefficients of stability of dry building mixtures in different types of aggressive solutions.

Objects and methods of research. In this study, the impact of various aggressive media on the corrosion resistance of plaster cement-polymer, cement-lime plaster and tile adhesive are considered. The choice of these materials is explained by the fact that, firstly, they all contain Portland cement as a constructional component, and secondly, their main purpose is the protection of the structures from the environmental impact. The main reason for the destruction of concrete, as already noted, is the impact of the aggressive environment due to the entry of moisture on the surface of the stone and subsequent penetration into the middle of the product, so the use of stucco or tile adhesives is one of the budget options for protecting surfaces from corrosion.

The main physical and mechanical properties of the mixtures were determined according to the method used for the investigation of Portland cements of general construction purpose [8].

Determination of the stability of materials to the aggressive environment was carried out in accordance with the methodology proposed by the Research Institute "Giprocement" and Research Institute "Cement" [9]. Prepared samples of cement and mixtures was kept in aqueous environment for 28 days. During this period, samples was tested for compression strength at the age of 2, 7 and 28 days. After 28 days of hardening all samples were placed: control samples in water, and project samples - in four aqueous solutions: 3.0 mass% - Na_2SO_4 , 3.0 mass% - MgSO_4 , 0.2 mass% - CaSO_4 and "sea water" (a mixture of NaCl salts - 8.0 of mass%, MgSO_4 – of mass0.7%, MgCl_2 1.0 of mass%, and CaSO_4 0.3 of mass% per 100 ml of water). Resistance to each type of corrosion was evaluated by determining the coefficient of stability, which is defined by the ratio of the strength of the samples that were stored in the aggressive solution to the strength of the samples that were stored in water at the age of 6 months.

Research results. Table 1 shows the results of determining the strength of selected types of dry building mixtures. It should be noticed that the strength of cement samples is much higher in all curing periods than the similar indicators in the materials under research. This is explained due to the fact that in the composition of dry building mixtures contains a significant number of neutral and organic additives, which leads to the effect of "dilution" of cement and, consequently, to the reducing the strength of the samples.

Table 1

Comparative characteristics of the strength of cement-polymer and cement-lime binders, tiles adhesive and cement

Matherials	Compressive strength, MPa		
	2 days	7 days	28 days
Cement	13,0	24,5	52,7
Cement-polymer mortar	5,5	15,1	21,1
Cement-lime mortar	-	1,0	2,4
Tiles adhesive	-	2,8	7,8

Table 2 shows the results of determining the strength of selected materials that were in aggressive solutions.

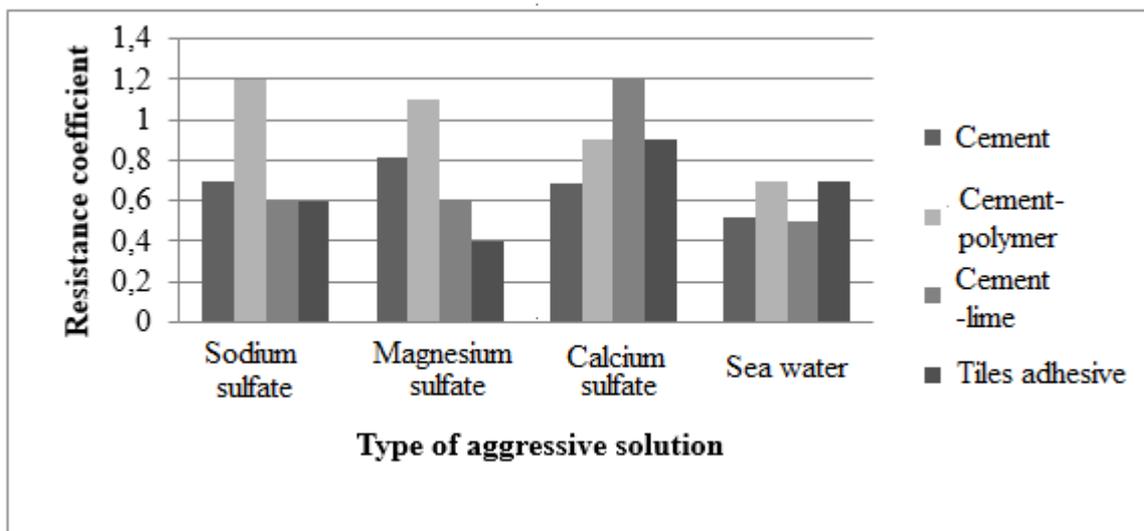
Table 2

Strength of samples of dry building mixtures in aggressive solutions

Matherials	Strength, MPa					
	Days	Water	Na ₂ SO ₄	MgSO ₄	CaSO ₄	Marine water
Cement-polymer mortar	28	21,1	21,1	21,1	21,1	21,1
	60	15,5	17,3	16,0	15,5	11,5
	180	13,5	16,5	14,8	12,3	9,0

Cement-lime mortar	28	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4
	60	2,9	2,1	3,8	3,1	2,5
	180	3,8	2,1	2,3	4,6	2,0
Tiles adhesive	28	7,8	7,8	7,8	7,8	7,8
	60	8,6	7,4	7,8	9,6	6,9
	180	10,0	6,3	4,0	8,5	6,8

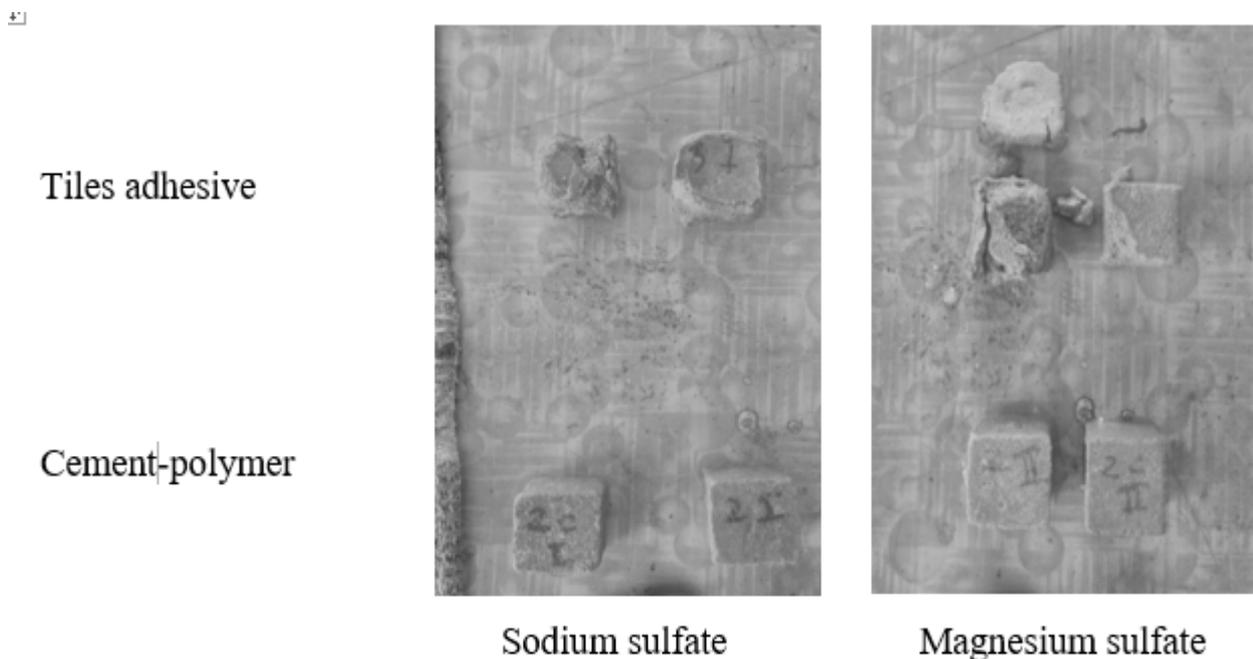
It should be noted that the composition of dry building mixtures significantly affects the strength of the samples. Thus, the strength of cement-polymer binder samples in the water is gradually reduced, as opposed to two other materials. But in the conditions of the solution of sodium sulfate and magnesium in this stucco, an increase in the coefficient of stability is observed (Fig. 1). Some increasing of this coefficient is noted in cement-lime stucco in a solution of calcium sulfate. Additional research is needed to find out the causes of this phenomenon. In all other solutions, the coefficient of stability is significantly reduced, especially in the conditions of “sea water”.

Fig. 1. Coefficient of corrosion resistance of dry building mixtures at the age of 180 days.

There is a higher corrosion resistance of cement-polymer stucco in almost all types of aggressive solutions. The sharp increase of this coefficient for cement-lime mortar in conditions of aggression of calcium sulfate may be due to the fact that in this case there are additional calcium ions.

The greatest reduction in strength is observed in samples of tile glue in solutions of sodium sulfate and magnesium sulfate, which is clearly visible in fig. 2.

Fig. 2. Appearance of adhesive samples for tile and cement-polymer plaster after 180 days hardening in solutions of sodium sulfate and magnesium sulfate

Tiles adhesive has residual strength, but there is a surface fracture of the samples. For comparison, the appearance of samples of cement-polymer stucco, which completely preserved the original appearance, are presented.

If we compare resistant coefficient of the original cement with the coefficients of dry building mixtures (Figure 2), then we can conclude that its stability is higher only in the conditions of sodium sulfate and magnesium, in other aggressive solutions it is lower. This confirms that the

corrosion resistance of dry building mixtures affects the component of their composition.

The obtained results testify to the necessity of carrying out additional researches in order to determine the reasons that lead to corrosion of construction materials on the basis of cements. Especially it is necessary to pay attention to the fact that increased corrosion resistance marks in DBM with the use of a polymeric component.

Conclusions.

1. Physical and mechanical properties of dry building mixtures are somewhat different from the similar properties of cements. First of all, it concerns strength indicators, which in all selected mixtures is much lower, which is most likely due to the effect of "diluting" cement with neutral and organic additives.

2. The corrosion resistance of dry building mixtures depends not only on the properties of the original cement, but also on the composition of the mixtures themselves. Significant impact on the stability index has the appearance of an aggressive solution.

References:

1. *Teoriya tsementa [Tekst] : ucheb, posobie / A. A. Pashchenko, V. S. Gumen, V.V. Chistyakov, i dr. - K.: «Budivelnik», 1991, 168 s.*
2. *Korroziya betona i zhelezobetona i metody ikh zashchity [Tekst]: ucheb. / Moskvina V. M., Ivanov F. M., Alekseev S. N., Guzeev Ye. A. – M.: Stroyizdat, 1980. – 533 s.*
3. *Voylov I. A. Vtorichnaya zashchita betonnykh i zhelezobetonnykh konstruktsiy [Tekst] / I. A. Voylov // EKSPLOZITSIYA. Betony & Sukhie smesi. – 2008. - № 60. – s. 8-10.*

4. Kondrashhenko O. V. *Konspekt lekcij z kursu «Korozija ta zakhyst budivelnykh materialiv ta konstrukcij» (dlja studentiv 5 kursu usikh form navchannja i slukhachiv drughoji vyshhoji osvity osvitnjo-kvalifikacijnogho rivnja specialist, maghistr za specialnistju «Promyslove ta cyviljne budivnyctvo»)* / O. V. Kondrashhenko; Kharkiv. nac. un-t misjk. ghosp-va im. O. M. Beketova. – Kh.: KhNUMGh im. O. M. Beketova, 2016. – 85 s.
5. Kozlov V. V. *Sukhie stroitelnye smesi [Tekst] : ucheb. posobie / V. V. Kozlov – M.: Izdatelstvo ASV, 2000. - 6 str. s il.*
6. Sokoljcov V. Ju., Tokarchuk V. V., Sviderskyj V. A. *Osoblyvosti tverdnennja kompozycijnykh cementiv z sylikatnymi dobavkami riznogho pokhodzhennja (2015).* / *EasternEuropean Journal of Enterprise Technologies*, 3 (11), str. 9-14.
7. Tokarchuk V. V., Kovalenko Ju. O. *Korozijna stijkistj cementiv z karbonatnymi dobavkami / Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Naukovyj oghljad».* – 2018. - № 4 (47). – S.39-48.
8. DSTU B V.2.7-187:2009 *«Cementy. Metody vyznachennja micnosti na zghyn i stysk» [Tekst].* – Chynnyj vid. 01.08.2010. – Kyjiv: Minreghionbud Ukrajinj, 2010.
9. Butt Yu. M. *Praktikum po tekhnologii vyazhushchikh veshchestv.* – M.: Vissh. shk., 1973. – 504 s.

II. PEDAGOGICAL SCIENCES

DOI 10.26886/2414-634X.4(23)2018.4

UDC 37.035

MODERN APPROACHES TO THE STUDY OF THE PROBLEM OF THE FORMATION OF SOCIAL MATURITY OF THE INDIVIDUAL

Y. V. Haleta, PhD in Pedagogical Sciences, Associate professor

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University,
Kropyvnytskyi, Ukraine

The article deals with the content of the phenomenon of «social maturity» in philosophy, sociology and pedagogy. It was determined that the philosophical and sociological studies have linked the social maturity with the development of the individual, the assimilation of the individual and social groups, social, moral norms. Native psychological theories are considered the phenomenon of «social maturity» in terms of value to society. In Western psychological theories of the concept of «social maturity» are seen as the result of individual self-determination. Pedagogical studies are considered the phenomenon of «social maturity» as a complex of social personality traits; integrated property of the person, which manifests itself in the formation of attitudes aimed at the conscious realization of social norms and values.

Key words: social maturity, subject, personality, human development, factor.

кандидат педагогических наук, доцент, Я. В. Галета, Современные подходы к исследованию проблемы формирования социальной зрелости личности/ Центральноукраинский государственный педагогический университет имени В. Винниченко, Кропивницкий, Украина

В статье рассматривается содержание феномена «социальная зрелость» в философии, социологии, психологии, педагогике. Определено, что философские и социологические исследования связывают социальную зрелость со становлением личности, усвоением личностью и социальными группами социальных, моральных норм. Отечественные психологические теории рассматривают феномен «социальная зрелость» с точки зрения значимости к обществу. В западных психологических теориях понятие «социальная зрелость» рассматривается как результат индивидуального самоопределения. Педагогические исследования рассматривают феномен «социальная зрелость» как комплекс социальных качеств личности; интегрированную свойство личности, проявляющееся в сформированности социальных установок, направленных на сознательную реализацию общественных норм и ценностей.

Ключевые слова: социальная зрелость, субъект, личность, развитие человека, фактор.

Вступление. Эпохи изменений в обществе вызывают необходимость сопоставления и согласования накопленного научного опыта с новыми фактами реальности. Кроме того, социальные изменения, которые предоставляют новую точку отсчета, изменяют привычные критерии отношений к миру, приносят в науку новые проблемы, актуализируют ее противоречие, формулируют новые задания.

Одной из центральных тем, вокруг которой вращаются многие проблемы, является тема человека и личности. Об этом рассуждали известные мыслители от древности (Сократ, Платон, Аристотель) до наших дней (Н. А. Бердяев, М. М. Бахтин, Ж. - П. Сартр, К. Ясперс и

др.). Философское мировоззрение конца XX – начала XXI века характеризуется обострением интереса к этой проблеме. Возрождаются антропоцентрические варианты исследовательской парадигмы, идет поиск подхода к ее осуществлению. На современном этапе развития мирового сообщества наметилось усиление интеграционных процессов в направлении новой государственной и гражданской целостности. К тому же, одной из важнейших тенденций есть рост внимания к человеку, к проблемам его существования, к его внутреннему, духовному миру. Опять возникла объективная потребность в разработке и применении системного подхода к изучению культурно-цивилизационных феноменов, одним из которых есть личность – "элементарный" социальный субъект.

В настоящее время на передний план все более выдвигаются социальноличностные проблемы – сбережения здоровья человека, развитие ценностей личностного существования, преодоления кризиса культуры, гуманизация и гуманитаризация образования, возрождение и развитие духовности и др. В новом геосоциальном пространстве чрезвычайно важная мера зрелости личности.

Целью нашего исследования есть изучение подходов к исследованию проблемы формирования социальной зрелости личности.

Изложение основного материала. Различие точек зрения в понимании личности и ее зрелости обуславливает отсутствие единой теории, способной с необходимой полнотой осветить развитие и становление социальной зрелости.

Движение человека к зрелости К. Г. Юнг связывает с приближением человека к себе, осознанием своей изначальной и полной сущности. Естественно, что недостаточная зрелость в

развитии на этапе формирования самосознания и рефлексии не может послужить надежной основой для развития социально зрелого поведения личности (хотя при отсутствии экстремальных ситуаций может долго маскировать его) [14].

Проблема социальной зрелости как подготовленность подрастающих поколений к жизни в конкретных общественно-исторических условиях, как сформированность ответственности и наличие умения принимать решения волновала педагогов теоретиков и практиков на протяжении многих столетий.

Исследованиями Ж. Пиаже, Л. С. Выготского и других подтверждается, что исходной сущностью всех новообразований является индивидуально-психологическая основа (структура интеллекта, развитие волевой и эмоциональной сферы и т.п.), над которой постоянно «надстраиваются» все новые типы социального поведения взрослеющей личности.

В рамках нашего исследования представляется актуальным обращение к философско-антропологическому наследию, философа, психолога В. И. Несмелова. Концепция В. И. Несмелова отличается целостностью оснований анализа экзистенциальных проблем человека. Он рассматривает человека, который сам должен придать смысл своему существованию и окружающему миру и поэтому в центре его системы оказываются социально-нравственные проблемы человека, где мир человека столь же целостен и сложен, как и мир природы. Идея личности трактуется им, во-первых, с позиций целостного субъекта, сознающего собственную дистантность по отношению к внешнему миру, к своему непосредственному существованию с позиций духовных способов собственной объективации, и, во-вторых, с позиций социального качества субъекта как интегративного носителя высоких нравственных

ценностей [8]. Как видно, социальная зрелость личности как целостный феномен пронизывает всю концепцию В. И. Несмелова и представляется в ней как особо сложный результат социально-духовного развития личности.

При различных методологических подходах к пониманию роли будущего в формировании и развитии личности А. С. Макаренко и К. Ц. Левин в конкретных исследованиях обнаруживали сходные данные, свидетельствующие о том, что разделение ближайшей и отдаленной перспективы является важнейшим моментом развития личности, характеризующим переход от детства к юности, к решению важнейших задач жизнеустройства, к выбору жизненного пути, к становлению социальной зрелости и самостоятельности личности [4].

Проводя социально-психологическое исследование становления социальной зрелости, А. А. Гудзовская пришла к выводу, что это процесс, который, начинаясь с рождения человека, может продолжаться всю его жизнь. Этот процесс обусловлен закономерностями психического развития (механизмы, психические процессы), влияниями условий жизни, самим субъектом этого процесса, и может протекать более или менее успешно [6].

Понимание становления социальной зрелости студентов вуза как самоорганизующейся системы позволяет определить две взаимодополняющих закономерности, обуславливающих эффективность данного процесса. Первая закономерность выявляет связь между способом управления и эффективностью процесса становления социальной зрелости студентов вуза и формулируется следующим образом: эффективность процесса становления социальной зрелости студентов вуза понижается, если осуществляется жёсткое внешнее управление данным процессом. Вторая закономерность дополняет первую и излагается следующим

образом: эффективность процесса становления социальной зрелости студентов вуза повышается, если осуществляется переход от внешнего управления к самоуправлению данным процессом [13].

По мнению А. Л. Солдатченко ведущими методологическими подходами касательно становления социальной зрелости студентов вуза кроме синергетического, выступают социоинтерактивный и социоучебный подходы.

Социоинтерактивный подход является методологическим направлением научного исследования становления социальной зрелости студентов вуза, согласно которому становление социальной зрелости студентов вуза связывается с социальным взаимодействием. С позиций социоинтерактивного подхода становление социальной зрелости студентов вуза осуществляется в процессе социального взаимодействия, при этом существующие конкретно-исторические способы и формы социального взаимодействия обуславливают данный процесс. Процесс социализации, в котором социальная зрелость студентов вуза выступает одновременно результатом, личностным качеством, обеспечивающим его успешность и его этапом, также рассматривается как взаимодействие личности и социума. Данный подход эксплицирует герменевтический и методический аспекты феномена социальной зрелости студентов вуза, намечая тенденции в её определении и способах педагогической организации процесса её становления.

Реализация социоучебного подхода заключается в рассмотрении становления социальной зрелости студентов вуза с позиций социального учения. Социальное учение объединяет вокруг себя все базовые концептуальные категории: социальную зрелость студентов вуза, социальное взаимодействие, социализацию,

самосоциализацию, механизм самосоциализации и социокультурную среду вуза. Несомненным преимуществом данного подхода выступает то, что он позволяет описать становление социальной зрелости студентов вуза и их социализацию в педагогических терминах, а именно «учение», и наметить пути её формирования – обучение студентов технологии социального учения [12].

А. В. Петровский выделяет два подхода к развитию социально зрелой личности [10]:

– первый – психологический – что уже есть у развивающейся личности и что может быть в ней сформировано в данной конкретной социальной ситуации развития. В рамках этого подхода естественно предположить, что в пределах одного и того же возраста различные по типу деятельности не даны изначально личности в тот или иной период, а активно выбраны ею в группах, различающихся между собой по уровню развития;

– второй – педагогический – что и как должно быть сформировано в личности, чтобы она отвечала социальным требованиям. В рамках этого подхода деятельность всегда выступает как ведущая для развития личности, опосредуя ее отношения с социальной средой, ее общение с окружающими, конституируя «социальную ситуацию развития».

Развитие зрелой личности в рамках деятельностного подхода охарактеризовано Л. Г. Буряк. Отмечено, что возрастание интеграции личностных структур зрелой личности отражается в невозможности выделения в качестве ведущего какого-то конкретного вида деятельности, т.е. принципиальной необходимостью для каждого вида деятельности становится содействие других видов, даже если данный вид деятельности реализуется более или менее самостоятельно. Какова бы ни была мера автономности того или

иного вида деятельности, его осуществление зависит не только от степени овладения им субъекта, но и от его способности использовать ресурсы других видов деятельности. Гармоничное развитие зрелой личности определяется не какой-то одной деятельностью, пусть даже и ведущей, а комплексом деятельностей [3].

Одним из условий формирования социально зрелой личности учащихся юношеского возраста по мнению Б. Г. Ананьева выступает общение, содержанием которого является построение взаимоотношений и действия внутри них. Анализируя основные составляющие общения как психологического процесса, Б.Г. Ананьев выделяет в нем внутреннюю сторону – познание участниками общения друг друга, межличностные отношения, саморегуляцию поступков человека с учетом полученного знания, преобразование его внутреннего мира [1]. Процесс общения, по мнению А. А. Бодалева, является таким видом взаимодействия людей, в котором последние выступают по отношению друг к другу одновременно не только объектами и субъектами воздействия, но одновременно объектами и субъектами познания [2]. При этом достижение положительного результата в общении автор связывает с адекватным чувственным отражением друг друга общающимися субъектами, а последнее – с индивидуальным и своеобразным опытом труда, общения и познания общающихся людей. Таким образом, в общении выделяется три главных компонента: социальное отражение, эмоциональное отношение и способ поведения, субъектом которых выступает личность.

Д. И. Фельдштейн [15] предлагает существующие подходы к рассмотрению становления зрелости личности разделить на три группы. В первую группу отнесены подходы, в которых акцент

делается на процессе вхождения (интеграции) индивида в социальную систему (Г. Тард, Т. Парсонс, Б. Д. Парыгин). Ко второй группе отнесены подходы, акцентированные на изучении индивидуально-личностных особенностей (Э. Эриксон, Л. Кольберг, Г. М. Андреева, В. В. Давыдов, И. С. Кон). Третью группу представляют собой концепции, авторы которых делают акцент на анализе взаимосвязи процессов социализации и индивидуализации в ходе становления личностной и социальной зрелости (В. С. Мухина, А. В. Петровский, В. И. Слободчиков, Д. И. Фельдштейн).

Обобщая проблему развития социальной зрелости личности в психологи А. А. Гудзовская приходит к выводу, что системообразующим понятием для исследования внешних влияний на становление социальной зрелости является понятие среды, которое отражает аспект взаимовлияния «среда-человек». Подход, разрабатываемый психологией среды, является наиболее приемлемым для проектирования условий становления социальной зрелости. Элементами, задающими среду становления социальной зрелости, являются: системы отношений, построенные на принципах развивающего общения, групповое обсуждение и взаимодействие; деятельности, развивающие способности к самоопределению, средства их организации – психотехнические упражнения, ориентационно-деятельностные схемы; актуальные для действующих лиц темы обсуждений; ситуации самоопределения, задаваемые педагогом, использованием метода анализа художественного текста, приемов педагогической метафоры и фиксации опыта [5].

Проблема формирующего влияния среды на развитие человека, отражена в исследованиях философов и педагогов преимущественно в аспекте анализа ее роли и значения в воспитании ребенка.

Исследуя особенности подготовки зрелого специалиста А. О. Кошелева обращает внимание на практику внедрения интегративно-педагогической концепции (Л. А. Артемьева, В. И. Загвязинский, М. И. Махмутов, В. Е. Медведев, М. Н. Берулава, Ю. С. Тюнников), сущностью которой есть внутрипредметная интеграция педагогического знания, синтез дидактических систем и в целом интеграции общего и профессионального образования [7].

Реализованный Н. П. Паттуриной анализ проблемы зрелости в современной психологии позволил одним из факторов является вступление человека в самостоятельную жизнь – обучение, завершение образования, получение профессии, материальная независимость от взрослых. Он может быть ответственным и серьезным в одной сфере и чувствовать и вести себя как подросток в другой. Другими факторами и условиями, влияющими на становление социальной зрелости студентов, могут быть такие факторы, как семья, школа, студенческая группа, трудовой коллектив, средства массовой информации, молодежных организаций и стихийных групп, а также самостоятельная работа студентов [9; 11].

Выводы. На сегодняшний день не снята полностью проблема описания закономерностей формирования социальной зрелости, факторов ее становления, в недостаточной мере дифференцированы гендерные различия в её формировании в разных сферах жизнедеятельности.

Анализ современных психолого-педагогических концепций по проблеме социального развития личности позволяет констатировать, что современная наука, рассматривая процесс социального развития личности, исходит из установки, что при всей своей биологической определенности человек формируется в социальной среде и что только в общественных связях он присваивает и реализует свою

социальную сущность. Социальная зрелость развивается только в процессе осуществления социально ценной деятельности, которая способствует формированию социальной направленности, социальной позиции личности и способствует приобретению социального опыта.

Развитие социальной зрелости личности происходит на протяжении длительного промежутка времени и предполагает наличие возрастной предрасположенности индивида к данному процессу, а хронологические границы, отделяющие социальную незрелость от социальной зрелости, подвижны и индивидуальны для каждой отдельно взятой личности.

Литература:

1. Ананьев Б. Г. *Человек как предмет познания* / Б. Г. Ананьев. – Воронеж : НПО МОДЭК, 2000. – 688 с.
2. Бодалев А. А. *Личность и общение: Избр. тр.* / А. А. Бодалев. – М.: Педагогика, 1983. – 271 с.
3. Буряк Л. Г. *Развитие зрелой личности (в рамках деятельностного подхода)*. / Л. Г. Буряк // *Вестник КРАУНЦ. Серия: гуманитарные науки.* –Петр.-Камч.: Изд-во КамГУ им. В.Беринга. – 2006. – №2. – С.18-36.
4. Головаха Е. И. *Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи* / Е. И. Головаха. – Киев: Наук. думка, 1988. – 142 с.
5. Гудзовская А. А. *Психология социальной зрелости* / А. А. Гудзовская. – Самара: СИПКРО, 2014. – 256 с.
6. Гудзовская А. А. *Социально-психологическое исследование становления социальной зрелости: автореф. дисс. ... кандидата*

психологических наук: 19.00.05 / А. А. Гудзовская. – Самара, 1998. – 22с.

7. Кошелева А. О. Концептуальные подходы к подготовке личностно-зрелого специалиста в условиях вуза / А. О. Кошелева // Высшее образование сегодня. – № 3. – 2009. – С. 71–73.

8. Несмелов В. И. Наука о человеке. Т. 2. Метафизика жизни и христианское откровение / В. И. Несмелов. – Казань: Центр. тип., 1906. – 438 с.

9. Паттурина Н. П. Проблема зрелости в современной психологии / Н. П. Паттурина // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2006. – Т. 7. – № 17. – С. 113–126.

10. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив / А. В. Петровский. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.

11. Самиева О. Б. Самостоятельная работа студентов вуза в условиях кредитной технологии обучения / О. Б. Самиева, А. Н. Сбитнева // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – 2013. – № 1 (12). – С. 226-229.

12. Солдатченко А. Л. Метод социального учения как инструмент самосоциализации студентов в социокультурной среде вуза / А. Л. Солдатченко // Современная высшая школа: инновационный аспект. – 2016. – № 3. – С. 134–140.

13. Солдатченко А. Л. Педагогическая концепция становления социальной зрелости студентов вуза / А. Л. Солдатченко // Современная высшая школа: инновационный аспект. – 2017. – Т. 9. – № 2. – С. 114–121.

14. Сухобская Г. С. Понятие «зрелость социально-психологического развития человека» в контексте андрагогики / Г. С. Сухобская // Новые знания. – 2002. – №4. – С.17–20.

15. Фельдштейн Д. И. Социальное развитие в пространстве-времени детства / Д. И. Фельдштейн. – М.: Московский психолого-социальный институт, 1997. – 160 с.

References:

1. Anan'ev B. G. *Chelovek kak predmet poznaniya* / B. G. Anan'ev. – Voronezh : NPO MODEK, 2000. – 688 s.
2. Bodalev A. A. *Lichnost i obshchenie: Izbr. tr.* / A. A. Bodalev. – M.: Pedagogika, 1983. – 271 s.
3. Buryak L. G. *Razvitie zreloy lichnosti (v ramkakh deyatelnostnogo podkhoda)*. / L. G. Buryak // *Vestnik KRAUNTS. Seriya: gumanitarnye nauki.* – Petr.-Kamch.: Izd-vo KamGU im. V.Beringa. – 2006. – №2. – S.18-36.
4. Golovakha Ye. I. *Zhiznennaya perspektiva i professionalnoe samoopredelenie molodezhi* / Ye. I. Golovakha. – Kiev: Nauk. dumka, 1988. – 142 s.
5. Gudzovskaya A. A. *Psikhologiya sotsialnoy zrelosti* / A. A. Gudzovskaya. – Samara : SIPKRO, 2014. – 256 s.
6. Gudzovskaya A. A. *Sotsialno-psikhologicheskoe issledovanie stanovleniya sotsialnoy zrelosti: avtoref. diss. ... kandidata psikhologicheskikh nauk: 19.00.05* / A. A. Gudzovskaya. – Samara, 1998. – 22s.
7. Kosheleva A. O. *Kontseptualnye podkhody k podgotovke lichnostno-zrelogo spetsialista v usloviyakh vuza* / A. O. Kosheleva // *Vysshee obrazovanie segodnya.* – № 3. – 2009. – S. 71–73.
8. Nesmelov V. I. *Nauka o cheloveke. T. 2. Metafizika zhizni i khristianskoe otkrovenie* / V. I. Nesmelov. – Kazan: Tsentr. tip., 1906. – 438 s.

9. *Patturina N. P. Problema zrelosti v sovremennoy psikhologii / N. P. Patturina // Izvestiya Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A. I. Gertsena. – 2006. – T. 7. – № 17. – S. 113–126.*
10. *Petrovskiy A. V. Lichnost. Deyatel'nost. Kollektiv / A. V. Petrovskiy. – M. : Politizdat, 1982. – 255 s.*
11. *Samieva O. B. Samostoyatel'naya rabota studentov vuza v usloviyakh kreditnoy tekhnologii obucheniya / O. B. Samieva, A. N. Sbitneva // Vektor nauki Tolyattinskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2013. – № 1 (12). – S. 226-229.*
12. *Soldatchenko A. L. Metod sotsialnogo ucheniya kak instrument samosotsializatsii studentov v sotsiokulturnoy srede vuza / A. L. Soldatchenko // Sovremennaya vysshaya shkola: innovatsionnyy aspekt. – 2016. – № 3. – S. 134–140.*
13. *Soldatchenko A. L. Pedagogicheskaya kontseptsiya stanovleniya sotsialnoy zrelosti studentov vuza / A. L. Soldatchenko // Sovremennaya vysshaya shkola: innovatsionnyy aspekt. – 2017. – T. 9. – № 2. – S. 114–121.*
14. *Sukhobskaya G. S. Ponyatie «zrelost sotsialno-psikhologicheskogo razvitiya cheloveka» v kontekste andragogiki / G. S. Sukhobskaya // Novye znaniya. – 2002. – №4. – S.17–20.*
15. *Feldshteyn D. I. Sotsialnoe razvitie v prostranstve-vremeni detstva / D. I. Feldshteyn. – M.: Moskovskiy psikhologo-sotsialnyy institut, 1997. – 160 s.*

DOI 10.26886/2414-634X.4(23)2018.5

UDC: [37.013.42:373.5](09)(477)

**PRINCIPLES AND ACTIVITY TENDENCIES OF THE CHILDREN'S
SOCIAL AND PEDAGOGICAL SERVICES**

I. Yelantseva

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine,
Kharkiv

The concept of the social and pedagogical service for children is being analyzed. The types of social and pedagogical services have been characterized. There being defined the aim, the tasks, the main principles and the activity tendencies of the children's social and pedagogical communities where the main principles include the observance and protection of human rights, targeting and individual approach, accessibility and openness, voluntary choice in obtaining or refusal to receive social services, humanity, integrity, legality, social justice, the insurance of the confidentiality of the social workers with children and some others.

Key words: children, principles, tendencies, social and pedagogical service, activity.

Єланцева І. І. Принципи й напрями діяльності дитячих соціально-педагогічних служб / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Україна, Харків

Розглянуто поняття «соціально-педагогічна служба для дітей», схарактеризовано види соціально-педагогічних служб, визначено мету, завдання, основні принципи (додержання і захист прав людини; адресність та індивідуальний підхід; доступність та відкритість; добровільність вибору в отриманні чи відмові від отримання соціальних послуг; гуманність; комплексність; законність; соціальна справедливість; забезпечення конфіденційності суб'єктами

соціальної роботи з дітьми та деякі інші) *та напрями діяльності дитячих соціально-педагогічних служб.*

Ключові слова: діти, принципи, напрями, соціально-педагогічна служба, діяльність.

Постановка проблеми. Для сучасного українського суспільства характерні кризові явища, соціальні, економічні та політичні суперечності, нестабільність, зниження виховного потенціалу сім'ї та школи, зростання бездоглядності та безпритульності серед неповнолітніх, збільшення кількості неповнолітніх, хворих на алкоголізм та наркоманію. Зазначені негативні явища загострюють проблеми соціально-педагогічної підтримки підростаючого покоління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом з'явилися дослідження, присвячені змісту соціально-педагогічної діяльності з різними категоріями дітей – О. Безпалько, З. Зайцева, І. Зверєва, А. Капська, Г. Лактіонова, Л. Міщик, В. Оржехівська, А. Рижанова, І. Трубавіна та інші. Разом із тим вивчення науково-педагогічних джерел свідчить про відсутність цілісного дослідження, яке б узагальнило теорію та практику діяльності дитячих соціально-педагогічних служб.

Мета статті – проаналізувати основні принципи та напрями діяльності дитячих соціально-педагогічних служб в Україні.

Виклад основного матеріалу статті. Дитячі соціально-педагогічні служби – це установи та організації, які надають соціальні послуги неповнолітнім особам, здійснюють соціальну, педагогічну та психологічну підтримку учнів різних типів навчальних закладів [9; 10].

Соціально-педагогічні служби для дітей здійснюють соціальне обслуговування та надають певні соціальні послуги. Соціальне

обслуговування дітей та молоді – система соціальних заходів, спрямованих на сприяння, підтримку і надання послуг дітям з метою подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримку соціального статусу та повноцінної життєдіяльності [5, стаття 1]. Соціальні послуги – комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самотійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем [4].

У ході науково-педагогічного пошуку встановлено, що соціально-педагогічна служба є ефективною та необхідною формою у системі навчальних та виховних закладів в Україні.

В останні роки в Україні активно розвивається мережа соціально-педагогічних служб. Створюються благодійні і приватні соціальні служби, але державні заклади соціально-педагогічної роботи залишаються основним фактором соціального захисту дітей. Варто зазначити, що соціально-педагогічні служби поділяються на кілька видів. Так, у залежності від масштабів діяльності розрізняють такі види служб, як:

- міжнародні організації (Дитячий фонд ООН, міжнародна організація праці, Міжнародний альянс з ВІЛ/СНІД та ін.), діяльність яких поширюється на міжнародний простір;
- загальнодержавні організації (Міністерство праці та соціальної політики України, Державний центр соціальних служб для молоді, Всеукраїнська Мережа людей, які живуть з ВІЛ, Союз інвалідів України тощо);
- регіональні організації (районний центр зайнятості населення, міське управління праці та соціального захисту, громадські та благодійні організації, які надають соціальні послуги та зареєстровані на обласному, міському, районному рівнях) [1; 8; 9].

У ході науково-педагогічного пошуку встановлено, що соціально-педагогічними службами для дітей у межах своєї компетенції опікуються:

- районні центри соціальних служб для молоді (соціальний супровід, соціальна підтримка, соціальне інспектування неблагополучної сім'ї; інформаційні і консультативні соціально-педагогічні послуги сім'ям; психологічна підтримка сім'ї; соціальна реклама здорового сімейного способу життя; організація сімейного дозвілля, спілкування і відпочинку; оздоровлення дітей з неблагополучних сімей і дітей з девіантною поведінкою; вивчення проблем і потреб сімей різних типів);

- районні відділи соціального захисту (надання різних видів матеріальної допомоги малозабезпеченим сім'ям: субсидії, виплати на дітей, пенсії, гарячі обіди, компенсації, пільги тощо; допомога малозабезпеченим сім'ям у вихованні дітей: надання безкоштовних квитків на свята, в музеї тощо);

- районні відділи освіти (інспектори з охорони дитинства виявляють дітей, які потребують захисту прав у сім'ї і суспільстві; надають матеріальну допомогу дітям з малозабезпечених сімей, організують їх дозвілля та відпочинок, культурну просвіту);

- районні служби у справах неповнолітніх (проводять спільно з дільничними інспекторами міліції, народними депутатами бесіди з батьками стосовно їхньої відповідальності за умови проживання і виховання дітей; рейди-перевірки неблагополучних сімей; позбавлення батьківських прав, опіки, піклування);

- кримінальна міліція у справах неповнолітніх (проводять обстеження житлово-побутових умов сім'ї, виявлення фактів асоціальної та аморальної поведінки батьків, ізоляцію дітей від таких умов життя і передавання їх у притулок, інтернат соціального

патронажу; запрошення батьків на засідання у виконком для бесіди з ними, попередження про необхідність виконувати батьківські обов'язки, інформування про відповідальність за невиконання цих обов'язків; звернення до громадських організацій, трудових колективів з проханням вплинути на виконання батьками своїх обов'язків щодо дітей; допомогу в розшуку сімей бездоглядних дітей, вивчення можливостей повернення їх у сім'ї);

- дільничні інспектори міліції (за заявами сусідів, членів сім'ї відвідують сім'ї з метою перевірки тривожної інформації і попередження батьків про відповідальність за невиконання обов'язків щодо дітей, фіксування у протоколі виявлених правопорушень; взяття на облік неблагополучних дітей і батьків, які недбало виконують свої обов'язки щодо них; рейди-перевірки становища в сім'ї: зовнішній огляд дітей, умов життя, бесіди з батьками і дітьми; допомога у влаштуванні батьків на лікування від алкогольної та наркотичної залежності; допомога службі у справах неповнолітніх в оформленні опіки та піклування) [7; 8; 9].

У відповідності з Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» основними принципами діяльності соціально-педагогічних служб для дітей визначено: додержання і захист прав людини; адресність та індивідуальний підхід; доступність та відкритість; добровільність вибору в отриманні чи відмові від отримання соціальних послуг; гуманність; комплексність; максимальна ефективність використання бюджетних та позабюджетних коштів суб'єктами соціальної роботи з дітьми; законність; соціальна справедливість; забезпечення суб'єктами соціальної роботи з дітьми конфіденційності, дотримання ними стандартів якості, етичних і правових норм [5].

До провідних сфер здійснення соціально-педагогічної роботи з дітьми у соціально-педагогічних службах належать: громадська, економічна, освітня, виховна, культурна, оздоровча [5].

На основі аналізу науково-педагогічної літератури (О. Безпалько, О. Гомонюк, А. Капська, З. Шевців) визначено, що головна мета діяльності соціально-педагогічних служб – здійснення організаційно-методичного забезпечення процесу комплексної реабілітації вихованців закладу.

Вивчення та узагальнення науково-педагогічних джерел приводить до висновку, що основними напрямками роботи соціально-педагогічних служб для дітей можна вважати:

- забезпечення раннього виявлення, обліку та здійснення соціальної роботи з різними категоріями сімей і осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- організація корекційно-розвивальної роботи;
- оптимізація реабілітаційно-педагогічної діяльності, розробка і апробація реабілітаційно-орієнтованих програм;
- участь у формуванні освітнього простору закладу, збагаченого реабілітаційними впливами;
- участь у роботі творчої лабораторії реабілітаційної педагогіки; проектування, моделювання, відслідковування інноваційних процесів;
- сприяння запровадженню змістово-технологічних засад реабілітаційної педагогіки;
- пропаганда ідей педагогіки і психології життєтворчості серед педагогічного колективу, вихованців;
- допомога вчителям, вихователям, керівникам творчих об'єднань, вихованцям в опануванні інноваційними технологіями;

- забезпечення підготовки до самостійного життя, соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, із числа учнів старших класів та випускників інтернатних закладів та осіб із числа дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування;

- участь у роботі закладу з підготовки та перепідготовки кадрів для забезпечення реабілітаційного компоненту системи освіти, розробка програм з методик соціально-педагогічної діяльності;

- участь у методичній роботі закладів освіти та виховання;
- організація соціально-педагогічного моніторингу;
- здійснення соціальної роботи, спрямованої на запобігання відмовам від новонароджених дітей, соціальна підтримка вагітних жінок та жінок з новонародженими дітьми;

- сприяння розвитку та функціонування сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- створення інноваційного банку реабілітаційно-педагогічних технологій [3; 6].

Вивчення досвіду діяльності соціально-педагогічних служб в Україні (Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Печерського району м. Києва, Броварський районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Гайсинський районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, соціально-психолого-педагогічна служба Комунального закладу Рубіжанський навчально-реабілітаційний центр «Кришталік») показало, що до основних завдань їхньої діяльності на сучасному етапі належать:

- здійснення заходів щодо виявлення та обліку сімей, дітей і молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги;

- здійснення контролю у межах повноважень за цільовим використанням державної допомоги при народженні дитини;
- здійснення соціальної та психологічної адаптації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа з метою підготовки до самостійного життя, організації наставництва;
- здійснення соціального супроводу прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу, а також соціального супроводу дітей, які перебувають під опікою, піклуванням, за поданням служби у справах дітей;
- інформування населення про соціальні послуги, які надаються відповідно до чинного законодавства;
- проведення оцінки потреб сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, у тому числі сімей учасників антитерористичної операції та внутрішньо переміщених осіб, визначення соціальних послуг та методів соціальної роботи, забезпечення психологічної підтримки;
- надання сім'ям, дітям і молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, в тому числі сім'ям учасників антитерористичної операції та внутрішньо переміщеним особам, соціальних послуг із: соціального супроводу; консультування; соціальної профілактики [2].

Варто зазначити, що соціально-психологічні служби для дітей під час виконання покладених на них завдань виконують ряд функцій, а саме:

- взаємодіють з органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, громадськими об'єднаннями, а також фізичними особами;

- сприяють громадським організаціям, іншим об'єднанням громадян у реалізації соціально значущих ініціатив і проектів;
- залучають благодійні й громадські організації, суб'єкти господарювання до розв'язання актуальних соціальних проблем сім'ї, дітей та молоді;
- здійснюють заходи щодо розробки та поширення соціальної реклами та організації роботи з засобами масової інформації;
- сприяють добровільній, добродійній, соціально-корисній діяльності дітей та молоді, роботі волонтерів при центрі;
- здійснюють підготовку кандидатів у прийомні батьки, батьки-вихователі, опікуни, піклувальники, усиновлювачі, патронатні вихователі, наставники;
- проводять соціологічні дослідження та опитування з метою визначення проблем сім'ї, дітей та молоді;
- залучають міжнародну фінансову та технічну допомогу, міжнародні гранти, а також надають гуманітарну та іншу допомогу сім'ям, дітям та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги [2].

Висновки та перспективи подальших досліджень у зазначеному напрямі. Таким чином, до провідних принципів діяльності дитячих соціально-педагогічних служб належать: додержання і захист прав людини; адресність та індивідуальний підхід; доступність та відкритість; добровільність вибору в отриманні чи відмові від отримання соціальних послуг; гуманність; комплексність; законність; соціальна справедливість; забезпечення конфіденційності суб'єктами соціальної роботи з дітьми та деякі інші. Основними напрямками діяльності зазначених служб є: забезпечення раннього виявлення, обліку та здійснення соціальної роботи з різними категоріями сімей і осіб, які опинилися у складних життєвих

обставинах; організація корекційно-розвивальної роботи; забезпечення підготовки до самостійного життя, соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; участь у методичній роботі закладів освіти та виховання; здійснення соціальної роботи, спрямованої на запобігання відмовам від новонароджених дітей; соціальна підтримка вагітних жінок та жінок з новонародженими дітьми та деякі інші.

До перспективної тематики подальших наукових пошуків можна віднести питання порівняльного аналізу змісту, форм та методів діяльності соціально-педагогічних служб для дітей в Україні та провідних країнах світу.

Література:

- 1. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: Монографія. / О. В. Безпалько – К., 2006. – 408 с.*
- 2. Броварський районний центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Електронний ресурс. URL: <http://www.brovary-rda.gov.ua/administracia/struktura-rda/centr-socialnoie-sluzbi-dla-sim-ie-ditej-ta-molodi>*
- 3. Гайсинський районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Електронний ресурс. URL: <http://www.gaysin-rda.gov.ua/2016-09-03-11-47-23/2016-09-04-05-38-11.html>*
- 4. Закон України «Про соціальні послуги». Електронний ресурс. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/966-15>*
- 5. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю». Електронний ресурс. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>*

6. Організація роботи соціально-педагогічної служби. Електронний ресурс. URL: <http://novosvit.pp.ua/organizatsiya-roboti-sotsialno-pedagogichnoyi-sluzhbi/>
7. Представництво інтересів соціально вразливих дітей та сімей: Навч. посібник / За ред. Т. В. Семигіної. – К.: Четверта хвиля, 2004.
8. Соціальна робота в Україні: Навч. посібник / За заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонова. – К.: Центр навч. літератури, 2004.
9. Соціальні служби – родині: Розвиток нових підходів в Україні / За ред. І. Григу, Т. Семигіної. – К., 2002.
10. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. / І. М. Трубавіна – К.: ДЦССМ, 2002.

References:

1. Bezpalko O. V. Organizatsiia sotsialno-pedagogichnoi roboty z ditmy ta moloddiu u terytorialnii hromadi: teoretyko-metodychni osnovy: Monographiia. / O. V. Bezpalko - K., 2006. - 408 s.
2. Brovarskyi raionnyi tsentr sotsialnykh sluzhb dlia simi, ditei ta molodi. Elektronnyi resurs. URL: <http://www.brovary-rda.gov.ua/administracia/struktura-rda/centr-socialnoie-sluzbi-dla-sim-ie-ditej-ta-molodi>
3. Haisynskyi raionnyi tsentr sotsialnykh sluzhb dlia simi, ditei ta molodi. Elektronnyi resurs. URL: <http://www.gaysin-rda.gov.ua/2016-09-03-11-47-23/2016-09-04-05-38-11.html>
4. Zakon Ukrainy "Pro sotsialni posluhy". Elektronnyi resurs. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
5. Zakon Ukrainy «Pro sotsialnu robotu z simiamy, ditmy ta moloddiu». Elektronnyi resurs. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>
6. Orhanizatsiia roboty sotsialno-pedahohichnoi sluzhby. Elektronnyi resurs. URL: <http://novosvit.pp.ua/organizatsiya-roboti-sotsialno-pedagogichnoyi-sluzhbi/>

7. *Predstavnytstvo interesiv sotsialno vrazlyvykh ditei ta simei: Navch. posibnyk / Za red. T. V. Semyhinoi. – K.: Chetverta khvyliia, 2004.*
8. *Sotsialna robota v Ukraini: Navch. posibnyk / Za zah. red. I. D. Zvierievoi, H. M. Laktionova. – K.: Tsentr navch. literatuty, 2004.*
9. *Sotsialni sluzhby – rodyni: Rozvytok novykh pidkhodiv v Ukraini / Za red. I. Hryhy, T. Semyhinoi. – K., 2002.*
10. *Trubavina I. M. Sotsialno-pedahohichna robota z neblahopoluchnoiu simieiu. / I. M. Trubavina – K.: DTsSSM, 2002.*

DOI 10.26886/2414-634X.4(23)2018.6

UDC: 378.147:004

**ART TECHNOLOGY IN THE FORMATION OF DESIGN CULTURE
OF FUTURE TEACHERS OF LABOR STUDIES**

Yu. Kulinka, PhD in Pedagogical Sciences

Kryvyi Rih state pedagogical University, Kryvyi Rih, Ukraine

This article presents the approaches to the understanding of the concept of «art-technology», describes the shape of the art technology for the formation of design culture of future teachers of labor studies; formulates author's definition of the art technology. The aim and the result of this study is to justify the methods of using art technologies in professional design training of future teachers of labor studies. The methods of art technique that can be used at the art lessons are proposed and tested in the process of professional design training of future teachers of labor studies.

Key words: art therapy, art pedagogy, art technologies, professional training, future teacher of labor training, art lesson, art situations.

Introduction. At the present stage of education reform one of the main tasks is to create the necessary conditions for the full development and self – realization of every Ukrainian citizen. It is possible to implement introducing new pedagogical technologies that would provide the features of the comprehensive development of the younger person, taking into account their individual differences to increase the effectiveness of cognitive activity.

The concept of a new education requires a system-activity approach to learning. Professional training of future teachers of labor studies is impossible to imagine without the introduction of professionally oriented technologies. Art technology is based on the activity approach and meets the standards of new creation. The orientation to the creative activity and the constant search of an own «I» is created using the art technologies in the process of professional design training of future teachers of labor studies.

General theoretical and methodological foundations of the art of pedagogy are represented in the scientific researches of R. Verkhovodova, T. Dobrovolska, A. Kozyr, V. Kokorenko, L. Komissarova, I. Levchenko, N. Miskova etc. Theoretical and methodical bases of training of art teachers are considered in their researches N. Sergeeva and L. Volkova; axiological foundations of art pedagogy in the training of future teachers is presented in the thesis of T. Kiseleva, O. Kondrytska etc.

Scientific ideas about the possibility of art technologies are based on the fundamental pedagogical researches. Among them: the concepts of pedagogic freedom and pedagogic support (O. Gazman); the organizing educational activities and sensory – developing means of awakening of creative activity (G. Gid, V. Lowenfeld, F. Cisen). However, the majority of specialists in the field of art pedagogy associate its forms and methods,

first of all, with correctional social and pedagogical technologies, but not with the professional training of specialists in the field of education.

The results of theoretical and practical analysis of the problem of formation of design culture in future teachers of labor training by means of professionally-oriented technologies showed the existence of certain contradictions, in particular between: the objective need of society (at general and local levels) in the training of highly qualified teachers of labor training and the insufficient opportunities of modern technologies of design culture formation; the need to implement modern professionally-oriented technologies in the process of design culture formation of specialists and the availability of appropriate methodological developments as for the use of art technologies as a type of professionally-oriented technologies.

Purpose of article. So, the task of our study is to determine the possibility of implementing the methods of art pedagogy in the design culture formation of future teachers of labor training, to determine the method of using art technologies in labor training and to form the ability of future professionals to apply art technologies in practical design activities at the labor training lessons.

Statement of the main material. The general processes of humanization and humanitarization of education, on the one hand, and the possibilities of design in the professional development of specialists, future teachers of labor training, on the other, cause modern interest to the concept and content of art pedagogy in professional training of specialists.

The analysis of scientific literature suggests that art pedagogy is, in fact, a separate branch of pedagogical science, which integrates the potential of art, pedagogy and psychology for humanistic solutions of the problems of personal development, including professional. The art in art pedagogy plays a peculiar role of a mediator between a person and his profession; if we are talking about the training of future teachers of labor

training, art pedagogy becomes both a special technology of professional training and an important means of forming a design culture.

Scientific discussions about the role of art in the formation of creative, artistic and intellectual personality have been going on for thousands of years. As a specific-artistic form of reflection of the world, the art has repeatedly acted as a means of harmonization of the human state of mind, has been a reliable source of spiritual formation of the individual and is considered as an obligatory component of youth education. And the art of the XXI century has expanded its functionality – there is «*art therapy*» – the technology of the purposeful use of art as a vehicle of psychotherapeutic and psychological effects on the person based on the belief that the inner self of a person is reproduced in visual form whenever she draws or deals with modeling, not too reflecting on the results of their work, that is, spontaneously, in contrast to the carefully structured learning activities [1, p. 217]. For the first time the British artist Andrian Hill used the term art therapy (art therapy literally means «therapy by art» in 1938 in describing his work with tuberculosis patients.

The technology of bringing art to the solution of educational tasks acquired the name «art-technology» in the pedagogical science. The developers of this industry of pedagogical knowledge – O. Bulatov, Zh. Valeeva, M. Guzeva, M. Katrenko, L. Lebedeva, V. Sokolova, etc. – consider pedagogical resources of creativity in different aspects (education of students of different ages; socio-pedagogical activity with students who have certain developmental defects; art pedagogy in the system of technology of professional training).

The most detailed concept of «art pedagogy» and «art therapy» are delimited in the study of O. Soroka [5]. The researcher considers art pedagogy as a branch of knowledge that combines pedagogy and art and provides an opportunity to use art to solve professional socio-pedagogical

problems without pursuing special goals of art education. Agreeing with this definition, we note that it is formulated based on the dominant beginning of art therapy; we also believe that *art pedagogy can and must be used for the implementation of special goals of technological education and training of future teachers of labor training.*

Art technology is an interdisciplinary branch of the theory and practice of pedagogical activity: it combines theoretical-methodological and technological tools of creativity, pedagogy, psychology, art, sociology, philosophy, and aesthetics and serves to integrate humanitarian knowledge in order to attract students to creative activities.

Art technology in the modern world is developing in rather difficult conditions and has the ability to influence the formation of personality at different stages of its socialization and creative development. As L. Lebedeva points out rightly, art technology primarily involves working with a person by organizing a living constructive union of a child and an adult in the cultural space in order to implement the following educational tasks: the development of emotional and volitional sphere of students; the development of creativity as the ability to creativity and the need for creative expression; psychohygiene (care of the emotional and mental state of the student – reducing internal anxiety and aggression, mastering the skills of emotional self-regulation means of artistic and creative activity, etc.); the formation of a positive «I-concept» of the student on the basis of self-knowledge and self-perception; ensuring social and cultural adaptation, harmonization of personality development of the students in the context of the triad «nature – I – society» [2, p. 6].

Thus, on the basis of the scientific works analyzed by us, we can state that *art technologies is a professionally-oriented system of installations that determine a special set and layout of forms, methods, techniques of integration of art, design and artistic and creative activity for*

solving the problems of professional design training of future teachers of labor training.

The use of art technologies at the lessons of labor training makes it possible to expand and deepen the level of cognitive activity, to awaken in a person the desire for in-depth study of the material, to develop creative abilities, to improve the quality of the educational process. The conceptual ideas of humanism, creativity, interactivity and reflexivity set the orientation for the practical activity of the teacher of labor training. This is the basis of the art-pedagogical lesson of labor training, designed to provide emotional well-being of students by means of art and artwork.

According to T. Sokolova [4], the content of the art-pedagogical lesson is formed on the principle of «two-layer cake»: the content of the lesson theme is enriched with the content of this or that kind of art, which eventually integrate into each other and give the effect of optimizing mental activity, educational influence of the lesson content on the spiritual sphere of the student. The content of the labor-training lesson should include everything that a person needs to develop his or her own personality. To find oneself, an individual needs to choose and build his own world of values, enter the world of knowledge, master creative ways of solving scientific and life problems, open the world of reflection of his own «I» and learn to manage it.

According to this, when planning and conducting lessons of labor training using art technology, it is necessary to include mandatory components in its structure:

- axiological – introduces students to the world of values and helps them to choose a personally significant system of value orientations based on art;

- cognitive – provides students with scientific knowledge about man, culture, history, nature, noosphere as the basis of spiritual development (spiritualizes intellectual activity);
- activity-creative – contributes to the formation and development of students ' various ways of activity, creative abilities necessary for self-realization of the individual in practical, scientific, artistic and other activities (integrates different types of human activity);
- personal (spiritual) – provides self-knowledge, development of the ability of reflection, mastering the ways of self-regulation, self-improvement, moral self-determination, forms a life position (helps the student to meet with himself).

The use of art technology at the lessons of labor training gives students the opportunity to express their own thoughts, feelings, emotions, develops creative abilities, gives a high positive emotional charge, forms an active life position, confidence in their abilities. The variants of art lessons can be: lessons, built on one form of art, when the laws of the genre are both teacher and students; lesson, which includes elements of art as a means of teacher activity; lesson, where the use of individual elements of different genres and types of arts as a way of organizing cognitive activity of students. This determines the structure of the art lesson. Two components should be clearly seen in the structure of the art lesson. The first is non-verbal, creative, unstructured, where the main activity is the process of creativity. The second part is the verbal interpretation of the created images, associations, emotions and feelings that arose during the work

Thus, the structure of the art lesson should consist of the following stages: 1) Setting up for work («warming up»); 2) Activation of various sensory spheres (visual, auditory, taste, olfactory, tactile, kinetic) and

updating of visual, audio and kinesthetic images; 3) Individual creative work; 4) Stage of verbalization; 5) Final stage – reflective analysis.

Accounting periods of pupils' health at the lessons; the age and physiological characteristics of pupils in lessons; the presence of emotional unloading at the lessons; alternating of postures considering the type of work; the use of physical pauses are important while conducting of the art lessons of labor training.

We use the following techniques of art technology in the process of training future teachers of labor training:

«Collage» – a technique based on the gluing on any basis of materials that differ from it in color and texture. In contrast to the picture, collage involves more freedom of the author in the performance, for example, pasted pictures can go beyond the edge of the base, glued to each other, formed accordion, and the like. If there is no scissors, the picture can be «cut» by hands, giving them the desired shape. The main thing in the collage is not accuracy, but the ability to express your thoughts, ideas, your view and your understanding of the topic. Possible themes for collage at the lessons of labor training. For example: **«Magazine collage technique»**. Using fragments of materials from various printed products to create a composition of clothes in the style of «oversize» in the form of a booklet, program or on a separate sheet of paper, followed by a discussion of the name and content of the created collage.

«Coat of arms» (on various subjects). The motto and coat of arms are symbols that enable a person to reflect in a concise manner the philosophy of life and his credo. This is one of the ways to make a person think, formulate, describe and present to others the most important ideas of his worldview. The technique of this method provides: on large sheets of paper with the help of paints or felt-tip pens, it is necessary to reflect

your personal coat of arms and motto. You need to come up with something interesting that accurately conveys the content of life's aspirations, positions, understanding yourself, understanding your own «I», which is a necessary component in determining the future profession. To offer the techniques of the coat of arms with the use of different materials.

One of the most interesting and modern techniques in art technology is **«Mandala»**, which translated from Sanskrit (*mandala*) «circle» or «center». Its pattern is symmetrical: usually it is a circle with a pronounced center. It is believed that when a person draws a mandala, he draws his inner world, state, his present, himself outside the society, his spiritual essence. She answers existential questions: Who am I? Where am I? Where I come from. Where am I? When the first two questions are answered, the situation is reassessed. At the lessons of labor training, it will be useful to use different materials: plastic caps, plastic bottles, beads, buttons, beads, natural material, working with this technique.

For the effective formation of the design culture of future teachers of labor training, there is the use of ***art-pedagogical situations***, which in fact, are a kind of pedagogical situations that arise and are solved in the process of professional design training of future teachers of labor training. Because of the analysis of scientific literature, T. Rudenka defines the *art pedagogical situation* «as a kind of pedagogical situation, which implements the tasks of formation of professional competence by means of art» [3, p. 84].

Studying by the first year undergraduates of training course «Methods of specialized training» in the process of familiarization with the technological profile «Design basics» (topic 2.3. «Features of the educational process in the profile school»), future specialists solved a number of art-pedagogical situations, which allowed undergraduates not

only to understand the content of the topic better, but also contributed to the formation of design culture and improve the level of training. For example, the activity «**Dress a portrai**». *Purpose*: the development of creative imagination. *Material*: a portrait, glued on cardboard or frame with dense material, colored paper, foil, pieces of fabric, fur and so on. Participants are invited to «dress» their hero with the help of applicative material. It is necessary to make a headdress (hat, scarf), to create jewelry, if it is the portrait of a woman, a girl (beads, earrings, bracelets, etc.), to come up with a suit (ball gown, national costume, sportswear, tailcoat, and the like). Come up with the name of the picture, the name and biography of his hero.

An evaluation of the results of the use of art technologies in the formation of design culture of future teachers of labor training showed that the use of this technique makes students work more effective. Performing creative art exercises and situations, students are more attuned to work, attentive and active, which contributes to the formation of their design culture.

The collected data indicate that working on this technique, future professionals perceive the information better, increases their attention, reduces fatigue and tension, and creates a positive emotional attitude. The level of knowledge is higher, and the development of skills – more effective. We compared the results of the formation of activity and creative thinking of future teachers of labor training in the process of professional design training (table. 1).

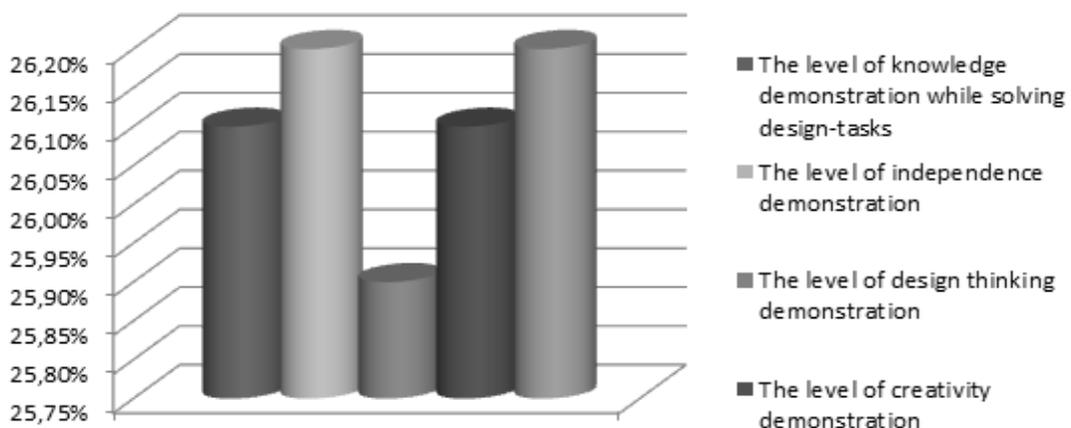
Thus, the results in the experimental group improved: the high level increased by 5%, the average-increased by 7%, and the low decreased by 11%. The indicators of the control group have not changed in comparison. It becomes clear that the use of art technology helps to enhance the creative activity of students.

Table 1

The results of formation of cognitive activity and creative thinking of future teachers of labor training in the process of professional design training (in %)

<i>Group</i>	<i>Low</i>	<i>Medium</i>	<i>High</i>
Levels of cognitive activity			
Experimental group	26,2	44,6	29,2
Control group	32,5	43,6	23,9
Levels of creative thinking			
Experimental group	30,8	39,5	29,7
Control group	34,4	43,3	22,3

In order to identify the future teachers of labor training level of design culture in the experimental work, we used the analysis of art technology products that were made by students in the course of studying the discipline «methodology of profile training». The essence of the observation was to identify the following indicators: the degree of manifestation of knowledge in solving design problems and creating art objects; the degree of manifestation of independence; the degree of manifestation of project thinking; the degree of manifestation of creativity; the degree of aesthetic taste. The results of the test are shown in Fig. 1.

Fig. 1. Identification of the degree of manifestation of indicators of design culture by means of art technologies in future technology teachers

As you can see, the use of art technologies in order to form students' design culture most affects the degree of manifestation of independence and creativity of future teachers of labor training.

Summary. Therefore, the proposed art techniques and methods will help to reveal the creative potential of students, which will certainly affect the level of training, will develop the skills of design activities, to overcome social alienation, to build harmonious relationships and contribute to the formation of design culture of future teachers of labor training. Because of scientific research in the field of art pedagogy, it is proved the interdisciplinary nature of the latter in the context of design. It is found that the use of art technology plays an important role in the formation of the design culture of future teachers of labor training, as it provides emotional and sensory perception of information and activation of the subject position based on design.

We see the prospects for further research in the need for a comprehensive justification of the expected results of the development of design culture of future teachers of labor training and technology by means of professionally oriented technologies and the corresponding construction of the educational process in the pedagogical institution of higher education.

Literature:

1. Вознесеньська О. Особливості арт-терапії як методу / О. Вознесеньська // Психолог. – 2005. – № 39. – С. 6–8.
2. Сорока О. В. Категоріальне розмежування понять «арт-терапія» і «арт-педагогіка» / О. В. Сорока // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: зб. наук. пр. / Національний університет біоресурсів і природокористування

України; [ред. кол.: Д. О. Мельничук [та ін.]]. – Вип.155, Ч.2. – 2010. – С. 165–173.

3. Лебедева Л. Д. Арт-терапия в педагогике / Л. Д. Лебедева // Педагогика. – 2000. – № 39. – С. 5–8.

4. Соколова Т. А. Артпедагогика как инновационная сфера научного знания и педагогической практики [Электронный ресурс] / Т. А. Соколова. – Режим доступа: <http://istina.msu.ru/profile/etsokolova/>.

5. Руденька Т. М. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей засобами арт-педагогіки: дис. ... канд. педагогічних наук: 13.00.04 / Тетяна Миколаївна Руденька. – Житомир, 2017. – 237 с.

References:

1. Voznesens`ka O. Osobly`vosti art-terapiyi yak metodu // Psy`xolog. – 2005. – № 39. – P. 6-8.

2. Soroka O. V. Kategorial`ne rozmezhuвання ponyat` «art-terapiya» i «art-pedagogika» // Naukovy`j visny`k Nacional`nogo universy`tetu bioresursiv i pry`rodokory`stuvannya Ukrayiny`: zb. nauk. pr. / Nacional`ny`j universy`tet bioresursiv i pry`rodokory`stuvannya Ukrayiny`. – Vy`p.155, Ch.2. – 2010. – P. 165-173.

3. Lebedeva L. D. Art-terapy`ya v pedagogy`ke // Pedagogy`ka. – 2000. – № 39. – P. 5–8.

4. Sokolova T. A. Artpedagogy`ka kak y`nnovacy`onnaya sfera nauchnogo znany`ya y` pedagogy`cheskoj prakty`ky` [Elektronny`j resurs] – Rezhy`m dostupu: <http://istina.msu.ru/profile/etsokolova/>.

5. Ruden`ka T. M. Formuvannya profesijnoyi kompetentnosti majbutnix faxivciv my`stecz`ky`x special`nostej zasobamy` art-pedagogiky`: dy`s. ... kand. pedagogichny`x nauk: 13.00.04 / Tetyana My`kolayivna Ruden`ka. – Zhy`tomy`r, 2017. – 237 p.

DOI 10.26886/2414-634X.4(23)2018.7

UDC: 37.013: 159.9

CRITERIA AND INDICATORS OF THE FORMATION OF FUTURE AIR TRAFFIC CONTROLLERS PROFESSIONAL REFLECTION

O. Lopatiuk

Flight Academy of the National Aviation University, Ukraine, Kropyvnytskyi

The meaning of the concepts "criterion" and "indicator" is disclosed in the article; clear requirements are set for the determination of the indicators that characterize the quality of the investigated phenomena. The criteria of the formation of professional reflection of future air traffic control controllers in the professional training during the training in flight schools, allowing to investigate the dynamics of mastering the basics of professional self-development of a person. Their indicators are determined and substantiated in order to achieve high results in raising the level of research concept is based on the meaning of the structural components of professional reflection.

Key words: professional reflection, interest, knowledge, skills, analysis and correction, self-knowledge and self-diagnostics.

Лопатюк О. В. Критерії та показники сформованості професійної рефлексії майбутніх диспетчерів управління повітряним рухом / Льотна академія Національного університету, Україна, Кропивницький

У статті розкрито сутність понять «критерій» та «показник», виділено чіткі вимоги до визначення показників, які характеризують виявлення якості досліджуваного явища. Розглянуто критерії сформованості професійної рефлексії майбутніх диспетчерів управління повітряним рухом у фаховій підготовці під час навчання у льотних навчальних закладах, що

дозволяють досліджувати динаміку освоєння основ професійного саморозвитку особистості. Визначено та обґрунтовано їх показники задля досягнення високих результатів у підвищенні рівня досліджуваного поняття на основі сутності структурних компонентів професійної рефлексії.

Ключові слова: професійна рефлексія, інтерес, знання, вміння, навички, аналіз та корекція, самопізнання та самодіагностика

Постановка проблеми. Виокремлення критеріїв та показників професійної рефлексії у майбутніх диспетчерів управління повітряним рухом є важливим завданням нашого дослідження, оскільки це сприяє діагностуванню рівня цієї якості у фахівця, визначенню ефективності педагогічної системи підготовки майбутніх диспетчерів під час навчання у льотних навчальних закладах та порівнянню результатів дослідження.

Аналіз попередніх досліджень. Аналіз психолого-педагогічних джерел свідчить про те, що проблема визначення критеріїв і показників сформованості професійної рефлексії студентів різних професій висвітлюється у працях багатьох дослідників (М. Марусинець, О. Кравців, В. Дегтяр, М. Васильєва, Н. Пов'якель, М. Косцова та ін.). Разом з тим, у науковій літературі не розкрито критерії та показники сформованості професійної рефлексії майбутніх диспетчерів управління повітряним рухом у фаховій підготовці.

Метою даної статті є виокремлення критеріїв та показників сформованості професійної рефлексії майбутніх диспетчерів управління повітряним рухом.

Виклад основного матеріалу. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «критерій» розкривається як

підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило [1, с. 588].

У педагогічній та психологічній літературі поняття «критерій» розглядається як стандарт, виходячи з якого можуть прийматися рішення, робитись оцінки або класифікація; рівень досягнень, що визначається метою, за ступенем наближення до якої оцінюється прогрес [2]; ознака, на підставі якої надається оцінка чогось, умовно прийнята міра, що дозволяє провести вимірювання об'єкта і на підставі цього надати йому оцінку [3, с. 271].

Досліджуючи проблему оптимізації процесу виховання у вищій школі, П. Городов під критерієм розуміє показник, на підставі якого можна судити про ефективність процесу [4]. Г. Гапончук відзначає, що критерій включає в себе сукупність основних показників, які розкривають певний рівень якого-небудь явища [5].

Критерії повинні відповідати вимогам ефективності, об'єктивності, надійності, високій достовірності та спрямованості. Отже, кожний критерій виражає вищий рівень явища і є ідеальним зразком для порівняння з реальними явищами, за його допомогою можна встановити міру відповідності існуючого рівня сформованості професійної рефлексії. В той же час критерії є дещо умовними, але вони потрібні для більш якісного вивчення особливостей формування професійної рефлексії у майбутніх диспетчерів управління повітряним рухом.

За А. Семеновою, критерії класифікуються таким чином:

- інтегральні критерії як оцінка загального стану явища або процесу;
- часткові критерії як оцінка складників явища або процесу;
- одиничні критерії як оцінка окремих сторін складників явища або процесу [6].

Ми погоджуємося з П. Городовим [4] та іншими вченими стосовно того, що критерії повинні бути об'єктивними (результати мають відповідати явищу), унікальними (не повинно бути критеріїв та їх показників, що між собою пересікаються), повними (охоплювати найбільш значні й стійкі сторони явища), надійними (має бути достовірний результат у різних умовах) і зрозумілими (усі експерти мають однозначно тлумачити критерії та їх показники). Діагностика є однією з найважливіших ланок будь-якої педагогічної технології, невід'ємною частиною дидактичного процесу, засобом для аналізу освітнього процесу і визначення його результатів з метою їхнього вдосконалення.

Визначаючи критерії професійної рефлексії майбутніх диспетчерів управління повітряним рухом, ми керувалися її сутнісними характеристиками та положеннями критеріального підходу (критерії мають фіксувати діяльнісний стан суб'єкту, нести інформацію про характер та специфіку діяльності, мотиви та ставлення до її виконання). Також ці критерії мають чітко та недвозначно вимірюватися якісними показниками та виражатися у показниках кількісних.

Критерій повинен бути розгорнутим, тобто включати в себе більш дрібні одиниці вимірювання, що дозволяють у реальній практиці «заміряти» дійсність у порівнянні з ідеалом. Такими одиницями є показники (ознаки).

Термін «показник» за «Великим тлумачним словником сучасної української мови» визначається як свідчення, доказ, ознака чого-небудь; наочні дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу; дані про досягнення чого-небудь [1,с. 838]. Показник як складова критерію в цьому випадку є типовим та конкретним виявом однієї з

суттєвих сторін досліджуваного явища, процесу, за яким можна судити не тільки про його наявність, а й про рівень його розвитку.

Як наголошує А. Семенова[6], показники фіксують певний стан або рівень розвитку певного критерію. Показник – це явище або подія, за яким можна судити про динаміку певного процесу. На думку І. Блощинського, при розробці критеріїв і показників необхідно враховувати наступні обставини [7]:

- розробка критеріїв та показників має виходити з мети дослідження;
- сформовані критерії мають відображати ознаки, притаманні предмету, який вивчається, незалежно від волі та свідомості суб'єктів;
- ознаки мають бути сталими, вони мають повторюватись та відображати сутність явища;
- система взаємопов'язаних ознак повинна розкривати основний зміст критеріїв.

У нашому дослідженні ми будемо виходити з того, що критерій – це стандарт, на основі якого можна оцінити, порівняти реальне педагогічне явище, процес або якість за еталоном.

Показниками критерію будемо вважати елементи, які відображають якісні характеристики готовності до виконання професійних дій диспетчерського складу.

В процесі дослідження було виокремлено такі критерії сформованості професійної рефлексії у майбутніх диспетчерів управління повітряним рухом як спонукальний, пізнавально-діяльнісний та оцінний. Розглянемо детальніше кожен з критеріїв і показники, з яких вони складаються.

Першим показником спонукального критерію є наявність інтересу до здійснення рефлексивної діяльності у професійній підготовці. За своєю природою, задоволеність інтересу викликає нові інтереси, що

відповідають вищому рівню пізнавальної активності. Для ефективної професійної діяльності важливим є спрямування на позитивні результати своєї праці, а пізнавальний інтерес має бути задоволений знаннями щодо професійної рефлексії, її сутності та функцій у майбутній професійній діяльності.

Розуміння значущості професійної рефлексії для майбутньої професійної діяльності виступило другим показником спонукального критерію. Стійка потреба майбутнього диспетчера управління повітряним рухом в професійній рефлексії є необхідним елементом фахової підготовки, так як саме професійна рефлексія сприяє розвитку вмінь обирати продуктивні стратегії подолання труднощів діяльності в умовах ризику та відповідальності, ефективно виконувати професійні обов'язки, досягати професійних успіхів.

Наступний критерій професійної рефлексії – пізнавально-діяльнісний.

Перший показник цього критерію – сформованість структурної системи наукових знань про рефлексію. За своєю природою зміст освіти – це засіб навчання та чинник виховання та розвитку, який визначається як сукупність систематизованих знань, умінь і навичок, поглядів і переконань, а також певний рівень розвитку пізнавальних сил і практичної підготовки, що досягається в результаті навчально-виховної роботи. Майбутній диспетчер управління повітряним рухом має володіти знаннями про професійну рефлексію та вміти використовувати їх у навчально-професійній діяльності. Для цього він повинен ознайомитись з інформацією про сутність професійної рефлексії, її функції; щоб в подальшому набути рефлексивних вмінь та навичок.

Другий показник пізнавально-діялісного критерію – володіння знаннями про роль та значення рефлексії у професійній діяльності.

Майбутній диспетчер управління повітряним рухом повинен чітко розуміти для чого йому потрібно оволодівати навичками професійної рефлексії. Здобувши знання про роль та значення рефлексії у професійній діяльності диспетчера управління повітряним рухом, курсант розуміє необхідність її формування в процесі фахової підготовки.

Третім показником є володіння необхідними вміннями та навичками професійної рефлексії. Відомі різні розуміння понять навичок та вмінь, а також взаємозв'язків між ними. Однак останнім часом прийнято вважати, що уміння – це здатність до виконання складних комплексних дій на основі засвоєних знань, досвіду, навичок. Формуються вміння шляхом виконання різноманітних вправ, які створюють можливість виконання дій не тільки в звичних, але й у змінених умовах. Навички – сформовані шляхом частого повторення дії, для яких властивий високий ступінь освоєння і відсутність поелементної свідомої регуляції.

Четвертим показником пізнавально-діяльнісного критерію є якість та самостійність дій щодо здійснення професійної рефлексії.

М. Жолтикова вважає, що самостійність – це здатність особистості залишатись на самоті із собою, це можливість самоаналізу, рефлексії та пошуку внутрішньої гармонії. Така особистість не прагне відносин заради втечі від самотності, бо їй добре як у стосунках, так і за межами них. Це здатність самостійно визначати цілі, бажання, потреби та задовольняти їх, вирішувати питання і проблеми опираючись на себе [8]. Дуже важливо майбутньому диспетчеру управління повітряним рухом навчитися самостійно використовувати навички рефлексії у навчально-професійній діяльності, що приведе до успішного виконання своїх професійних обов'язків.

Наступним критерієм формування професійної рефлексії майбутніх диспетчерів управління повітряним рухом є оцінний.

Перший показник – здатність до оцінювання професійної рефлексії. Оцінювання – засіб контролю, виховання відповідальності, розвитку індивідуального особистісного потенціалу майбутнього фахівця. Окремі аспекти оцінювання можуть доповнювати один одного, але в кожному разі повинне простежуватися вплив мотивації, спрямованої на підвищення ефективності праці. Оцінювання має своєю метою показати рівень професійної рефлексії у курсанта. Оцінювання позитивно впливає на формування його особистості, пробуджує інтерес до глибшого пізнання формуючого конструкту і розвиває прагнення до підвищення професійної рефлексії.

Другим показником оцінного критерію є здійснення курсантом самодіагностики та самопізнання.

Першочергове завдання полягає у визначенні наявного рівня знань, умінь, навичок, які необхідні для диспетчера управління повітряним рухом, а також тих індивідуальних якостей і здібностей, наявність яких допоможе стати професіоналом, виступаючи своєрідним фундаментом для самовиховання. Самопізнання – це дослідження, пізнання самого себе. Здатність до самопізнання притаманна лише людині і здійснюється за допомогою розуму. Самопізнання починається з самодіагностики. Самодіагностика – це постійне оцінювання власних можливостей, вирішення конкретних навчально-професійних завдань, самоаналіз особистісних якостей та професійних умінь. Знання власних можливостей та особливостей відкриває людині шлях до контролю поведінки і керівництва вчинками, тобто до саморегуляції. Щоб дійсно пізнати, треба вивчати себе та інших у різноманітних взаєминах з навколишнім світом. У самопізнанні майбутнім фахівцям допоможуть спеціальні

психодіагностичні методики, які дають можливість з'ясувати власні індивідуальні особливості. Далі, спираючись на них, розвинути потрібні якості, які допоможуть набути необхідні знання, вміння та навички. А вже завдяки їм можна реалізувати власні потреби та інтереси. Тобто від самопізнання – до самовдосконалення.

Саме це визначення слугувало виокремленням третього показника – проектування власної стратегії професійного вдосконалення.

Потреба в самовдосконаленні виникає в навчальній трудовій діяльності, коли досягнуто певного рівня свідомості й самопізнання, вироблено здатність до самоаналізу й самооцінки, коли усвідомлюється необхідність відповідності особистих якостей поведінки вимогам суспільства. Як відомо, рівень професійної рефлексії значною мірою залежить від внутрішнього спонукання особистості вдосконалювати та розширювати свої якісні характеристики, а саме знання, вміння та навички. Володіння сучасними способами вирішення професійних завдань дозволяють майбутньому диспетчеру управління повітряним рухом виконувати свої навчально-професійні завдання на високому рівні та потребує власної стратегії самовдосконалення та підвищення рівня професійної підготовки. Професійне вдосконалення є важливим у диспетчерській діяльності, адже ця потреба забезпечує розвиток здатності майбутнього фахівця вчасно вирішувати проблеми в умовах, що швидко змінюються.

Четвертим показником оцінного критерію є аналіз та корекція професійної поведінки у стандартних та екстремальних умовах. Аналіз – процес уявного або справжнього розчленування складної ситуації чи поведінки на частини для кращого розуміння. Корекція – це дії, направлені на усунення виявленої невідповідності. Поведінка

диспетчера управління повітряним рухом в стандартних та екстремальних умовах суттєво відрізняється.

Недостатній розвиток адаптивних здібностей до стресу, невміння регулювати та корегувати свою поведінку в екстремальній ситуації можуть призводити до серйозних негативних наслідків як для психологічного та фізичного здоров'я працівника, так і для професійної діяльності в цілому.

Висновки. У поданому вище матеріалі ми обґрунтували критерії та показники, за якими можна в подальшому охарактеризувати рівні сформованості професійної рефлексії диспетчерів управління повітряним рухом. Визначення рівня професійної рефлексії сприятиме коригуванню процесу підготовки майбутнього фахівця для виконання складних професійних завдань. Цей інструментарій буде використаний на констатувальному та формувальному етапах педагогічного експерименту.

Література:

- 1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В. Т. Бусел. Київ: ВТФ Перун, 2003. 1440 с.*
- 2. Большой толковый психологический словарь / пер. с англ. Ребер Артур. Москва: Вече, 2001. Т. 1. 592 с.*
- 3. Рапцевич Е. С. Педагогика. Современная энциклопедия / под ред. А. П. Астахова. Минск: Современная школа, 2010. 720 с.*
- 4. Городов П. Н. Оптимизация процесса воспитания в высшей военной школе. Москва: ВПА, 1983. 125 с.*
- 5. Гапончук Г. И. Формирование военно-педагогической направленности у курсантов высших военно-политических училищ: дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Москва, 1990. 264 с.*

6. Семенова А. Парадигмальне моделювання як напрямок підвищення ефективності управління інноваційним освітнім процесом у навчальному закладі. Науковий вісник Чернівецького університету. Сер. Педагогіка та психологія. 2007. Вип. 335. С. 161 – 170.
7. Блощинський І. Г. Обґрунтування критеріїв і показників ефективності процесу формування адекватної самооцінки курсантів у навчальному процесі ВВЗО. Наукові записки ВДПУ імені М. Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія. 2001. Вип. 4. С. 74-76.
8. Самостійність – це не завжди незалежність. URL: http://zmiya.com.ua/page/59a39ebcf0b2dcc0bd8e08cd/articles/edu-and-science/_samostijnist-ce-ne-zavzhdi-nezalezhnist-psiholog/789469. (дата звернення 7. 07. 2018)

References:

1. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoyi ukrayinskoyi movy` / gol. red. V. T. Busel. Kyuyiv: VTF Perun, 2003. 1440 s.
2. Bolshoj tolkovyj psihologicheskij slovar / per. s angl. Reber Artur. Moskva: Veche, 2001. T. 1. 592 s.
3. Rapceovich E. S. Pedagogika. Sovremennaya enciklopediya / pod red. A. P. Astahova. Minsk: Sovremennaya shkola, 2010. 720 s.
4. Gorodov P. N. Optimizaciya processa vospitaniya v vysshej voennoj shkole. Moskva: VPA, 1983. 125 s.
5. Gaponchuk G. I. Formirovanie voenno-pedagogicheskoy napravlenosti u kursantov vysshih voenno-politicheskikh uchilish: dis. kand. ped. nauk: 13.00.01. Moskva, 1990. 264 s.
6. Semenova A. Paradygmalne modelyuvannya yak napryamok pidvyshchennya efektyvnosti upravlinnya innovatsiinym osvitnim protsesom u navchalnomu zakladi. Naukovyi visnyk Chernivetskogo

universytetu. Ser. Pedagogika ta psykholohiya. 2007. Vyp. 335. S. 161 – 170.

7. Bloshchynskyi I. G. Obgruntuvannya kryteriyiv i pokaznykiv efektyvnosti protsesu formuvannya adekvatnoyi samoostinky kursantiv u navchalnomu protsesi VVZO. Naukovi zapysky VDPU imeni M. Kotsyubynskogo. Ser. Pedagogika i psykholohiya. 2001. Vyp. 4. S. 74-76.

8. Samostiinist – tse ne zavzhdy nezalezhnist. URL: http://zmiya.com.ua/page/59a39ebcf0b2dcc0bd8e08cd/articles/edu-and-science/_samostijnist-ce-ne-zavzhdi-nezalezhnist-psiholog/789469. (data zvernennya 7. 07. 2018)

DOI 10.26886/2414-634X.4(23)2018.8

UDC: 378.011.3-051:7-047.48: 001. 82

**PERSONAL AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT
OF THE FUTURE FACTOR OF MYSTIC EDUCATION:
THEORETICAL METHODOLOGICAL ASPECT**

R. A. Savchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
M. P. Drahomanov National Pedagogical University, Ukraine, Kyiv

The role of competence and personality-oriented approaches as the basis for solving the problem is substantiated. It was found out that the personal and professional formation of future specialists of artistic education in the broad sense is a system of representations, concepts, ideas, concepts concerning the development of the personality of a specialist, his culture at certain stages of professional training and musical and pedagogical activities. In the narrow sense, it is a system of knowledge about the individual and personal qualities of a teacher, the mechanisms of self-knowledge and self-improvement, ways to solve problems arising in musical and pedagogical activities, professional

development and ways to overcome them.

Key words: person-professional formation, methodological approaches, personality traits, professional qualities, future teacher-musician.

Савченко Р. А., доктор педагогічних наук, професор. Особистісно-професійне становлення майбутнього фахівця мистецької освіти: теоретико-методологічний аспект / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна, Київ.

Обґрунтовано роль компетентнісного та особистісно-орієнтованого підходів як основи вирішення проблеми. З'ясовано, що особистісно-професійне становлення майбутніх фахівців мистецької освіти в широкому сенсі являє собою систему уявлень, концепцій, ідей, понять щодо розвитку особистості фахівця, його культури на певних етапах професійної підготовки і музично-педагогічної діяльності. У вузькому розумінні – це система знань про індивідуальні та особистісні якості вчителя, механізми самопізнання й самовдосконалення, шляхи вирішення проблем, що виникають у музично-педагогічній діяльності, професійному становленні та способи їх подолання.

Ключові слова: особистісно-професійне становлення, методологічні підходи, особистісні якості, професійні якості, майбутній педагог-музикант.

Вступ. Реформування системи освіти України актуалізує проблему особистісно - професійного становлення високо кваліфікованих та конкурентоспроможних фахівців мистецької сфери, творчий та інтелектуальний розвиток яких є обов'язковою умовою для здійснення інноваційної діяльності. У цьому контексті особливого

значення набуває підвищення професіоналізму викладачів мистецьких дисциплін, що відповідає запитам сучасного життя.

Специфіка педагогічної діяльності ставить перед учителем ряд вимог до його особистості, які в педагогічній науці визначаються як особистісно-професійне становлення. Перше характеризує інтелектуальну й емоційно-вольову сторони особистості, суттєво впливає на результат професійно-педагогічної діяльності і визначає індивідуальний стиль педагога.

Для обґрунтування проблеми особистісно-професійного становлення майбутнього фахівця мистецької освіти базовими є педагогічні дослідження І. Беха, С. Вершловського, Е. Зеєра, І. Зязюна, В. Кравцова, В. Радула, В. Сластьоніна та ін. Окремі аспекти професійної підготовки педагога - музиканта висвітлено в працях Е.Абдулліна, Л. Арчажнікової, Н. Гуральник, Г. Дідич, Л. Коваль, А. Козир, О. Олексюк, Г. Падалки, О. Ростовського, О. Рудницької, Р. Савченко та ін. Проблема професійного становлення вчителів мистецьких дисциплін присвячені дисертаційні дослідження Я. Сверлюка, В. Орлова, П. Петеліна, Хуан Чанхао та ін.

Метою статті є висвітлення теоретико-методологічних аспектів проблеми особистісно-професійного становлення майбутніх фахівців мистецької освіти. Автори сучасних філософських і психолого-педагогічних словників розглядають категорію становлення з різних сторін, зокрема, як категорію діалектики, що означає процес формування будь-якого матеріального або ідеального об'єкта, яка передбачає перетворення можливості в дійсність у процесі розвитку; як процес переходу від одного ступеня розвитку до іншого, момент взаємоперетворення протилежних і разом з тим взаємопов'язаних

моментів розвитку; як набуття нових ознак і форм у процесі розвитку, наближення до окресленого стану характеру, особистості, мислення; як процес розвитку, в якому індивід бере на себе відповідальність за максимально повну реалізацію свого потенціалу; як «становлення соціальної зрілості» – характер змінюваності соціальної зрілості, зокрема її розвитку, безперервний перехід якості, що відповідає одному (нижчому) рівневі, в іншу, тобто в якість, що відповідає вищому рівневі соціальної зрілості [4, с. 253].

«Становлення» як філософська та психолого-педагогічна категорія відображає процес діалектичного переходу від одного ступеня розвитку до іншого, взаємоперетворення протилежних і разом з тим взаємопов'язаних моментів розвитку. Концептуальні ідеї професійного становлення особистості вчителя полягають у розкритті природи та умов реалізації особистісно-розвивальних функцій навчально-виховного процесу, у визначенні цільових, змістових та процесуальних характеристик професійної педагогічної освіти (етапи), системи фахової підготовки педагога-музиканта, що передбачає її цілеспрямованість, безперервність професійного розвитку і самовдосконалення.

Професійне становлення вчителя як термін в психології та педагогіці використовується досить широко. Вченими визначено соціально-педагогічні характеристики особистості вчителя, які доповнюють зміст і структуру професійного становлення як вирішення професійно значущих, більш ускладнених завдань – пізнавальних, морально-етичних та комунікативних, у процесі чого вчитель оволодіває необхідним комплексом, пов'язаним з його професією, ділових та моральних якостей.

Становлення особистості вчителя розглядається не тільки як накопичення знань, а постійне вдосконалення самої особистості, її

морально-етичних та професійно-педагогічних якостей. У цьому процесі перевага надається соціально-педагогічним характеристикам особистості вчителя серед яких: соціальна активність як сутнісна властивість індивіда, найважливіша якість особистості; гуманістична орієнтація, що відповідає глобальним змінам у сучасному світі; критичність мислення як прояв аналітичного підходу до процесу пізнання, оцінки оточуючої дійсності; залучення педагога до процесу взаємодії та співробітництва. до соціально-педагогічної концепції

В. Радул розглядає професійне становлення особистості вчителя як процес, зумовлений взаємодією простору педагогічної діяльності, культурного простору і простору особистісного самоздійснення; а також розвиток особистісних професійно необхідних якостей і характеристик, професійної культури і компетентності майбутнього вчителя як процес оволодіння засобами вирішення професійно-педагогічних завдань і моделями їхнього розв'язання [3, с 5,6]. Вчений виділяє такі етапи професійного становлення вчителя:

- 1) виникнення і формування професійних намірів; 2) професійне навчання як основа обраної спеціальності; 3) входження в професію; 4) часткова або повна реалізація в самостійній професійній діяльності. Результатами кожного етапу, на думку дослідника, є професійне самовизначення, професійна (педагогічна) майстерність, професійна компетентність [3, с. 125].

В. Орлов визначає професійне становлення вчителя мистецьких дисциплін як складне й багатомірне явище особистості, що являє собою процес виникнення в особистості тих професійних якостей, яких у неї не було і які відповідають суттєвим вимогам, що висуває професія; етап розвитку професійної культури, на якому професійні якості вже сформовані, але професійна діяльність не набула

завершеної форми; рух і розв'язання суперечності між існуючими рефлексивними уявленнями, способами мислення, знаннями, вміннями і навичками художньо-педагогічної діяльності та відсутністю досвіду їх реалізації на практиці [2, с. 246].

У прогресивних зарубіжних освітніх системах реалізується ідея А. Енштейна та Б. Рассела про те, що основним принципом і критерієм ефективності навчального закладу будь-якого типу має стати гуманізм освіти, що забезпечується його змістом та методикою педагогічного впливу, а також визнанням пріоритету особистості учня як вищої цінності суспільства. Вчені сходяться на думці, що сучасна професійна школа має:

1) задовольняти потреби у фахівцях, відрізнитися професійною компетентністю; 2) здійснювати навчально-виховний процес на принципах педагогіки співтворчості; 3) стимулювати пізнавальну активність учнів і ефективно реалізовувати їх творчий потенціал.

Основними рисами професійно-педагогічної підготовки сучасного педагога має стати:

- гуманістична спрямованість, визнання пріоритету особистості;
- формування цілісної особистості в процесі навчання;
- переклад майбутнього педагога з об'єктної в суб'єктну позицію;
- перегляд змісту, форм і методів професійної підготовки;
- розробка нових технологій професійної підготовки, що відображають рівень, досягнутий сучасними фундаментальними та прикладними науками,

диференціацію та індивідуалізацію, передовий досвід тощо [1].

Спираючись на сказане, особистісно-професійне становлення майбутніх фахівців мистецької освіти має здійснюватися з урахуванням методологічних підходів у пізнанні педагогічних фактів, явищ і процесів, які впливають на

вибір педагогічних стратегій і методів навчання.

Загально визнаним підходом до навчання, який має забезпечити максимальне наближення основ майбутньої професії та спеціальності до організації та надання освітніх послуг на сучасному етапі визначено компетентнісний підхід. Його сутність полягає у вдосконаленні моделі фахівця в особистісному та діяльнісному аспектах. Він передбачає побудову змісту освіти, застосування способів підготовки таким чином, щоб у студентів здійснювалося поступове формування елементів професійної діяльності і вони згодом досягли рівня, характерного для компетентного фахівця. Оскільки педагогіка мистецької освіти спирається на максимальне індивідуальне самовираження особистості, провідним підходом має стати особистісно –

орієнтований підхід, як основа компетентнісного, вихідними положеннями якого є наступні:

1) забезпечувати розвиток і саморозвиток особистості студента як суб'єкта пізнавальної та предметної діяльності;

2) забезпечувати кожному студентові (спираючись на його здібності, нахили, інтереси, ціннісні орієнтації та суб'єктивний досвід) можливість реалізувати себе в різних видах діяльності;

3) зміст освіти, її засоби й методи організуються так, щоб студент міг вибрати предметний матеріал, його вид та форму;

4) освіченість як сукупність знань, умінь, індивідуальних здібностей є найважливішим засобом становлення духовних та інтелектуальних якостей

студента і має бути основною метою сучасної освіти;

5) освіченість формує індивідуальне сприйняття світу, можливості його творчого вдосконалення, широке використання суб'єктного

досвіду в інтерпретації та оцінці фактів, явищ, подій навколишньої дійсності на

основі особистісно значущих цінностей і внутрішніх настанов;

6) найважливішими чинниками особистісно - орієнтованого навчального процесу є ті, що розвивають індивідуальність студента, створюють умови для його саморозвитку та самовираження;

7) особистісно - орієнтоване навчання будується на принципі варіативності [5].

Навчання має ґрунтуватися на суб'єктності учня як суб'єкта учіння, визнання за ним права на самовизначення і самореалізацію в навчально-пізнавальній діяльності через оволодіння її способами, що передбачає пристосування освіти до нього, а не навпаки, як у традиційному навчанні. Це вимагає кардинальної зміни мети й ціннісних орієнтацій навчального процесу, оновлення змістового компонента і його гуманітаризації, перебудови технології та її гуманізації й демократизації, зміни методики діяльності педагога та розширення в ній технології співробітництва, коригування характеру навчально-пізнавальної діяльності учня як суб'єкта навчального процесу.

Мета такого навчання – гармонійне формування і всебічний розвиток особистості українського громадянина, повне розкриття його творчих сил, набуття власного «Я», неповторної індивідуальності. Він має стати суб'єктом життєдіяльності, професійної діяльності, а не опанувати тільки певну сукупність загальнонаукових і професійних знань, навичок і вмінь.

Це кардинально змінює функції освітнього процесу, основними серед яких стають виховна, розвивальна і самовдосконалення, а не освітня, як у традиційній системі. В такому розумінні освіта гуманізується, бо вона всебічно сприятиме збереженню та розвитку

екології людини, допомагатиме її інтелектуальному, духовному й фізичному збагаченню, не насильницькій соціалізації в умовах навчально-пізнавальної діяльності. Це автоматично вимагає суттєвої корекції змісту освіти та шляхів і методів її реалізації. Змістовий компонент навчального процесу має охоплювати, з одного боку, все те, що потрібно учневі для формування і розвитку особистості, а з іншого – для формування особистості професіонала. Під час конструювання і реалізації освітнього процесу виявляється суб'єктний досвід кожного студента, його соціалізація в умовах освітньо-виховних систем.

Отже, особистісно-професійне становлення майбутніх фахівців мистецької освіти в широкому сенсі являє собою систему уявлень, концепцій, ідей, понять щодо розвитку особистості фахівця, його культури на певних етапах професійної підготовки і музично-педагогічної діяльності. У вузькому розумінні – це система знань про індивідуальні та особистісні якості вчителя, механізми самопізнання й самовдосконалення, шляхи вирішення проблем, що виникають у музично-педагогічній діяльності, професійному становленні, та способи їх подолання.

Висновки. Особистісно-професійне становлення включає в себе розвиток самосвідомості, формування системи ціннісних орієнтацій, моделювання свого майбутнього, побудову еталонів у вигляді ідеального образу професіонала, і відбувається на основі освоєння суспільно вироблених уявлень про ідеали, норми поведінки і діяльності. Цього можна досягти тільки шляхом упровадження в освітній процес нової педагогічної технології, в основі якої – розуміння, активний діалог, самоуправління, взаєморозуміння, які передбачають суб'єкт-суб'єктні взаємини між педагогами та учнями. Наші подальші дослідження будуть присвячені розробці такої

технології.

Література:

1. Бех І. Д. Виховання особистості. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: наук. видання / Іван Дмитрович Бех. – К.: Либідь, 2003. – 344 с. – (Твори: в 2 кн. / І. Д. Бех, кн. 2).
2. Орлов В. Ф. Професійне становлення майбутніх вчителів мистецьких дисциплін: теорія і технологія: [монографія. ред. І. А. Зязюна] / Валерій Федорович Орлов – К.: Наукова думка, 2003. – 262 с.
3. Радул В. В. Основи професійного становлення майбутнього вчителя: [навч. посібник] / Радул В. В., Кравцов В. О., Михайличенко М. В. – Кіровоград: РВВ КДПУ, 2006. – 216 с.
4. Словник - довідник з професійної педагогіки / за ред. А. В. Семенової.– Одеса: Пальміра, 2006. – 364 с.
5. Якиманская И.С. Технология личностно – ориентированного образования. / И. С. Якиманская. М., 2000. – 356 с.

References:

1. Bekh I. D. Vykhovannia osobystosti. Osobystisno oriientovanyi pidkhid: naukovo-praktychni zasady: nauk. vydannia / Ivan Dmytrovych Bekh. – K.: Lybid, 2003. – 344 s. – (Tvory: v 2 kn. / I. D. Bekh, kn. 2).
2. Orlov V. F. Profesiine stanovlennia maibutnikh vchyteliv mystetskykh dystsyplin: teoriia i tekhnolohiia: [monohrafiia. red. I. A. Ziaziuna] / Valerii Fedorovych Orlov – K.: Naukova dumka, 2003. – 262 s.
3. Radul V. V. Osnovy profesiinoho stanovlennia maibutnoho vchytelia: [navch. posibnyk] / Radul V. V., Kravtsov V. O., Mykhailychenko M. V. – Kirovohrad: RVV KDPU, 2006. – 216 s.
4. Slovnyk - dovidnyk z profesiinoi pedahohiky / za red. A. V. Semenovoi. – Odesa: Palmira, 2006. – 364 s.

5. Yakymanskaia Y. S. *Tekhnolohyia lychnostno - oryentyrovannoho obrazovanyia* / Y. S. Yakymanskaia. M., 2000. – 356 s.

DOI 10.26886/2414-634X.4(23)2018.9

UDC: 658:37.013

**INDICATORS AND LEVELS OF FORMATION OF
CONFLICTOLOGICAL CULTURE OF THE MANAGERS OF FOREIGN
ECONOMIC ACTIVITY IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

N. Chornogor

Flight Academy National Aviation University, Ukraine, Kropivnicki

The article is devoted to the actual direction of formation of conflictological culture of future managers of foreign economic activity in the process of professional training. The mechanism of definition of formation of conflictological culture of future specialists as modern pedagogical tools is offered. The indicators of the conflictological culture of future managers of foreign economic activity necessary for adjustment of process of preparation of the modern specialist showing ability to carry out complex professional tasks are defined.

Key words: indicators, levels, conflictological culture, manager of foreign economic activity.

Чорногор Н. О. Показники та рівні сформованості конфліктологічної культури менеджерів зовнішньоекономічної діяльності у закладах вищої освіти/ Льотна академія Національного авіаційного університету, Україна, Кропивницький

Стаття присвячена актуальному напрямку формування конфліктологічної культури майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності в процесі професійної підготовки. Запропонований механізм визначення сформованості

конфліктологічної культури майбутніх фахівців, як сучасного педагогічного інструментарію. Визначаються показники конфліктологічної культури майбутніх менеджерів ЗЕД, це сприяє визначенню ефективності психолого-педагогічної системи підготовки менеджерів ЗЕД, порівнянню результатів дослідження. Визначення рівня конфліктологічної культури майбутніх менеджерів ЗЕД сприятиме коригуванню процесу підготовки справжнього фахівця, який виявляє здатність виконувати складні професійні завдання.

Ключові слова: показники, рівні, конфліктологічна культура, менеджер зовнішньоекономічної діяльності.

Постановка проблеми. Педагогічна практика сьогодення активізувала проблеми пошуку та використання інноваційних технологій у процесі підготовки менеджерів ЗЕД. Посилена орієнтація системи вітчизняної освіти на входження у світовий освітній простір зумовила загострення уваги до питань професійної освіти менеджерів, переосмислення цілей, змісту, принципів, засобів і методів їх навчання. Теоретико-практичні дослідження в цій сфері націлені на пошук нових моделей і технологій навчання, які сприяють найповнішому виявленню та реалізації соціально розвиваючого потенціалу у якості професійної культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній психолого-педагогічній літературі формувати конфліктологічну культуру пропонується застосовуючи різні методи навчання, такі як традиційні, інтерактивні, тренінги, які спрямовані на різнобічний розвиток конфліктологічної культури в умовах взаємодії. Для того щоб застосувати той, чи інший метод на сам перед необхідно визначити

рівні сформованості цієї дефініції у майбутніх менеджерів ЗЕД в закладах вищої освіти за допомогою певних показників.

Показники та рівні сформованості професійної діяльності менеджерів ґрунтовно описані в працях О. Вишневської, Н. Замкова, Г. Нікіфорова, Н. Логутіна, С. Тарасова, Н. Чабана, В. Черевко, А. Чупанова та ін.

Дослідники мають право довільно, тобто на свій розсуд, встановлювати кількість «рівнів», беручи за основу їх виділення різні критерії та наповнюючи кожний рівень відповідним змістом. В. Баркасі, С. Соколова, А. Гуржі та ін., традиційно виокремлюють чотири рівні: низький (рецептивно-продуктивний); середній (репродуктивний); достатній (конструктивно-варіативний); високий (творчий).

З. Абросимова виділяє три рівні професійної культури: високий, де відповідні її компоненти виявляються усвідомлено та постійно; середній, для якого характерна сформованість компонентів даного явища неповною мірою, недостатньо яскраво; низький, який вирізняється слабкою сформованістю компонентів або відсутністю перерахованих якостей і властивостей, а також відсутністю потреби в підвищенні свого рівня.

Важливе для даного дослідження наукове поняття «конфліктологічна культура» отримало широке висвітлення в роботах О. Дзяни, Н. Самсонової, Н. Серебровської, Р. Стрельцова, Н. Підбуцької, О. Шуригіної, Т. Черняєвої, О. Щербакової.

Для структурування конфліктологічної культури менеджера ЗЕД важливе значення має склад елементів, які досліджували такі науковці, як Н. Гимпель, І. Кичанова, О. Козлов, А. Маркова, О. Остапенко, Л. Петровська, С. Петрушин розглядаючи різні види професійної культури: професійне знання - грамотність, спеціальна

мова; професійна психологічна готовність - мислення, інтуїція, прогноз, рефлексія, риси характеру, шкала цінностей; професійна компетентність - спосіб діяльності, уміння.

У той же час, аналіз літератури та наукових праць дозволяє констатувати відсутність сучасних досліджень, присвячених комплексному розгляду змісту і специфіки конфліктологічної культури менеджерів ЗЕД в нових соціально-економічних умовах та її ролі у становленні їх як професіоналів, а також способів і засобів його розвитку у студентів, що навчаються професії менеджера зовнішньоекономічної діяльності.

Актуальність теми. Проведений аналіз навчально-професійної діяльності показав, що майбутні менеджери ЗЕД, у фаховій підготовці яких не передбачається дисципліна «Конфліктологія», не отримують необхідних знань, умінь і навичок для розв'язання професійних конфліктологічних завдань з управління конфліктними ситуаціями, не вміють попереджувати та ефективно діяти в умовах конфлікту, знаходити конструктивні шляхи їх розв'язання. Тому, для успішності формування конфліктологічної культури майбутніх менеджерів ЗЕД та стимулювання її розвитку по закінченню закладу вищої освіти, вважаємо за необхідне визначити показники та рівні, що сприятимуть формуванню конфліктологічної культури фахівців-міжнародників у вишах.

Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні основних показників та рівнів сформованості конфліктологічної культури майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності як сучасного світового педагогічного інструментарію. Для досягнення поставленої мети нами будуть вирішені наступні задачі: проаналізувати теоретико-методологічні засади поняття «конфліктологічна культура»; систематизувати критерії, показники та рівні сформованості

конфліктологічної культури майбутніх менеджерів ЗЕД; експериментально підтвердити доцільність використання даних показників для оцінки сформованості конфліктологічної культури фахівців управління.

Виклад основного матеріалу.

У зв'язку з соціально-економічними змінами в Україні та світі, спостерігається якісно інший підхід до освітнього процесу, у тому числі професійної підготовки менеджерів ЗЕД. Сутність змін пов'язана з переходом від авторитарного стилю ділової взаємодії, який заснований на принципах єдиноначальності, управлінському процесі «зверху до низу» до демократичного стилю ділової взаємодії, який базується на відносинах співробітництва.

Розкриємо ширше поняття «менеджер ЗЕД»: це фахівець, який забезпечує стабільний зв'язок підприємства з контрагентами, що знаходяться за кордоном, організовує співпрацю з ними, а також сприяє поліпшенню ділових стосунків із цими іноземними підприємствами. На основі комплексного вивчення і аналізу зовнішніх ринків, співвідношення попиту та пропозиції менеджер ЗЕД розробляє поточні і перспективні плани розвитку підприємства; визначає оптимальну стратегію зовнішньоекономічної діяльності підприємства з урахуванням прийнятого рівня ризику; проводить аналіз і розрахунок основних економічних показників зовнішньоекономічної діяльності підприємства (підрозділу) з використанням сучасних методик і врахуванням інфляції та конвертованості національної валюти. На основі даних статистичної звітності та бухгалтерського обліку з основних показників господарської діяльності менеджер ЗЕД оцінює експортний потенціал підприємства (підрозділу), розраховує обсяги зовнішньоекономічної діяльності за основними напрямками діяльності підприємства. На основі аналізу та дослідження зовнішніх ринків

менеджер ЗЕД обґрунтовує шляхи реалізації стійких конкурентних переваг суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності; проводить багатоваріантні розрахунки цін на продукцію, формує цінову політику; аналізує, планує та прогнозує обсяги реалізації експортної продукції; оцінює та бере участь у формуванні інвестиційного портфеля підприємства; планує потреби в матеріальних, фінансових і трудових ресурсах; аналізує умови і бере участь у розробленні стратегії залучення позикових ресурсів; аналізує ефективність зовнішньоекономічних зв'язків; проводить моніторинг основних конкурентів на ринку, у тому числі світовому; бере участь в аналізі продуктивності праці і розробленні заходів щодо її підвищення та забезпечення конкурентоспроможності підприємства; здійснює маркетингові дослідження зовнішнього ринку з метою визначення потенційних споживачів; прогнозує попит на продукцію; забезпечує правочинність діяльності, відстежуючи зміни вітчизняного та міжнародного законодавства; управляє підлеглим персоналом, вирішує конфліктні ситуації, які виникають у професійній діяльності.

Таким чином, менеджер ЗЕД – представник особливої професії, який, за словами Е. Печерської, здійснює суто практичну, пошукову та інноваційну діяльність, що містить потужні проектно-конструкторські, проектно-технологічні та практико-інноваційні компоненти [1, с .53].

Конфліктологічній культурі фахівця властиво засвоєння і використання особливих, професійно орієнтованих конфліктологічних знань, необхідних для сприйняття професійних конфліктів і подальшої реалізації професійних функцій в умовах професійного конфлікту. Під «конфліктологічною культурою спеціаліста» Н. В. Самсонова [2, с. 31] розуміє якісну характеристику професійної життєдіяльності фахівця в конфліктогенному професійному середовищі.

На думку більшості дослідників конфліктологічної галузі (А. Я. Анцупов, А. С. Белкін, Л. Берковиц, Ф. М. Бородкін, І. В. Ващенко, Н. В. Гришина, М. Дойч, С. Шикман, А. Елліс, Х. Корнеліус, К. Левін, Ч. Ліксон, Г.В. Ложкін, Н. Пезешкіан, Л. А. Петровська, М. І. Пірен, В. А. Светлов, В. А. Семенов, Д. Г. Скотт, Б. І. Хасан, А. І. Шипілов), конфлікти супроводжують людину протягом всього життя, впливають на її діяльність та стани, тісно пов'язані з індивідуально-психологічними конструктами особистості (спрямованість, характер, темперамент, самооцінка, рівень тривожності, ворожість та ін.).

Для структурування конфліктологічної культури менеджера ЗЕД та виявлення її сформованості у майбутніх фахівців управління важливе для нас значення має склад елементів різних видів професійної культури: професійне знання - грамотність, спеціальна мова; професійна психологічна готовність - мислення, інтуїція, прогноз, рефлексія, риси характеру, шкала цінностей; професійна компетентність - спосіб діяльності, уміння, що оцінюється рядом показників та критеріїв. Отже, кожний показник певного критерію виражає вищий рівень явища і є ідеальним зразком для порівняння з реальними явищами, за його допомогою можна встановити міру відповідності існуючого рівня сформованості конфліктологічної культури майбутнього менеджера ЗЕД та більш якісного вивчення особливостей формування конфліктологічної культури фахівців управління.

З урахуванням структури готовності майбутніх менеджерів ЗЕД до професійної діяльності, для діагностики сформованості конфліктологічної культури, проаналізувавши певні наукові дослідження ([3], [4], [5], [6]), нами було визначено такі критерії: *мотиваційний*, *когнітивний*, *організаційно-діяльнісний*, *рефлексивний*, та показники з урахуванням вимог до них, а саме:

відповідність отриманих результатів педагогічному явищу, яке оцінюється; відсутність ознак взаємовпливу у різних показниках; охоплення найбільш значних і стійких сторін критерію, який розкривається показниками; надійність – отримання достовірних результатів в різних умовах; однозначність тлумачення показників усіма експертами; ймовірність визначити методичку, за допомогою якої можна отримати кількісні і якісні дані [7, с 242].

Показниками *мотиваційного* критерію є:

- інтерес до майбутньої професійної діяльності та бажання її здійснювати;
- сформованість внутрішніх мотивів щодо професійної діяльності;
- сформованість ціннісних орієнтацій в професійній діяльності.

Засобами діагностики виступали спостереження, анкетування, самозвіти та звіти безпосередніх кураторів груп, експертна оцінка.

Показниками *когнітивного* критерію є:

- міцність знань з конфліктологічної культури (оволодіння матеріалом на рівні довготривалої пам'яті з постійним цілеспрямованим, довготривалим їх використанням);
- системність і глибина знань;
- обізнаність із методами та способами вирішення професійних конфліктів.

Показники оцінювалися за допомогою таких методів та засобів діагностики як анкетування, спостереження, бесіди, тестування, експертна оцінка.

Показниками *операційно-діяльнісного* критерію є:

- сформованість загально-навчальних умінь управлінської діяльності;
- сформованість професійних умінь і навичок у сфері управлінської діяльності;

- здатність виконувати обов'язки керівника структурного підрозділу під час проходження виробничої практики на підприємствах.

Засобами діагностики виступають опитування, анкетування, контрольні і самостійні роботи, експертна оцінка, характеристики керівників підприємств.

Показниками *рефлексивного* критерію є:

- орієнтація на самовдосконалення, саморозвиток через свідому постановку навчальних завдань більшої складності;
- наявність рефлексивних дій на основі порівняння власних та зовнішніх результатів контролю, корекції, оцінки;
- здатність застосовувати набутий досвід у навчально-професійній діяльності.

Засобами діагностики виступають опитування, тестування, контрольні і самостійні роботи, метод практичних робіт, експертна оцінка, самооцінка.

Після визначення критеріїв та їх показників, зосередимо увагу на характеристиці рівнів сформованості конфліктологічної культури майбутніх менеджерів ЗЕД за кожним із критеріїв.

Під поняттям «рівень» розуміється відображення діалектичного характеру процесу розвитку, що дає можливість пізнати предмет у всьому різноманітті його властивостей, відносин та зв'язків [8, с. 206].

Отже, у межах компонентної структури за обґрунтованими вище якісними критеріями та показниками нами були визначені три рівні сформованості конфліктологічної культури у майбутніх менеджерів ЗЕД: *високий, середній і низький*.

Високий рівень сформованості конфліктологічної культури майбутніх менеджерів ЗЕД передбачає наявність сформованих

міцних і глибоких знань із питань організації професійної діяльності на підприємстві, а саме:

- інтерес до майбутньої професійної діяльності є стійким, а бажання її здійснювати виявляється свідомо та завжди;
- внутрішні мотиви щодо професійної діяльності яскраво виражені;
- має місце повне усвідомлення цінностей конфліктологічної культури персоналу;
- знання характеризуються міцністю, стійкістю, системністю й глибиною;
- студент володіє матеріалом на рівні довготривалої пам'яті з постійним цілеспрямованим, довготривалим їх використанням;
- студент впевнено володіє основними методами та способами організації управлінської діяльності, часто надає переваги діям за новим сценарієм без копіювання звичного алгоритму виконання завдань;
- студент має чітко сформовані загально-навчальні вміння управлінської діяльності;
- студент впевнено діє у нових ситуаціях професійної діяльності на рівні функціонального менеджера, виявляє прагнення до самостійного розв'язання професійних завдань;
- студент готовий виконувати обов'язки керівника структурного підрозділу під час проходження виробничої практики на підприємствах.
- здійснює самовдосконалення, саморозвиток через свідому постановку навчальних завдань більшої складності;
- в повному обсязі виявляє наявність рефлексивних дій на основі порівняння власних та зовнішніх результатів контролю, корекції, оцінки;

- застосовує набутий досвід у навчально-професійній діяльності.

Середній рівень передбачає наявність знань реконструктивного характеру щодо організації управлінської діяльності на підприємстві, а саме:

- інтерес до майбутньої професійної діяльності є ситуативним, а бажання її здійснювати виявляється, але не завжди;

- внутрішні мотиви щодо професійної діяльності діагностуються, але існують ускладнення в інтерпретації (роз'ясненні) й прогнозуванні;

- ціннісне ставлення до професійної діяльності діагностується, але бажання розвивати конфліктологічну культуру несформоване;

- знання мають ознаки системного характеру на рівні розуміння, вміння виокремлювати суттєве і застосовувати на практиці;

- студент володіє матеріалом на рівні середньотривалої пам'яті з постійним тривалим їх використанням;

- студент володіє основними методами та способами організації професійної діяльності, але надає переваги діям за аналогією, з копіюванням звичного алгоритму виконання завдань;

- рівень сформованості загально-навчальних вмінь управлінської діяльності не завжди відповідає існуючим вимогам майбутньої професійної діяльності;

- студент може діяти у нових ситуаціях професійної діяльності на рівні функціональних менеджерських посад, при цьому не виявляє прагнення до самостійного розв'язання професійних завдань;

- студент здатний виконувати обов'язки керівника структурного підрозділу під час проходження виробничої практики на підприємствах.

- частково здійснює самовдосконалення, саморозвиток через свідому постановку навчальних завдань більшої складності;

- переважно виявляє наявність рефлексивних дій на основі порівняння власних та зовнішніх результатів контролю, корекції, оцінки;
- намагається застосовує набутий досвід у навчально-професійній діяльності.

Низький рівень передбачає слабкі і поверхові знання з питань сформованості конфліктологічної культури у майбутніх менеджерів ЗЕД, поверхове уявлення про вимоги щодо цієї діяльності, рівень засвоєння знань про професійну діяльність має репродуктивний характер:

- інтерес до майбутньої професійної діяльності відсутній, а бажання її здійснювати не виражене;
- внутрішні мотиви щодо професійної діяльності не діагностуються або виражені дуже слабо;
- не проявляє ініціативу у самовдосконаленні своїх знань, умінь і навичок, не завжди готовий до усвідомлення цінностей конфліктологічної культури персоналу;
- знання не системні і не глибокі; недостатньо сформовані вміння виокремлювати суттєве і застосовувати на практиці;
- студент недостатньо володіє матеріалом на рівні середньотривалої пам'яті і не вміє використовувати набуті знання в певній ситуації;
- студент слабо володіє основними методами та способами організації професійної діяльності, і не надає переваги діям за аналогією, з копіюванням звичного алгоритму виконання завдань;
- рівень сформованості вмінь та навичок щодо організації професійної та повсякденної діяльності в цілому не відповідає існуючим вимогам до якості професійної підготовки студентів;

- студент не готовий діяти у нових ситуаціях професійної діяльності на рівні функціонального менеджера і не виявляє прагнення до самостійного розв'язання професійних завдань;
- студент психологічно не готовий до професійної діяльності на функціональних менеджерських посадах у структурних підрозділах в організаціях та підприємствах.
- не прагне до самовдосконалення, саморозвитку через свідому постановку навчальних завдань більшої складності;
- не виявляє здатність до рефлексивних дій на основі порівняння власних та зовнішніх результатів контролю, корекції, оцінки.
- не впевнено застосовує набутий досвід у навчально-професійній діяльності.

Висновки і перспективи подальших пошуків.

Таким чином, посилаючись на вищевикладене слід резюмувати наступне, що на даному етапі існує проблема вищої освіти, що полягає в невідповідності підготовки майбутнього менеджера ЗЕД сучасним вимогам ринку праці до функціональних і особистісних характеристик суб'єкта трудової діяльності.

Проведене дослідження дало можливість визначити та обґрунтувати основні показники та рівні сформованості конфліктологічної культури фахівців управління як сучасного світового педагогічного інструментарію.

Література:

1. Печерская Э. П. *Концептуальные аспекты подготовки конкурентоспособного специалиста в современных условиях* / Э. П. Печерская. – Самара: Изд-во Самар. гос. экон. акад., 2003. – 260 с.
2. Самсонова Н.В. *Формирование мотивации конфликта у учащихся старших классов: Дис .канд. пед. наук.- Калининград. 1995.*

- 185 с.

3. Вульфів Б. З. Соціальний педагог в системі суспільного виховання / Б. З. Вульфів // Педагогіка. – 1992. – № 5–6. – С. 45–50.

4. Черньонков Я. О. Формування професійної культури майбутніх вчителів іноземної мови: дисертація на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец.: 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. / Я. О. Черньонков.: Кіровоград. – 2006. – 178 с.

5. Михайліченко І. В. Педагогічні умови формування професійної культури працівників органів внутрішніх справ: дис. на здобуття наук. ступеня. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – „Теорія і методика професійної освіти” / І. В. Михайліченко. – Кіровоград, 2004. – 210 с.

6. Короткова А. Л. Формирование профессиональной культуры работника сферы сервиса в условиях профессионального лицея: дисс. канд. пед. наук: 13.00.04 – „Теория и методика профессионального образования” / А. Л. Короткова. – Казань, 2000. – 197 с.

6. Луцький О. Л. Критерії, показники і рівні сформованості управлінської компетентності керівних кадрів Державної прикордонної служби України / О. Л. Луцький // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Сер.: «Педагогіка та психологія»: зб. наук. пр. / голова редкол. В. І. Шахов. – Вінниця: Планер, 2011. – Вип. 36. – С. 241–246.

7. Калінін В. О. Педагогічна технологія «діалог культур» як засіб формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови: Монографія / За заг. ред. проф. О. А. Дубасенюк. - Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. - 276 с.

References:

1. *Conceptual aspects of training a competitive specialist in modern conditions / E. P. Pecherskaya. – Samara: publishing house of Samar. state ECOP. Akad., 2003. – 260 s.*
2. *Samsonova N. V. Formation of motivation of conflict of the pupils of the senior classes: Dis .kand. PED. sciences'.- Kaliningrad. 1995. – 185s.*
3. *Vulfov B. Z. Social teacher in the system of public education / B. Z. Vulfov // Pedagogy. - 1992. - № 5-6. - P. 45-50.*
4. *Chernenkov Y. O. Formuvannya profesine culture maybeth uchitelu nazemno movi: thesis on zdobuttya Sciences. kand step. PED. Sciences: special.: 13.00.04-theory of that method of professionalise. / Y. O. Chernenkov.: Kirovograd . - 2006. - 178 s.*
5. *Michalek. I. V. Pedagogics umovi formuvannya profesine culture praktik organs vnutrishnih Ref: dis. on zdobuttia Sciences. step. kand. PED. Sciences: special. 13.00.04 - "Theory and methodology of the profession" to learn " / I. V. Mikhailichenko. - Kirovograd, 2004. - 210 s.*
6. *.Korotkova A. L. Formation of professional culture of the service sector employee in the conditions of professional Lyceum: Diss. kand. PED. 13.00.04 - "Theory and methods of vocational education" /A. L. Korotkova. - Kazan, 2000. - 197 s.*
7. *Lucky O. L. Krider, pokusniki I run sformovat upravlniya kompetentnost cervna kadru Derzhavno prikordonna service of Ukraine / O. L. Lucky // Science. zap. Vnnic. hold on. PED. UN-Tu im. Mikhail Kotsyubynsky. Ser.: "The victim psychology": ZB. sciences'. PR . / head redkol. B. I. Shah. - Vinnitsa: Glider, 2011. – VIP. 36. - P. 241-246.*
8. *Kalinin V. O. Pedagogiczna technology of "dialogue of cultures" Yak sasb formuvannya profesine kompetentnost the future of vchitelya nazemno movi: Monograph / For zag. editorship of Professor O. A. Dubbink. - Zhitomir: View-see here for ei. I. Franca, 2007. - 276 s.*

III. PHILOSOPHICAL SCIENCES

DOI DOI 10.26886/2414-634X.4(23)2018.10

UDC 236.9

USING OF METHODOLOGY OF R. J. SCHREITER FOR STUDY OF DEVELOPMENT UKRAINIAN EVANGELICAL MOVEMENT AS LOCAL THEOLOGY (BASED ON AN EXAMPLE OF PENTECOSTAL ESCHATOLOGICAL DOCTRINE)

V. Hura

National Pedagogical Dragomanov University Ukraine, Kiev

The subject of the study is the national Pentecostal eschatological doctrine. The purpose of this article is to prove the thesis that Pentecostal eschatology demonstrates the existence of a formed local theology, which developed in the context, preserving the continuity from the previous and parallel forms of theology, forming in the tension between cultural texts and theological Tradition of dispensationalism. Methodological basis of the research is the R. J. Schreier's methodology. The result of the study is the recognition of the status of local theology according to the doctrine of the evangelical churches of Ukraine, which is extremely important both in terms of religious studies and theological self-identification.

Key words: Local theology, Pentecostal eschatology, Ukrainian evangelical movement, tradition of dispensationalism, eschatological ecclesiology.

В. Гура Використання методології Р. Шрайтера для вивчення розвитку віровчення вітчизняного євангельського руху як локального богослов'я (на прикладі есхатологічної доктрини християн віри євангельської п'ятидесятників)/ Національний

педагогічний університет імені Михайла Петровича Драгоманова, Україна, Київ

Предметом дослідження є вітчизняна п'ятидесятницька есхатологічна доктрина. Метою даної статті доведення тези, що п'ятидесятницька есхатологія демонструє наявність сформованого вітчизняного локального богослов'я, яке розвивалось в контексті, зберігаючи тяглість від попередніх та паралельних форм богослов'я формуючись в напрузі між культурними текстами та богословською Традицією диспенсационалізму. Методологічною основою дослідження є методологія Р. Шрайтера. Результатом дослідження є визнання за віровченням євангельських церков України статусу локального богослов'я, що є надзвичайно важливо як з точки зору релігієзнавчої та богословської само ідентифікації.

Ключові слова: локальна теологія, п'ятидесятника есхатологія, євангельський рух в Україні, традиція диспенсационалізму, есхатологічна еклезіологія.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлено очевидною необхідністю в самоусвідомленні євангельськими церквами України власних богословських систем, як форм «локального богослов'я» на конфесійній мапі світу. Богословська теорія та практика, сформована в баптистських та п'ятидесятницьких церквах за роки інформаційної ізоляції в СРСР, протягом десятиліть вважалась ними як єдина непомильна «інспірована згори» Христова наука, що має непохитний фундамент «Синодального перекладу», та практичне застосування на всіх рівнях життя та служіння. Характерними спільними рисами вітчизняних євангельських церков є абсолютизація власного досвіду, претензії на універсальність догматичних положень та відмова від

рівноправного діалогу між існуючими паралельно євангельськими деномінаціями.

Головна мета дослідження: демонстрація наявності сформованого вітчизняного євангельського локального богослов'я в бувшому СРСР на прикладі есхатологічної доктрини п'ятидесятників.

Основою методології дослідження є концепція «формування локального богослов'я» Р. Шрайтера [1]. На думку автора, запропонований підхід є ключем до об'єктивного, ретроспективного аналізу розвитку віровчення вітчизняного євангельського руху як локального богослов'я. Встановлюючи межі дослідження ми зосередимо свою увагу на есхатологічній доктрині вітчизняних п'ятидесятників, як на темі-маркері, що дозволить продемонструвати розвиток євангельської доктрини як класичний приклад локального богослов'я.

Звичайно, що ми використаємо адаптовану версію методології Р. Шрайтера, яка не передбачає «сліпого наслідування», і буде складатись із шести ключових етапів.

Відповідно до мети дослідження виділяються головні завдання:

- 1) Виявити умови формування локального богослов'я в напрузі між атеїстичною та православною культурами, зберігаючи ідеологічну тяглість із американською євангельською традицією диспенсціоналізму.
- 2) Виокремити роль лідерів церков, що отримували богословську освіту в країнах Західної Європи та США та популярної богословської літератури що розповсюджувалась через обмежене коло очільників церков на формування локального богослов'я.
- 3) Проаналізувати адаптовану модель розвитку локального богослов'я за Р. Шрайтером, у застосуванні до розвитку вітчизняної п'ятидесятницької есхатології.

Питаннями аналізу умов історії розвитку вітчизняного євангельського віровчення займались ряд дослідників: П. Яроцький, В. І. Любашенко, С. В. Санніков, Р. П. Соловій, М. М. Черінков, М. М. Мокієнко, А. В. Денисенко, В. І. Франчук, О. Барноволок та інші. Безпосередньо дослідженням формування та розвитку традиції євангельського богослов'я присвячені напрацювання К. Прохорова («Досвід вітчизняного богослов'я») [2], А. Пузиніна («Традиції євангельських християн») та дослідження О. Гейченко. Для українського читача доступні також публікації місіолога з університету UNISA Й. Раймера де він активно закликає євангельську спільноту України до пошуку шляхів контекстуалізації проповіді.

1. Виявити попередні та паралельні форми локального богослов'я.

За Р. Шрайтером, першим кроком у дослідженні формування локального богослов'я є виявлення попередніх та паралельних форм локального богослов'я. До попередніх форм локального богослов'я відноситься есхатологічна доктрина Православної Церкви, а до паралельних – есхатологічне віровчення різних релігійних груп та сект, а також догматика ранніх євангельсько-баптистських об'єднань.

Підкреслимо, що есхатологічні очікування завжди відігравали вирішальну роль у формуванні релігійних уявлень народу України, як формі конструювання реальності через інтерпретацію політичних та суспільних зрушень в світлі сформованої конфесійної традиції тлумачення Святого Письма.

Характерними особливостями були: наголос на особистій есхатології з елементами фольклору, запозичень з апокрифів та підкресленою напругою боротьби з Антихристом. Прикладом, коли теоретизовано знання ставало частиною суспільних процесів є есхатологічні очікування старообрядців після церковної Реформи

патріарха Нікона та реакція на скасування Патріаршества при Петру Першому, як армія царя з Півночі «Гога та Магога» сприймалось також нашествя Наполеону (1812 р.), різні містичні та раціоналістичні секти в лоні Православної церкви (шалапутники, пригуни, мальованці які були розповсюджені на території України в XIX столітті) використовували есхатологічні очікування своїх членів як засіб впливу на останніх.

Досліджуючи такі джерела XIV-XVI століття як «Хожденіє Богородиці по муках: о муках пекельних повість альбо історія о людях грішних котріє в тих муках застають»[3], твір кінця XIX ст. «Митарства преподобної Феодори» [4] та інші твори, стає очевидним, що головними есхатологічними темами були: особиста есхатологія в межах Нікейського символу віри та ступені покарання за різні види гріхів (засуджувались як аморальність так і участь в «люторовій ересі» та в римському розколі). Формами існування та методами поширення знань про посмертну долю людини і майбутній Суд були: катехізиси (наприклад Катехізис Філарета (Дроздова) [5], ікони та фрески в храмах, апокрифи та різного роду повчання.

Звичайно, що такі академічні дослідження професорів духовних семінарій та академій як: «дослідження книги Даниїла» О. Рождественского (1896), чи «Вчення Святого Письма про смерть, потойбічне життя та воскресіння з мертвих» А. Темномірова (1899), чи «Про безбожжя та Антихриста» О. Беляєва (1898 р.) для більшості населення залишались невідомими.

Узагальнюючи ми приходимо до висновку, що суттю попередньої форми локального богослов'я Православної Церкви в XIX – XX ст., були невідворотність покарання за гріхи та очікування останнього Суду.

Різні містично-раціоналістичні релігійні рухи (такі як хлисти та скопці) дають нам матеріал для дослідження паралельних форм есхатологічного віровчення. Вони надихали своїх послідовників жити «дотично до Вічності» постійно очікуючи другого приходу Христа. Уявлення скопців та хлистів «Про очікування кінця Світу та Страшного Суду» ми знаходимо в численних «Віршах духовних» [6:221-243] за змістом які є вільним переказом євангельських текстів про останні часи (Мат 24 р., Марк 13 р., та Лук 17 р.); також в них оспівується Діва Марія, Архангели та Апостоли, як заступники перед Богом та вісники Божої Волі. Не рідко есхатологічні очікування в різних релігійних групах переростали в «есхатоманію» (за М.Еріксоном). Ілюстрацією суспільних наслідків «есхатоманії» в ХІХ ст., ми знаходимо в оповіді «Зубожінці» М. Лескова, де відповідається про релігійних рух в середовищі православних робітників Санкт-Петербургу, які очікуючи Другого приходу Христа відмовлялись від приватної власності та навіть одержі.

Паралельно існуючими формами есхатологічного богослов'я ми можемо вважати віровчення перших євангельських віруючих (послідовників німецьких колоністів на півдні України - «штундистів»: братських менонітів, лютеран пашковців та перших баптистів на Кавказі) та систематизований виклад віровчення І. С. Прохановим 1910 р. та І. В. Каргелем в 1913 р.

Формами вираження есхатологічних очікувань досліджуваної групи були: сповідання віри, пісні та іконічні есхатологічні елементи пізньопротестантського богослужіння.

Найпершим джерелом есхатологічних уявлень баптистів Кавказу (м. Тифліс) були віронавчальні документи громад молокан («духовних християн») з яких відділились послідовники вчення про хрещення в дорослому віці (баптисти). Згідно тексту «Коротких правил віри

християн евангельського віросповідання, що називаються молоканами донського толку» які в рукописі були передані нам особисто самим пресвітером секти З. Д. Захаровим під час нашого перебування (1899 р.) в Астраханці (Тавріч. губернія). Згідно запропонованого тексту, як молоканське так і сповідання М. Ратушного («Правила віросповідання новонаверненого російського братерства» що були написані рукою М. Ратушного 8.10.1871 р») не вирізняються відмінним розумінням алгоритму есхатологічних подій у порівнянні з ортодоксальним віровченням. Віровчення М. Ратушного в розділі про Другий Прихід Христа майже дослівно повторює текст віровчення «батька континентального баптизму» Г. Онкена, що свідчить про успадкування богословської традиції і демонструє ступінь впливу Західноєвропейської баптистської традиції на вітчизняний евангельський рух. За Р. Шрайтером, перед нами модель «перекладу» в якій евангельська богословська думка були сформована через неадаптоване наслідування закордонним авторам.

С. Н. Савінський проаналізувавши десять найбільш авторитетних та популярних віровчень від М. Ратушного до віровчення І. Ю. Воронаєва (1926 р.) зазначає що вчення про другий прихід Христа та Суд є в кожному віровченні. У І. С. Проханова підкреслюється що пришестя Христа буде видимим, а йому буде передувати «підсилення зла, прихід антихриста, його падіння, воскресіння з мертвих та настання тисячолітнього царства». І. В. Каргель розділяє Другий прихід Христа на таємний прихід «за Своїми» та видимий прихід «зі Своїми». У віровченні ХЄВ підкреслюється віра в воскресіння, підхоплення та готовність. В питанні віри в останній суд в усіх віровченнях є повна відповідність [7:424].

Іконічність есхатологічних мотивів в богослужінні ми прослідковуємо в архівних матеріалах, які описують богослужіння «штундистів»: хрещення, вечерея Господня (євхаристія), шлюб в обрядових елементах яких закладена ідея проголошення очікування Другого приходу Христа [8:71-155].

Поворот від чітко вираженої постміленіарної позиції І. С. Проханова до яскраво викладеного диспенсационалізму відбувся після публікації віровчення в 1913 р. першим рукопокладеним пресвітером євангельського братерства (баптистів) в Російській Імперії, випускником семінарії Г. Онкена в Гамбурзі І. В. Каргелем. І. В. Каргель який написав коментар до Книги Об'явлення та лекцій про Другий прихід Христа на біблійних курсах в Санкт-Петербурзі визначив весь диспенсациональний напрямок церков ЄХБ в СРСР. Саме вчення цього піонера вітчизняного баптизму про Підхоплення Церкви, Велику Скорботу та Преміленіалізм стане нормативною для багатьох поколінь ЄХБ (особливо коли в 1968 р віровчення І. Каргеля буде визнане як офіційне віросповідання ВРЦЄХБ). А постміленіаризм який набував популярності в країнах Заходу та був популяризований очільником Євангельських Християн І. С. Прохановим не був сприйнятий як основна есхатологічна модель.

2. Визначення традиції як ряду локальних богословських моделей

За Шрайтером, локальне богослов'я формується в напрузі між вже існуючою церковною традицією та культурним середовищем в якому знаходиться певна громада віруючих (церква).

П'ятидесятницьке віровчення, як локальне богослов'я, було сформоване під впливом богословської традиції диспенсационалізму. Цьому сприяло де кілька факторів:

- 1) Західна богословська освіта лідерів церков. Очільники церков евангельських та баптистів отримували свою богословську освіту на Заході. Географія навчання була наступна: Польща (Лодзь), Естонія, Латвія, Швейцарія (Базель), Великобританія (Лондон), Німеччина (Гамбург), Франція, Чехія, Румунія, Швеція, США (Лос-Анджелес, Нью-Йорк, Колумбійський університет), Канада, Бразилія та навіть Китай (Пекінська філія американського духовного ВНЗ).

Дослідивши біографію 100 лідерів баптистського руху СРСР, мною було встановлено що 7 з них мали ступінь докторів богослов'я, 2 були докторами філософії, 79 мали богословську світську освіту 17 мали світську освіту і 4 мали дві освіти.

Ключові постаті в п'ятидесятницькому русі теж отримали базову богословську освіту в США: І. Ю. Воронаєв, Г. Г. Шмідт, О. Заплішна, П. А. Ільчук, І. Герис, А. І. Іванов в баптистських навчальних закладах.

А оскільки в цей час в богословських навчальних закладах набув поширення диспенсціоналізм та преміленіаристичний погляд на Тисячолітнє Царство, то відповідно ці погляди були поширені в усіх церквах ХВЄ та ЄХБ СРСР.

- 2) Західна богословська література. Наступним джерелом формування евангельської есхатологічної традиції була популярна богословська література надрукована закордоном. Найбільш впливовими виявились книги Джона (Якова) Бокмелдера «Тлумач Біблії» на основі схем К.Ларкіна та «Всезагальна історія Християнської церкви» [9] в якій він формує уявлення про відповідність послання до семи церков.

Прослідкувати вплив книг Бокмелдера ми можемо знайшовши цитати з його «Тлумача Біблії» в сучасних офіційних віронавчальних посібниках ХВЄ.

Зауважимо що популяризаторами диспенсціоналізму стали І. В. Каргель, Н. Салов-Астахов, І. Барчук. А в другій половині ХХ століття стали доступними книги Е. Зауера, Івана Марка, та Біблія з коментарями С. Скоуфілда.

3. Культурні тексти: виникнення/визначення тем локального богослов'я

За Р. Шрайтером, на цьому етапі стоїть завдання: виявити цінності, потреби, інтереси, напрямки та символи культури досліджуваного періоду що вплинули на формулювання «ознак останнього часу».

Ключовими темами есхатологічного локального богослов'я стала об'єднуюча концептуальна тема «ознаки останнього часу»: війна, голод, епідемії, відродження Ізраїлю, екуменічний рух ВРЦ, всесвітня евангелізація. Спостереження за глобальними суспільними перетвореннями в поєднанні з буква

- 1) Початок П'ятидесятницького руху з 1901 р. був також сприйнятий як ознака «пізнього дощу» перед Другим приходом Христа. Про значення цього руху в світовому протестантизмі пишуть як оксфордський професор А.МакГрат [10] так і вітчизняний дослідник В.Єленський.
- 2) Війна. Християни Так зване «коротке» ХХ століття розпочалось з Першої світової Війни (1914-1918 рр.), Революція (1917), громадянська війна (1920-х), репресії та гоніння на церкву, кривава Друга світова війна (1939-1945 рр.), Карибська криза (1960-х).
- 3) Землетруси. Землетрус в Лос-Анджелесі (1906 р.) співпав з початком п'ятидесятницького пробудження на «Азуза Стріт» і спричинив поштовх до богошукання [11: 76-84].
- 4) Хвороби та голод. Пандемія Іспанки, голодні роки 1921, 1932-33 1947 рр. СНІД, ВІЧ...

- 5) Створення ВРЦ (1948 р.) як модель об'єднання всіх релігій.
- 6) Моральний занепад людства («Часи лихі») Створення СРСР-атеїстичної держави на 1/5 поверхні Землі.
- 7) В часи СРСР, серед проповідників ХВЄ було популярним тлумачення десяти рогів Звірини з книги Об'явлення як керівників ЦККПРС: від Леніна до Черненко нараховували семеро комуністів, М. Гобачов та Б. Єльцин були уособленням демократів які нанесли смертельну рану комуністичній системі, а ось ким буде десятий «ріг» - це було запитання для тлумачів Об'явлення. Одинадцятим же царем має бути антихрист, «цар наглий», «цар північний» (Н.В. Окара) [12].
- 8) Відродження держави Ізраїль (1948 р.) За свідченням Г. І. Коменданта, колишнього голови ВРЄХБ. Ідеї Сіонізму були чітко сформульовані Вільямом Блекстоуном, книга якого «Господь гряде!» (1923 р.) ще досі зустрічається в домашніх та Семінарських бібліотеках по території України.

Завдяки тому що на початку ХХ століття увага багатьох дослідників Біблії в Східній Європі була зосереджена на виповненні ознак останнього часу, вчення диспенсціоналізму було прийняте як нормативне в більшості церков ЄХБ та ХВЄ.

4. Зустріч церковної традиції, як ряду локальних богословських систем з місцевими темами.

На цьому етапі перед нами стоїть завдання виявити: що нового в есхатології було сформульовано в умовах ізоляції – тобто суть локального богослов'я.

За роки гонінь та інформаційної ізоляції, диспенсціоналізм був трансформований у «есхатологічну еклезіологію» нереєстрованного крила ХВЄ як відповідь на примусову спробу доручення п'ятидесятників до ВРЄХБ 24 серпня 1945 р.

Важливо відмітити, що в 1948 р. група священнослужителів не погодилась продовжувати із злиттям ХВЄ із ВРЄХБ і заявила про свій вихід та вимогу про створення власного союзу. Як результат, єпископ ХВЄ А. І. Бідаш, В. І. Белих та І.А. Левчук, були ув'язнені на строк близько 18 років (1948-1956 та 1958-1968 рр.).

В 1956 р. були сформульовані так звані «Харківські догмати» віровчення ХВЄ, згідно яких народження згори ідентифікувалось із Хрещенням Духом Святим. Це положення було розвинуте в «еклезіологічну есхатологію» і викладене у вигляді «Огляд Божого плану Спасіння від Альфи до Омеги», графічне зображення якого має багато спільних рис із схемами запропонованими К. Ларкіним в «Тлумачі Біблії» Д. Бокмелдера.

Суть цього вчення у розділенні спасенних на дві категорії – Церкву та спасенні народи, що відповідно наслідують Нове Небо та Нову Землю. Умовою потрапляння в число Церкви стає прийняття Хрещення Духом Святим з ознакою інших мов. Це безумовна вимога для участі у Підхопленні та першому воскресінні. Таким чином, була запропонована богословська формула, чому єднання з ВРЄХБ унеможлиблювалось, бо «de facto» останнє втрачало статус Церкви.

Конспективний виклад цього вчення міститься книзі єпископа В. І. Белих «Зарядження Церкви Христової»[13].

У згаданій концептуальній темі із загальноприйнятною скороченою назвою «Альфа та Омега» виявився дуже потужний богословський та психологічний ресурс для протидії тоталітарній системі атеїстичного СРСР. Адже перш за все запропонована модель «есхатологічної еклезіології» була організуючим принципом світоглядної моделі. Тобто прийнявши цю модель віруючі отримували усвідомлення сенсу своєї боротьби проти системи «Апокаліпсичного Вавилону» [14]. «Альфа та Омега» ідеально

відповідає моделі п'ятиактового нарративу Н. Т. Райта, що пояснює легкість сприйняття інформації. Наративна структура «Альфи та Омеги» забезпечує усвідомлення реальності особистого залучення християнина до боротьби проти диявола.

Те що прийняття «Божого плану спасіння» відкривало людям сенс боротьби і надихало до життя в постійному очікуванні повернення Христа співзвучне з де якими ідеями «Теології надії» Ю. Мольтмана та навіть з базовими ідеями «психолога з концтабору» В. Франкла, суть концепції якого можна виразити словами: «якщо знаєш «навіщо» – то переживеш будь-яке «як».

Локальне богослов'я п'ятидесятницької «есхатологічної еклезіології» стало центральною богословською ідеєю яке вплинуло на кілька поколінь ХВС (вплив продовжується і до наших днів).

5. Вплив локальних богослов'я на культуру

Поширення ідей «Есхатологічної еклезіології» серед церков ХВС призвело до укорінення ідеї «життя в очікуванні скорого приходу Христа». В 1970-1980-і роки, за свідченнями очевидців, церкви жили в очікуванні неминучого швидкого приходу Христа. Нажаль, не обійшлося без крайностей. Відомі випадки коли люди відмовлялись від шлюбу, навчання, будівництва житла... Інколи це призводило навіть до фатальних помилок таких як вихід на зустріч Христу в білих оджах, очікування масової міграції в м. Караганда (Казахстан), і навіть будівництво підземних шахт для спасіння під час страшного Суду.

Проголошення СРСР «Апокаліпсичним Вавилоном» призвело до зростання непереборного бажання емігрувати. Яскравим прикладом є випадок який трапився в червні 1978 р., коли семеро п'ятидесятників із Сибіру, які хотіли виїхати з СРСР змогли пробігти повз охорону на територію посольства США в Москві де вони попросили притулку.

Таким чином вони прожили в однокімнатній квартирі на території посольства до 1983 поки не отримали дозвіл на еміграцію [15:200].

6. Взаємний вплив Традиції та локального богослов'я (в наші дні)

Після розпаду СРСР, ще протягом двох десятиліть есхатологія п'ятидесятницьких та баптистських союзів зберігала свій інерційний рух дотримуючись диспенсціоналізму. Перевидавались книги І. В. Каргеля, Салова-Астахова, С. Скоуфілда, Ч. Райрі, Й. Лонгхамера, Б. Грема, Г. Макентоша,

За останнє десятиліття (2010-2018 рр.) ми стали свідками зміни вихідних умов формування євангельської церковної есхатологічної традиції.

- 1) Відбувається кількісний та якісний розвитком вітчизняної академічної богословської освіти, що призвело до того що студенти та викладачі отримали можливість навчатись та стажуватись закордоном та можуть приймати участь у всесвітньому богословському діалозі.
- 2) Завдяки перекладу багато сучасних богословських класиків стали доступними для вивчення (Ю. Мольтман, Н. Т. Райт, О. Донован).
- 3) В академічних колах на адресу диспенсціоналізму все частіше лунає критика із закликом до ревізії поглядів. Переосмислюється роль євангельської Церкви в сучасному суспільстві на фоні чого очевидним є зростання інтересу до аміленіаризму та постміленіаризму.

Висновки

1. Ми виявили, що вітчизняне євангельське віровчення сформоване в СРСР, є за своєю суттю однією з форм локального богослов'я яке як ми побачили розвивалось у

- взаємозв'язку із попередніми та паралельними формами богословської думки.
2. Вітчизняна п'ятидесятницька есхатологічна думка має свою специфіку і має свої відмінності від світового пятидесятницького руху і є прикладом локальної теології яка сформувалась в умовах певної напруги між адаптованою євангельською традицією континентального баптизму, євангельського християнства та культурними умовами домінуючої Православної Церкви та тиском войовничого атеїзму в радянський період.
  3. Джерелами формування віровчення в специфічних умовах атеїстичного СРРС були: 1) популярна богословська література 2) освіта отримана в Західних школах в традиції Диспенсціоналізму 3) унікальні історико-культурні умови країни-богоборців.
  4. Створюючи локальну теологію місіонер повинен враховувати еволюцію богословської думки і потенційну можливість майбутнього критичного аналізу наступними поколіннями створеної ним локальної богословської системи. Тому створена місіонером система повинна бути максимально наближеною до Традиції щоб уникнути психологічної напруги у виясненні джерела авторитетної правди наступними поколіннями.

Література:

1. Шрайтер Р. *Формирование локальных богословий* / Роберт Шрайтер. – Санкт-Петербург: Orbis Books, 2005. – 207 с.
2. Прохоров К. *Опыт отечественного евангельского богословия* / Константин Прохоров. – Международное христианское издательство: "Титул", 2009. – 338 с.
3. *Українська література XIV-XVI ст.* – Київ: Наукова думка, 1988. – 596 с.

4. *Суд за гробом или мытарства преподобной Феодоры – Почаев: Свято-Успенская Почаевская Лавра. – 95 с.*
5. *Дроздов Ф. пространный христианский катехизис православной кафедральной восточной церкви / Филарет Дроздов. – Москва: Образ, 2006. – 128 с.*
6. *Селеванова Ф. М. Стихи Духовные / Ф. М. Селеванова. – Москва: Советская Россия, 1991. – 336 с.*
7. *Савинский С. Н. История евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1867-1917 гг.) / С. Н. Савинский. – Санкт-Петербург: Библия для всех, 1999. – 424 с.*
8. *Безсонова О. В. Евангельское движение в Российской Империи (1850-1917 гг.) Екатеринославская губерния (сборник документов и материалов) / О. В. Безсонова. – Днепропетровск: Штайнхаген, 2006. – 320 с.*
9. *Бокмелдер И. Я. Всеобщая история христианской церкви / И. Я. Бокмелдер. – Черкассы: Маджуга, 2004. – 421 с.*
10. *Макграт А. Небезпечна ідея християнства: протестантська революція / Алістер Макграт. – Київ: Дух і Літера, 2017. – 664 с.*
11. *Савсен Г. Кінець Світу близько: про стихійні лиха та їх вплив на суспільство / Генрік Савсен. – Київ: Ніка-Центр, 2014. – 248 с.*
12. *Окара Н. В. Блажен соблюдающий слова пророчества: интерпретация пророческих глав книги Даниила / Н. В. Окара.. – 144 с.*
13. *Белых В. И. Домостроительство Церкви Христовой / Виктор Иванович Белых. – Бердичев: Миссия "Рассвет", 1992. – 223 с.*
14. *Горетой Н. СССР - Апокалипсический Вавилон / Николай Горетой. – Мироновка, Киевская обл.: Мироновская типография, 2005. – 432 с.*

15. Самтер Д. Доба Безумства: занепад і кінець Радянського Союзу/ Девід Самтер. – Київ: Дух і Літера, 2017. – 528 с.

References:

1. Shrayter R. *Formyrovanye lokal'nykh bohosloviv / Robert Shrayter. - Sankt-Peterburh: Knyhy Orbis, 2005. - 207 s.*
2. Prokhorov K. *Opyt otechestvennoho yevanhel'skoho bohoslovyya / Konstantyn Prokhorov. - Mizhnarodne khrystyans'ke vydavnytstvo: "Tytul", 2009. - 338 s.*
3. *Ukrayins'ka literatura XIV-XVI st. - Kyyiv: Naukova dumka, 1988. - 596 s.*
4. *Sud za hrobom abo mytarstva prepodobnoyi Feodory - Pochayiv: Svyato-Uspens'ka Pochayivs'ka lavra. - 95 s.*
5. Drozdov F. *prostyy khrystyans'kyy katekhyzys pravoslavnoyi kafolichnoyi vostochnoyi tserkvy / Filaret Drozdov. - Moskva: Obraz, 2006. - 128 s.*
6. Selevanova F. M. *Stykhy Dukhovni / F. M. Selevanova. - Moskva: Sovet'skaya Rossyya, 1991. - 336 s.*
7. Savynskyy S. N. *Istoriya yevanhel's'kykh khrystyyan-baptystiv Ukrayiny, Rosiyi, Belorussyy (1867-1917 rr.) / S. N. Savyns'kyy. - Sankt-Peterburh: Bibliya dlya vsikh, 1999. - 424 s.*
8. Bezsonova O. V. *Yevanhel's'ke rukh v Rosiys'kiy imperiyi (1850-1917 rr.) Yekaterynoslavs'ka huberniya (sbornyk dokumentiv ta materialiv) / O. V. Bezsonova. - Dnepropetrovsk: Shtaynkhahen, 2006. - 320 s.*
9. Bokmelder Y. YA. *Vseobshchaya ystoryya khrystyanskoj tserkvy / Y. YA. Bokmelder. - Cherkassy: Madzhuha, 2004. - 421 s.*
10. Mak·hrat A. *Nebezpechna ideya khrystyyanstva: protestant-s'ka revolyutsiya / Alister Mak·hrat. - Kyyiv: Duxh i Litera, 2017. - 664 s.*
11. Savsen H. *Kinets' Svituly blyz'ko: pro stykhiyni lykha ta yikh vplyv na suspil'stvo / Henrik Savsen. - Kyyiv: Nika-Tsentr, 2014 r. - 248 s.*

12. Okara N. V. *Blazhen soblyudayushchyy slova prorochestva: interpretatsiya prorochykh glav knyhy Danyyla / N. V. Okara .. - 144 s.*
13. Belykh V. I. *Domostroytel'stvo Tserkvy Khrystovoy / Vyktor Yvanovych Belykh. - Berdychev: Misiya "Rassvet", 1992. - 223 s.*
14. Horetov N. *SSSR - Apokalipsychnyy Vavylon / Nikolay Horetov. - Myronivka, Kyyivs'ka obl.,: Myronivs'ka drukarnya, 2005. - 432 s.*
15. Satter D. *Den' Bezumstva: Zanepad i kinets' Radyans'koho Soyuzu / Devid Satter. - Kyyiv: Dukh i Litera, 2017. - 528 s.*

DOI 10.26886/2414-634X.4(23)2018.11

UDC: 141.31

CONCEPTUAL MEASUREMENT OF MEDIEVAL SCHOLASTIC THEOLOGY

R. Yu. Tkachenko

National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine, Kyiv

The theses, arguments and examples presented above show that it is true that there exists a strong connection between the type of theology we have and the type of setting where it was made. At least, this article demonstrates that this thesis is well grounded when the medieval education and theology are discussed. It has been established and confirmed by the test case that the university practices of the 13th century and scholastic methodology had its bearing upon the way theology was made and presented in written (and oral) form. Then, it follows that indeed the medieval scholastic theology and the system of education—at least in the 13th century—stood in strong correlation with each other, and it might be that this correlation holds true when other time periods are in question as well. It suffices to say, that the scholastic theology of the 13th century was indeed an idiosyncratic product of the maturing Christian mentality,

which tended to critically engage with the sources available at that time and creatively rethink the traditional Christian teaching in the university classroom. The theologizing took place in various studia scattered all over Europe and was done by means of specific “schools’ tools” – the scholastic methods and techniques. These methods led to an emergence of a certain type of theology, loaded with philosophical notions, technical terms, logical steps, and argumentative practices, which was a very peculiar fruit of the medieval Christian mind.

Key words: medieval education, medieval philosophy, scholastic theology, scholastic metaphysics, Thomas Aquinas.

Р. Ю. Ткаченко Концептуальное измерение средневекового схоластического богословия / Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Украина, Киев

Представленная выше статья демонстрирует, что между типом богословия и обстановкой, в которой оно рождалось, действительно существует сильная связь. По крайней мере, как показывает данная статья, этот тезис действительно обоснован, когда речь идет о средневековом образовании и богословии. Был четко установлен и подтвержден с помощью контрольного примера тезис о том, что университетские практики XIII в. и сама схоластическая методология воздействовали на тот способ, с помощью которого формулировалась и – устно и письменно – излагалась христианская теология. Отсюда следует вывод о том, что средневековое схоластическое богословие и система образования – как минимум, в XIII в. – коррелировали друг с другом сильнейшим образом. И также возможно, что такого рода корреляция существовала и существует в другие временные отрезки. Достаточно сказать, что схоластическая теология XIII в. была

действительно уникальным продуктом христианской ментальности, которая стремилась критически взаимодействовать с имеющимися источниками и творчески переосмысливать традиционное христианское вероучение в стенах университетской аудитории. Богословствование происходило на территории различных университетов (studia), рассеянных по Европе, с использованием ряда «школьных инструментов» – схоластических методов и техник. Это привело к появлению специфического рода богословия – нагруженного философскими понятиями, техническими терминами, логическими шагами и приемами правильной аргументации.

Ключевые слова: средневековое образование, средневековая философия, схоластическое богословие, схоластическая метафизика, Фома Аквинский.

Постановка проблемы. Прежде всего, необходимо «распаковать» и разъяснить сам концепт «средневековое схоластическое богословие». И здесь уместно задаться вопросом Лайнсля (Leinsle) и Шонбергера (Schönberger): «Что именно (какого рода явления) мы обозначаем словом “схоластическая теология”?» Сами они дают следующий ответ: «Под ними могут подразумеваться достаточно разнородные явления, к которым нельзя применить какое-либо однозначное, унивокальное понятие», сам же концепт оказывается пустым и не имеющим четкого значения. Я интерпретирую его следующим образом: во-первых, «разоблачая» и определяя отдельные термины и понятия, которые входят в него, и, во-вторых, разрабатывая такое значение данного концепта, которое бы соответствовало комбинации этих отдельных терминов.

Целью статьи является исследование концептуального измерения средневекового схоластического богословия.

Термин «средневековое» (*Medium Aevum*) следует считать чисто хронологическим обозначением, обладающим историографической ценностью и не имеющим идеологической нагрузки. Он указывает на исторический период между 500 и 1500 гг. н.э., хотя в данной статье я сосредотачиваюсь исключительно на рассмотрении отдельных мыслителей XIII в. В целом же прилагательное «средневековый» указывает на «группу» людей – чаще всего мыслителей и интеллектуалов – и «корпус» фактов, событий и литературных произведений, которые относятся к только что обозначенному тысячелетнему периоду времени. Плюс, я должен признать, что в рамках моей статьи данный термин и родственные ему слова употребляются в «географически уточненном» смысле: здесь идет речь о *западном*, т.е. строго европейском и конкретно латинском (Франция, Италия, Германия, Англия, Нижнеземелье, Испания и другие страны, расположенные на северо-запад от Дуная и запад от Днепра) средневековье.

Термин «схоластическое» отсылает к наименованию особого метода исследования и преподавания, которые регулярно прибегал к использованию общепризнанной «системы понятий, разграничений, определений, [способов] пропозиционального анализа, техник аргументации и методов ведения дискуссии» [7, р.106]. Когда этот термин применяется для характеристики определенного рода литературы, он обозначает богословский или философский продукт, произведенный с помощью данного метода.

Третьим термином в предложенном комплексном понятии является слово «богословие». При этом рядом с ним можно также поставить другой термин – «философия». Ведь когда речь идет о

средневековой схоластике, эти обозначения порой используются так, будто они значат одно и то же: схоластическую метафизику или, другими словами, научное (в исторически обусловленном смысле слова) мировоззрение той эпохи. Но порой оба термина воспринимаются как относящиеся к двум разным явлениям и, соответственно, имеющие разный – если не противоположный – смысл. И хотя данная терминологическая и концептуальная проблема чрезвычайно сложна, нужно ее вкратце представить и пояснить.

Для самих средневековых школяров, как это верно определяет Вос (Vos), философией (*philosophia*) называлась преимущественно нехристианская мысль (древнегреческая, древнеримская и частично современная арабская), а теологией (*theologia*) – специфически христианское мышление, представленное в форме систематически-философских или созерцательно-мистических трудов [10, р.3]. К тому же, как отмечает де Райк (de Rijk), под первым понималось «рациональное изучение крайней реальности и наиболее фундаментальных принципов и причин [существующих в мире] предметов и явлений» (*la recherche rationnelle de la ^[1]_{SEP}réalité ultime et des causes et principes les plus fondamentaux des choses*) [7, р.66]. Осуществлялось это изучение посредством творческого толкования (в соответствии с логическими принципами) доступных в то время философских писаний – в основном греческих по духу и букве – и опытных данных [12, р.4].

В то же время второе (теология) означало преимущественно рациональное, т.е. логически согласованное и последовательное (и в этом смысле частично философское), толкование христианского Священного Писания как особого Божьего Откровения и до некоторой степени природы как общего Откровения [10, р.3]. Но тогда

получается, что в эпоху Средних веков философия и богословие имели много общего: хотя их источники и ориентация были различны, обе дисциплины интересовались «крайними вопросами» о Боге и реальности и пользовались рациональными средствами (*grammatica, dialectica, metaphysica*) для достижения своих целей.

Таким образом, становится очевидно, что хотя философия и богословие имели – и до сих пор имеют – ряд *отличий*, их не следует *отделять* друг от друга, если мы рассматриваем их в рамках средневекового периода и средневекового академического мира. Именно поэтому я склонен говорить о средневековой философии и теологии как описаниях двух взаимодополняющих и близко переплетающихся друг с другом занятий или синонимах, означающих практически то же самое (в четко определенном смысле). В дополнение к этому я также предпочитаю, следуя примеру Дж. Уейнберга (Weinberg) и Л.-М. де Райка (de Rijk), периодически использовать понятие *философской теологии*, которое означает здесь именно то, что я определил выше, как средневековое богословие: то есть, *систематическое рациональное осмысление и толкование христианского вероучения*.

В конечном итоге, средневековая схоластическая метафизика, о которой я говорю – это вид философии и/или богословия, созданный при помощи схоластического метода. Следовательно, ее можно идентифицировать как *специфический тип философской теологии (или частично теологической философии), выработанный схоластическими техниками и созданный учеными средневековья (500-1500 гг.), который ассоциируется с такими учебными заведениями как кафедральные школы и университеты той эпохи*. На какими фундаментальными характеристиками отличалась эта средневековая метафизика?

После того, как были прояснены ключевые понятия, следует кратко представить собственно средневековую философию и теологию или, вернее, определить ее *этнос*. Впрочем, такая задача был бы слишком велика и сложна для такой короткой статьи, поэтому я предложу лишь базовые замечания концептуального характера и назову ключевые аспекты или черты этого богословия.

С историко-философской точки зрения христианская мысль средневековья была творческим и внутренне разнородным прогрессивным усвоением и оригинальным (пере)толкованием древнегреческой философии. Оно привело к существенному обновлению и переоценке всех ценностей (*Umwertung aller Werte*) западной философии. Если выразиться более точно, то схоластическая философская теология была переработкой и разработкой неоплатонической философии со всеми ее аристотелианскими элементами и ее интеграция с платоническими, эпикурейскими, скептическими и стоическими идеями, как это резюмирует Маренбон (Marenbon) [4, p.350]. Но это не все, в процессе становления схоластической мысли, по замечению де Райка (de Rijk), «можно в то же время обнаружить действительно большое число разрывов (*discontinuités*), причем именно там, где средневековые мыслители освободились от древних рамок и ограничений» [7, p.69]. Это произошло по той причине, что «влияние христианства... проявилось в радикальной модификации философского горизонта (*la modification radicale de l'horizon philosophique*)» [там же, p.71]. То есть христианство окрестило и переделало всю систему философии, преобразив ее изнутри. До Средних веков существовала только языческая философия, после же этого периода появилась *philosophia christiana*.

В то же время с историко-богословской точки зрения средневековая мысль ознаменовала собой появление некоей «философии доктрины» или, лучше, философского богословия (*à la* жильсоновская *une interprétation philosophique du dogme*). Это было развитие уже устоявшегося ортодоксального мышления (порой с отдельными отклонениями) и переработка традиционного августинианства в прогрессивные формы августинианства: платонизированные (Иоанн Скотт Эриугена, Ансельм Кентерберийский), аристотелизированные (Альберт Великий, Фома Аквинский) и смешанные или крайне модифицированные (Иоанн Дунс Скот, Уильям Оккам). Этот тип богословия строился на основании Божественного Откровения (*sacra pagina*) и в итоге превращался в «соборы из идей» (*les cathédrales d'idées*, выражение Жильсона), т.е. в цельные системы чисто философских спекуляций в рамках преимущественно религиозной структуры. Таким образом, христианской мысли средневековья было присуще «стремление к (не)окончательной гармонизации веры и разума» [там само, р.16].

Наконец, с чисто аналитической – т.е. сугубо философской или богословской – перспективы философско-теологическая мысль Средних веков (де райковская *la pensée philosophico-théologique du Moyen Âge*) ознаменовала рождение новых видов философии и богословия. Первое подразумевало философию, обогащенную и качественно измененную христианством, его уникальным мировоззрением и метафизическими идеями (например, концепциями воплощения, воскресения, триединства Бога и многими другими). Второе подразумевало богословие, сформированное и модифицированное систематическим, «критическим и точным мышлением, которое развилось в школах» [10, р.3]. Таким образом, оно действительно стало «правомерным продолжением

(*unecontinuation légitime*) древней философии [и патристической теологии]» и в то же время стало «обновлением» (*renouveau*) западного мышления [7, p.68–69]. Произошла не только специфически христианская и бесспорно философская «эмансипация от древних образов идей», но также были продуманы, сформулированы, записаны и представлены миру альтернативные подходы, теории и гипотезы философского и богословского характера [10, pp.35, 215, 292; 9, p.211].

Поэтому, в конце концов, *средневековая схоластическая теология была уникальным продуктом христианской ментальности, постепенно обретающей свою зрелость, живущей по вере в Божье Откровение и напитанной множеством идей, которые она унаследовала от древних евреев, греков и римлян. Эта теология была по большей части христианской, хотя некоторые исследователи продемонстрировали существование полу- и квази-схоластических явлений в арабском и византийском культурных мирах средневекового периода (Грабман, Мадиски). Однако что еще более важно, так это то, что она была «христианизирующей», критической и креативной: схоласты XI-XIV вв. творчески переосмысливали, переписывали и переформулировали свое христианское наследие с помощью греческого логического, философского и аналитического инструментария. Данный весьма интересный феномен заслуживает более пристального внимания. Именно поэтому теперь необходимо перейти к конкретному или контрольному примеру, который демонстрирует (а) структуру и метод описываемого здесь богословия и (б) связь средневекового образовательного контекста и средневекового богословского «текста» в широком смысле этого слова.*

На роль «действующего лица» контрольного примера для данного исследования могло претендовать несколько кандидатов. Однако я выбрал одного, который мог бы стать отличным образцом средневекового богослова-схоласта и при этом был бы известен как англоязычной, так и русскоязычной аудитории благодаря имеющимся переводам его работ. Таким конкретным примером будет Фома Аквинский и его знаменитая *Сумма теологии* (*Summa theologiae*).

При этом следует учитывать, что *Сумма* не является единственным и наилучшим «суммированием» томистских воззрений на мир. Также нельзя ее считать и конечным итогом его долгой преподавательской карьеры, потому что она так и осталась незавершенной. А ведь при этом есть еще по крайней мере два грандиозных труда Аквината – более августинианские по духу, – которые также могли бы считаться его «богословскими синтезами»: так называемый *Скриптур* (*Scriptum*) – записанные лекции по *Книге Сентенций* Петра Ломбарда и *Сумма против язычников* (*Summa contra gentiles*) [11, p.24]. Что же касается *Суммы теологии* (далее СТ), то эта работа имела вполне конкретную цель и историю, и я бы хотел кратко их обрисовать. Во-первых, я представлю сам этот труд; во-вторых, проанализирую его жанр, структуру и методологию; и, наконец, в-третьих, дам обзор одного из его «артикулов», т.е. разделов. По ходу я сделаю комментарии о том, как именно некоторые характерные черты или богословские аспекты СТ коррелируют со схоластическими образовательными методиками, как они их воплощают на практике.

Общая информация. Все «великое дело» написания суммы было ответом на определенную нужду, которую Фома вместе со своими коллегами и учениками старался восполнить. Как показывает уже самый первый вопрос СТ (I, *prologus*), начинающие богословы (*novitii*)

ощутили потребность в ясном и исчерпывающем учебнике богословия, который послужил бы им в качестве «здорового и надежного образовательного метода» (*ordo disciplinae*) [1, p. 2–3]. Но с другой стороны эта книга была результатом разработки Фомой своих собственных богословских концепций и неким подведением итогов его изучения священной науки (*scientia sacra*). Таким образом, она задумывалась как учебник начального уровня для молодых студентов-богословов, который бы дал им «упорядоченное изложение богословских проблем, которое бы не зависело от учебника Петра Ломбарда и университетской программы курсов» [4, p.218]. То есть, эта сумма должна была и помочь студентам здесь и сейчас, и одновременно представить им альтернативный взгляд на богословие, отличный от традиционного ломбардовского метода и нацеленный на решение «величественной задачи организации священной истории в организованную науку» (*the great problem of organizing a sacred history into an organized science*) [6, p.22]. Но данное проблемное поле и есть территория (средневекового богословского) образования: ученый пишет книгу для студентов, причем сам его труд мотивирован *педагогическими задачами* и содержательно наполняется плодами его собственной *исследовательской деятельности* как богослова.

Отдельные части СТ были написаны в разное время: св. Фома постепенно продвигался от одного раздела к другому, тщательно осмысливая различные нюансы и вопросы. А это движение мысли было параллельно телесным передвижениям ангельского доктора из одного места в другое. Традиционно утверждается, что Аквинат начал работу над своей богословской *Суммой* ок.1265 г. в Риме (первая часть), продолжил в 1269-1272 г. в Париже (вторая часть), а частично завершил в 1273 г. в Неаполе (неоконченная третья часть). Тогда же,

ок.1273 г. он сознательно остановил работу над трудом, оставив его незавершенным [11, р.9].

Структура и методология. Хотя цель написания и концепция создания СТ были достаточно уникальными (создать упорядоченное изложение христианских доктрин в новом и доступном для читателя порядке), сама ее форма была продуктом и репродукцией стандартных университетских диспутиаций по разным темам. Структура *Суммы* – это наглядный пример использования техники *quaestio* и применения схоластического инструментария. Данный подход состоял из нескольких аспектов или шагов, которые проделывались поочередно [4, р.216]:

- 1) собственно *quaestio*, т.е. вопрос (или проблема), который начинался со стандартного оборота «является ли...?» или «верно ли...?»;
- 2) ошибочные аргументы или возражения против основного тезиса (по формуле: «кажется, что (нет)...»);
- 3) ясное утверждение, представляющее позицию говорящего (по формуле: «напротив...» или «с другой стороны...»);
- 4) подробное освещение и разрешение вопроса с использованием детальной аргументации как логично выстроенных объяснений и/или цитат из авторитетных источников, поддерживающих и обосновывающих утверждаемую позицию (по формуле: «ответ таков...»); и
- 5) ответы на возражения (по формуле: «ответ на возражение один/два/три таков...»).

Фома Аквинский практически полностью следует этой схеме в своей книге, хотя и не без некоторых изменений. Вообще СТ разделена на части по тематическому принципу (Бог, творение, пороки и добродетели, Христос и спасение), а эти части

подразделяются на секции по более узким темам (например, «Существование Бога» или «Присутствие Христа в Евхаристии»). Эти секции как правило содержат ряд вопросов или артикулов (*articuli*), которые детально обсуждаются в тексте (например, «Является ли евхаристия таинством?» или «Может ли хлеб преложиться в тело Христа?»). А уж сами артикулы организованы точно по правилам, предписанным техникой *quaestio*. Вот их обычный план:

- 1) Название раздела в форме реального вопроса: *utrum...?* («является ли...?»);
- 2) Возражения: *sic proceditur...* («С данным положением дело обстоит следующим образом...»):
  - *Objectio* или возражение 1: *videtur quod [non]...* («кажется, что (нет)...»),
  - *Objectio* или возражение 2: *praeterea...* («далее...»),
  - *Objectio* или возражение 3: *praeterea...* («далее...»);
- 3) *Sed contra* или ответное возражение автора (отсылка к авторитетному тексту или короткое утверждение, начинающееся со слов: «этому противоречит...»);
- 4) *Responsio* или ответ (аргументированное мнение самого Аквината, начинающееся со слова: «отвечаю...»);
- 5) Ответы на (ложные) аргументы и возражения:
  - *ad primum ergo dicendum...* («ответ на возражение один...»),
  - *ad secundum dicendum...* («ответ на возражение два...»),
  - *ad tertium....* («и на возражение три...»).

Таким образом, форма и метод СТ – «дитя» своей эпохи, потому что использует научный подход того времени, выстроенный вокруг процесса задавания вопросов и давания ответов, которые бы вписывались в правила строгих логических разграничений и ясных

утверждений. Методологическая строгость, тенденции к рационализации и включение (по крайней мере «виртуальное» или теоретическое) дискуссии в свое поле, – таковы отголоски образовательной модели университетского образования XIII в., слышимые в подходе св. Фомы. Четкая упорядоченность артикулов отражает любовь к структуре и ясному логическому мышлению, диалогичность возражений и ответов на них имитирует живое обсуждение в классе, а регулярные *sed contra* и *responsio* звучат как голос учителя. Именно поэтому СТ не должна была восприниматься как нечто скучное или сухое. Она была естественным продолжением или подготовлением к интенсивному и динамичному изучению той или иной темы – с диспутами, яркими идеями и настоящими спорами.

Структура и стоящее за ней видение. Фома Аквинский всегда был убежден, что «любое богословское произведение должно отражать единство божественной истины (*the unity of divine truth*)» (формулировка Р. Цессарио (Cessario)) [2, p.9]. Поскольку Бог един, прост и совершенно гармоничен в Себе самом, то и созданный Им мир до определенной степени отражает это единство. Следовательно, и «богословие занимается упорядочиванием любых истин (*truths*) в соответствии с единой Истиной (*the one Truth*)» [там же]. Мир ангельского доктора был абсолютно бого-центричен, а его бого-словие стремилось отобразить реальность, говоря о Боге и Его творениях не как о равных по статусу объектах исследования, но «в первую очередь о Боге, о сотворенном же – лишь в той мере, в какой оно соотносится с Богом как со своей причиной и целью» (ST I, q.1, art.3, ad 1) [1, 1:14, 15].

Это общее видение обретает метафизическое обоснование в неоплатонической модели эманации-возвращения, которая должна была стать красной линией, проходящей через все «упорядоченное

[богословское] осмысление... выполненное во свете Божьего знания Себя самого и Своего спасительного плана» [5, p.9]. На основании такого восприятия св. Фома решил начать свой учебник теологии рассказом о том, как вся реальность «исходит» из Бога (*exitus* или *egressus*), продолжить обсуждением правил, целей и падений, в контексте которых живет человек на своем «пути к Богу» (*progressus* или *iter ad Deum*), и закончить «возвращением» всего творения к Богу через Христа (*reditus*), кульминацией которого должно стать всеобщее эсхатологическое прославление в совершенном общении с Богом (*exaltatio*) [3, p.10-11].

Эта весьма упорядоченная схема четко проявляется в структуре СТ, хотя, разумеется, не следует преувеличивать значение этой модели: как отдельные идеи, так и структурные нюансы данного труда гораздо более сложны и многогранны, чем этот простой «макет» вселенского исхождения из Бога и восхождения – или возвращения – к Нему. Но в любом случае само это богословское видение соответствует более-менее распространенным чаяниям и воззрениям средневековых схоластов, которые стремились «открыть» и, если возможно, постичь мир во всей его тотальности и уникальности.

Наше исследование ясно показывает последовательное и постоянное применение Фомой Аквинским подходов и техник схоластической методологии. В частности, видно, как он использует следующие ее аспекты: общепринятые понятия (*veritas, figura, signum, modus, locus, etc.*), точные разграничения («духовное–производимое Духом–невидимое»; «просто знак–знак-и-реальность»), строгие определения (значение оборота «присутствие Христа» и понятий «таинства Ветхого Завета», «таинства Нового Завета» и т.д.), анализ авторитетных текстов (библейские стихи и

отрывки из трудов Августина и других отцов церкви) и хорошо выстроенные аргументы с учетом различных «за» и «против» и выведением определенного итогового суждения. Таким образом, контрольный пример Фомы Аквинского определенно подтверждает изначальный тезис о взаимосвязи, которая существует между образовательной/академической традицией XIII в. (схоластика) и богословием того времени (средневековая схоластическая теология).

Заключение. Представленные выше тезисы, аргументы и примеры демонстрируют, что между типом богословия и обстановкой, в которой оно рождалось, действительно существует сильная связь. По крайней мере, как показывает данная статья, этот тезис действительно обоснован, когда речь идет о средневековом образовании и богословии. Нелегко сделать однозначное заключение об одностороннем влиянии схоластических методов и педагогических техник на богословие или, наоборот, одностороннем же влиянии богословия на образование. Однако при этом было четко установлен и подтвержден с помощью контрольного примера тезис о том, что *университетские практики XIII в. и сама схоластическая методология воздействовали на тот способ, с помощью которого формулировалась и – устно и письменно – излагалась христианская теология.* Отсюда следует вывод о том, что средневековое схоластическое богословие и система образования – как минимум, в XIII в. – коррелировали друг с другом сильнейшим образом. И также возможно, что такого рода корреляция существовала и существует в другие временные отрезки. Фактически, проверка этого допущения могла бы стать хорошей задачей междисциплинарного исследования истории христианского (богословского) образования и исторического богословия. Впрочем, масштаб данной статьи не позволяет совершить такой ход.

Достаточно сказать, что схоластическая теология XIII в. была действительно уникальным продуктом христианской ментальности, которая стремилась критически взаимодействовать с имеющимися источниками и творчески переосмысливать традиционное христианское вероучение в стенах университетской аудитории. Богословствование происходило на территории различных университетов (*studia*), рассеянных по Европе, с использованием ряда «школьных инструментов» – схоластических методов и техник. Это привело к появлению специфического рода богословия – нагруженного философскими понятиями, техническими терминами, логическими шагами и приемами правильной аргументации. Таков был своеобразный плод деятельности христианского мышления Средних веков. И, следовательно, не вызывает сомнения тот факт, что средневековая схоластическая метафизика – это дитя своей эпохи и продукт средневекового университета. Но возможно, что некоторые виды современного богословия находятся в таких же отношениях с современными системами и методами образования. И тогда очень важно периодически проверять и критически переосмысливать наши педагогические подходы, формы и методы, как и всю концепцию образования в целом, с тем, чтобы она способствовала творческой и конструктивной богословской работе. Впрочем, этот вопрос следует задать в ином контексте и в рамках иного исследования.

References:

1. Aquinas Thomas. *Christian Theology (1a. 1)*, ed. and trans. Thomas Gilbey, vol. 1, *Summa Theologiæ: Latin Text and English Translation, Introduction, Notes, Appendices and Glossaries*. – London: Eyre and Spottiswoode, 1964.

2. Cessario Romanus. *A Short History of Thomism*. – Washington, DC: The Catholic University of America Press, 2005.
3. Chenu Marie-Dominique. *Aquinas and His Role in Theology*. – Collegeville, MN: A Michael Glazier Book / The Liturgical Press, 2002.
4. Marenbon John. *Medieval Philosophy: An Historical and Philosophical Introduction*. – London: Routledge, 2007.
5. Nichols Aidan. *Discovering Aquinas: An Introduction to His Life, Work, and Influence*. – Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company, 2003.
6. O'Meara Thomas F. *Thomas Aquinas, Theologian*. – Notre Dame, IN : University of Notre Dame Press, 1997.
7. Rijk Lambert Marie de. *La philosophie au moyen âge*. – Leiden: E.J. Brill, 1985.
8. Vos Antonie. *Scholasticism and Reformation in Reformation and Scholasticism. An Ecumenical Enterprise*, ed. Willem van Asselt and Eef Dekker. – Grand Rapids, MI, 2001.
9. Vos Antonie Vos. *Scotus' Significance for Western Philosophy and Theology, Textes et Études du Moyen Âge 52*. – Porto: Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales, 2010.
10. Vos Antonie. *The Philosophy of John Duns Scotus*. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
11. Wallace W. A., Weisheipl J. A., and Johnson M. F. "Thomas Aquinas, St.," ed. Thomas Carson and Joanne Cerrito, *New Catholic Encyclopedia*. – Washington, DC: Catholic University of America Press, 2002.
12. Weinberg Julius R. *A Short History of Medieval Philosophy*. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1991.

DOI 10.26886/2414-634X.4(23)2018.12

UDC: 261.7

**THE DOCTRINE OF THE “RUSSIAN WORLD” IN THE CONTEXT OF
POSTCOLONIAL STUDIES**

A.V. Fomenko

National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine, Kyiv

The article examines the doctrine of the «Russian World» in the context of postcolonial studies. This direction of scientific thought sets itself the task of overcoming the consequences of the colonial dependence of the countries of the «East» from the «Western» metropolises. Postcolonial theory uses an original methodology based on the study of the liberation of colonial discourse from the narratives imposed by the metropolis. The application of this theory to the context of Eastern Europe is controversial, but considering the facts of Russia's political, cultural and ideological hegemony in the specified region with a certain degree of reservations it is deemed appropriate. Being a postmodern construct, the «Russian World» doctrine absorbs two key components of the previous ideological systems – religious and linguistic identity. Relying on these components, it forms a new type of colonial dependence, in which Russia acts as a cultural and political metropolis. Changes in the sociopolitical context in the post-Soviet space which occurred after the Ukrainian Revolution of Dignity demonstrate the ineffectiveness of the doctrine of the «Russian World» as a colonial ideology.

Key words: Russian world, postcolonial theory, ideology, narratives, discourse, Russia, Ukraine, Orthodoxy.

Фоменко А. В. Доктрина «російського світу» в контексті постколоніальних досліджень / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна, Київ

У статті розглянуто доктрину «Російського світу» в контексті постколоніальних досліджень. Зазначений напрямок наукової думки ставить перед собою завдання подолати наслідки колоніальної залежності країн «Сходу» від «Західних» метрополій. Постколоніалізм використовує оригінальну методологію, засновану на дослідженні процесу звільнення колоніального дискурсу від нав'язаних метрополією наративів. Застосування зазначеної теорії по відношенню до контексту Східної Європи є спірним, однак, з огляду на факти політичної, культурної та ідеологічної гегемонії Росії у вказаному регіоні, з певними обмовками визнається доречним. Будучи постмодерністським конструктом, доктрина «Російського світу» вбирає в себе два ключові компоненти попередніх ідеологічних систем – релігійну і мовну ідентичності. Спираючись на зазначені компоненти, вона формує новий тип колоніальної залежності, в якому Росія виступає в ролі культурної та політичної метрополії. Зміни соціально-політичного контексту на пострадянському просторі, що стали наслідком української Революції Гідності, демонструють неефективність доктрини «Російського світу» як колоніальної ідеології.

Ключові слова: Російський світ, постколоніальна теорія, ідеологія, наративи, дискурс, Росія, Україна, православ'я.

Постановка проблеми. Для того, що б краще зрозуміти специфіку, пов'язану з процесами ґенези, актуалізації та рецепції доктрини «Російського світу», необхідно розглянути зазначений ідеологічний конструкт в контексті постколоніальних досліджень.

Спираючись на зазначену методологію, ми зможемо зрозуміти витoki ідеології «Російського світу», дослідити процес її конструювання і передбачити подальші перспективи використання зазначеної ідеологічної моделі.

Метою представленої статті є дослідження доктрини «російського світу» в контексті постколоніальних досліджень.

Витoki постколоніальної теорії необхідно шукати в історико-філософському контексті другої половини ХХ століття. Вона являє собою синтез методологічно і дисциплінарно гетерогенних, але тематично пов'язаних дискурсів, об'єднаних завданням подолання наслідків економічної, політичної і культурної залежності «не західного» світу від «західних» зразків і прототипів [3, с. 776]. Зазначена теорія використовує широкий спектр методів: постструктуралізм, психоаналіз, деконструкція, ідеї феміністичної критики [22, с. 160]. Діалектична за своєю суттю, вона будується на ряді ключових опозицій: «Схід-Захід», «колонія - митрополія», «пригноблений - гнобитель», «традиція - модерн» [1]. У центрі досліджень – деконструкція колоніальних текстів. Колонія намагається пробитися крізь імперський диспозитив та впізнати саму себе в пропонованих їй наративах [3, с. 776].

Постколоніальна теорія розглядає три складові колоніального дискурсу: колоніалізм - антиколоніалізм - постколоніалізм. Іншими словами, це процес захоплення території - боротьба із загарбниками - осмислення колоніального досвіду [там само]. Ключовим текстом даного напрямку досліджень прийнято вважати працю Едварда Саїда «Орієнталізм», опубліковану в 1979 році [3, с. 776; 22, с. 160]. У вказаній роботі автор піднімав проблематику взаємовідносин колонії і митрополії, приділяючи значну увагу питанню формування в дискурсі колонізаторів наративів про мешканців колонії. Цей процес тягне за

собою подальшу трансляцію зазначених наративів на представників колонізованих народів і впливає на формування їх ідентичності [3, с. 776].

На ранньому етапі постколоніальна теорія акцентувала увагу на проблемах взаємин імперій західного зразка (Британія, Франція) з їх африканськими і азійськими колоніями. Однак в 80-х роках ХХ століття поле постколоніальних досліджень було розширено. Причиною цього розширення став поступовий відхід від хибних уявлень про колоніальну єдність, що дозволило говорити про існування не однієї постколоніальної культури, а різних, які мають своє обличчя [22, с. 161]. Крім напрямку, заданого Едвардом Саїдом в рамках постколоніального дискурсу, на даний момент актуалізувалися два магістральні вектори досліджень: лінгвістичний, представлений роботами Гомі Бхабхі, та феміністичний, представлений напрацюваннями Гаятрі Співак [22, с. 165-166].

Розширення поля постколоніальних досліджень дозволило включити в його контекст і колишні радянські країни. Цей процес піддався серйозній критиці з боку прихильників зазначеної теорії [13]. Основним об'єктом претензій є співвіднесення імперського статусу Росії, а пізніше СРСР, з уявленням про «західний» тип колонізації, характерний для даного напрямку досліджень. На думку критиків, в пострадянському контексті складно говорити про серйозний культурний розрив між колоніями і митрополією. Виняток становлять лише країни Середньої Азії, рівень культурного розвитку яких до моменту колонізації їх Російською імперією істотно відрізнявся [1]. Критики вважають, що відсутність значного культурного розриву робить неможливим застосування звичної методології постколоніальної теорії до Східної Європи [там само].

З іншого боку, згадана вище перспектива подолання узагальненого образу «Заходу» надає можливість включення пострадянського простору в контекст постколоніальних досліджень. Український дослідник Микола Рябчук вказує, що, незважаючи на відсутність глибокого культурного розриву, наявність фактів лінгвістичної, етнічної, релігійної та соціальної дискримінації підкорених Росією народів дозволяє говорити про постколоніальний характер культур країн колишнього СРСР [13]. Ключовим елементом російської імперської моделі дослідник називає російську мову [там само]. Цей момент є особливо істотним, з огляду на важливість статусу мови в концепції «Російського світу» [4; 5]. Для того, щоб краще зрозуміти специфіку інтерпретації зазначеної доктрини в постколоніальному контексті, необхідно звернутися до розгляду двох ідеологічних прототипів зазначеної моделі – імперського та радянського.

Процес створення єдиної російської держави від самого початку був пов'язаний із активною міфотворчістю. Скинувши тягар ординської політичної залежності, Московія Івана III почала формувати власну політичну програму, оформлену у вигляді доктрини «Москва - Третій Рим». За словами російського дослідника Бориса Успенського, в цьому проекті поєдналися дві тенденції – релігійна і політична. Перший аспект включав в себе візантійську ідею «релігійної чистоти», за якою Росія та її правителі позиціонувалися як «охоронці православ'я». Другий аспект підкреслював імперський статус, виправдовуючи цим політику розширення територій нової держави [17, с. 125-126]. Православ'я ставало «клеєм», який з'єднував імперську ідею і колоніальну політику. Подальша російська історія продемонструвала якість такого поєднання релігії та політики, яке трансформувалося в тріаду «православ'я-самодержавство-

народність» і проіснувало до 1917 року. Російська революція завершила історією «православної Русі», продемонструвавши несумісність вказаного формату ідеології з поточними соціально-політичними реаліями, обумовленими переходом до доби модерну.

Перед владою більшовиків стояло важливе завдання – створення нового імперського нарративу, який би одночасно поєднував риси есхатологічного утопізму, ізоляціонізму і колоніалізму. За словами американської дослідниці Лори Адамс, розроблена більшовиками колоніальна модель істотно відрізнялася від західних аналогів принципом взаємодії між периферією і центром. Спираючись на зовні «лівий» нарратив про «дружбу народів», класову рівність і солідарність, радянська влада проводила внутрішньо «праву» централізовану колоніальну політику [1]. Дослідник Микола Рябчук вказує, що головним інструментом цієї політики виступала російська мова, через яку трансливалася російська культурна ідентичність [13]. Ідеологія СРСР формувала нову ідентичність, в рамках якої всі національні культури народів Країни Рад заочно записувалися в «молодші брати» «великого російського народу», а їхні культури і мови позиціонувалися як компоненти нової радянської (по факту – великоруської) культури [там само]. Якщо у випадку з ідеологією Російської імперії «клеєм» було православ'я, то в атеїстичній радянській ідеології ним виступав з одного боку декларативний соціалізм, а з іншого – мовна та культурна ідентичності.

Чергові трансформації в світовому соціально-політичному контексті, обумовлені переходом від модерну до постмодерну, стали серйозним випробуванням для радянського колоніального проекту. Звісно, за процесом розпаду СРСР стояла низка важливих економічних і соціальних чинників, однак, варто визнати, що провідною ідеологічною передумовою завершення «соціального

експерименту» стала невідповідність міфології актуальним соціокультурним викликам [16, с. 147]. Жорстокий удар по ідеології СРСР завдала напруга між культурою «суспільства споживання», яка транслиувалася Заходом, та реаліями продовольчих дефіцитів кінця радянської епохи. Радянські люди все менше хотіли жити заради побудови соціалізму та все більше прагнули долучитися до загальносвітових стандартів споживання [6, с.14-15]. Знецінення радянської ідеологічної моделі спровокувало ситуацію світоглядного вакууму, який швидко заповнювався загальнонаціональним почуттям ресентименту [7]. Особливо болісно ресентимент відчували мешканці пострадянської Росії, яка втратила статус імперського центру. Багато в чому це відчуття підживлювалось не лише крахом імперського проекту, а скоріше «приниженим» статусом російської культури і мови. Цей момент багато в чому обумовлював живу реакцію росіян на скорочення використання російської мови в прибалтійських, середньоазійських республіках і Україні [2, с. 50].

Владі РФ було необхідно розробити нову ідеологічну програму, здатну використовувати потенціал «російського ресентименту» для відродження імперського проекту. Відповіддю на цей запит стало створення пілотної версії ідеологічної доктрини «Російського світу», розробленої в рамках так званого Московського методологічного гуртка на чолі з Петром Щедровицьким. Український дослідник архімандрит Кирило (Говорун) вказує: «Згідно з припущенням розробників доктрини, російська мова може бути зв'язком з батьківщиною для тих росіян, які емігрували після розпаду Радянського Союзу. Мова організовує їх в інтелектуальну мережу – без єдиного центру і без чіткої політичної програми» [5].

Розроблена московськими методологами концепція була взята на озброєння російськими націоналістичними і клерикальними колами,

зусиллями яких до неї були включені націоналістичні та релігійні компоненти [4]. Результатом цього синтезу став новий ідеологічний конструкт в центрі якого знаходилася ідея повернення до імперського проекту, заснованого на створенні нової моделі ідентичності, складовими компонентами якої ставали російська мова, російська культура та православ'я [4; 5]. Таким чином, доктрина «Російського світу» поєднувала в собі два ключових компоненти імперської та радянської ідеології – релігійну і мовну ідентичності. В якомусь сенсі, вона задавала нові світоглядні критерії: «росіянином», відповідно до логіки ідеологів доктрини, вважався той, хто сповідує православ'я, розмовляє російською мовою або відчуває симпатію до російської культури [4].

Посилення російського політичного режиму з приходом до влади Володимира Путіна сприяло наростанню нового колоніального потенціалу в сучасній РФ. У певному сенсі основою цього потенціалу ставала популярна в перше десятиліття XXI століття геополітика з її концепцією «зон впливу», популяризатором якої виступав Олександр Дугін [4]. У свідомості російської політичної еліти сформувалося стійке уявлення про право Росії створити власну «зону впливу», простором якої вважалася територія всього колишнього СРСР [15]. З огляду на поточний загальносвітовий політичний контекст, ідеологи «Російського світу» вважали доцільнішим діяти не безпосередньо, а використовувати «м'які» методи поширення нової імперської програми. Допоміжною силою путінського режиму виступила Російська православна церква з її розгалуженою єпархіальною і парафіяльною мережами. Тут варто зробити важливе уточнення: ще наприкінці 1990-х ідеологія «Російського світу» була активно підтримана тодішнім головою Відділу зовнішніх церковних зносин РПЦ митрополитом Смоленським та Калінінградським Кирилом

(Гундяєвим) [4; 18, с. 12]. Після свого обрання на пост московського патріарха, Кирило перетворив зазначену концепцію на магістральний риторичний тренд та став головним лобістом «Російського світу» [18, с. 12]. У громадському дискурсі зазначена доктрина була популяризована за допомогою майданчиків Російського народного собору, який також проходив під егідою РПЦ [5].

Починаючи з моменту обрання митрополита Кирила (Гундяєва) на посаду патріарха, доктрина «Російського світу» почала активно поширюватися у внутрішньоцерковному дискурсі. Ще будучи главою ВЗЦЗ, Кирило під час виступу в Києві окреслив гіпотетичний простір «Святої Русі», до якого, крім Росії, були включені Білорусь і Україна [8]. Пізніше до них додалися Молдова і Казахстан [10; 14]. Варто відзначити, що принципи, на яких базувалася ця концепція, багато в чому будувалися не лише на ідеї повернення до колишніх імперських кордонів (включення в сферу впливу РФ колишнього радянського простору), а й розширенні цього впливу на загальносвітовий простір. Для цього патріархом Кирилом та іншими спікерами РПЦ, зокрема протоієреєм Всеволодом Чапліним, активно використовувалася антиглобалістська риторика [9; 20]. Завдяки мобілізації «незгодних» по всьому світу ідеологи «Російського світу» планували створити міжнародну мережу прихильників, за допомогою яких би здійснювався вплив на світову політику. На думку російської дослідниці Олени Волкової, апелюючи до мовної, культурної та релігійної ідентичностей, критикуючи «Захід» і лібералізм, Кирило й інші популяризатори концепції «Російського світу» пропонували створити міжнародну мережу прихильників, порівнянну з комуністичним інтернаціоналом, яка повинна була стати своєрідною платформою для проведення подальшої загарбницької політики у світових масштабах [4].

«Проблемною точкою» російського колоніального проекту традиційно вважалася Україна. Невдалі спроби вийти із зони політичного впливу імперії, закріпачення селянства, принижений статус мови і культури сформували в українському соціокультурному дискурсі оригінальну форму ресентименту, яка знайшла своє відображення в класичній українській літературі. З іншого боку, такий стан речей сприяв формуванню особливого напрямку критики російської колоніальної політики, яку можна порівнювати з антиколоніальною критикою літератур народів Сходу [13]. Варто зазначити, що ключовим вектором цієї критики стало подолання стереотипів про локальність української культури [3, с. 776]. Процес відходу від локального культурного статусу багато в чому збігався з поступовим звільненням від російської політичної залежності. Здобуття Україною власної державності в 1991 році ідеологічно збігалось з подоланням традиційного (імперського) і модерністського (радянського) міфів. Однак українське суспільство явно не було готове до повернення імперського міфу в його постмодерністській інтерпретації (доктрина «Російського світу»), яка активно просувалася в українському інформаційному просторі, починаючи з візиту до Києва тоді ще митрополита Кирила (Гундяєва) в 2008 році [8]. Важливо відзначити, що тодішній візит майбутнього московського патріарха збігся з відвідуванням Києва влітку 2008 Вселенським патріархом Варфоломієм, при зустрічі з яким президент Віктор Ющенко обговорював перспективи створення помісної української православної церкви [11].

Звісно, в українському соціально-політичному дискурсі була присутня критика доктрини «Російського світу», але ця критика не виходила за рамки наукового і релігійного контекстів. Переломний момент відбувся разом із політичною кризою кінця 2013 року, яка

спричинила Революцію Гідності і подальші події, включно з війною на Сході України. Майдан став своєрідним «лакмусовим папірцем», який виявив неефективність нової імперської міфології. Українське суспільство наочно продемонструвало небажання бути об'єктом нової імперської політики, кінцевою метою якої мало стати включення країни в сферу геополітичних інтересів Росії, до так званого Митного союзу [15]. Результатом цих процесів стало зростання в українському суспільстві інтересу до осмислення концепції «Російського світу». Зазначена доктрина, яку більшість українців сприйняло як ідеологію ворога, протягом 2014-2018 років перетворилася на своєрідну «точку референції», по відношенню до якої вибудовувалася нова модель масової української самосвідомості. Методом від супротивного українці почали визначати себе як спільнота тих, хто не належить до «Російського світу», спільнота з відмінними етичними й естетичними орієнтирами. З огляду на це можна констатувати факт відмежування від імперського диспозитиву, з його нав'язаним уявленням про власну ідентичність. Однак, при наявних мовних та культурних відмінностях, своєрідним «каменем спотикання» нової ідентичності ставала загальна релігійна традиція. Ця ситуація знову актуалізувала питання про створення єдиної помісної української православної церкви.

Соціально-політичні трансформації після подій Майдану зумовили й серйозну зміну в риторичі і внутрішній політиці Української православної церкви Московського патріархату. Одіозні священники, що проповідували ідеї «Російського світу», були звільнені з керівних церковних посад або втекли до Росії [21]. Офіційне церковне керівництво з 2014 року починає відхрещуватись від зв'язку УПЦ з концепцією «Російського світу» [19]. Такий поворот був значною мірою обумовлений неоднозначним статусом зазначеної православної

церкви. Через канонічне підпорядкування Москві, вона фактично залишається «останнім бастионом» російської ідентичності в Україні.

Висновки. З огляду на описані вище процеси трансформації української ідеології, можемо констатувати, що саме російське православ'я, представлене структурою УПЦ (МП), на даний момент є «останньою зачіпкою» російського колоніального проекту в Україні. Створення паралельної канонічної церковної структури, якою, за логікою своїх апологетів, повинна стати визнана світовим православ'ям єдина автокефальна українська церква, не тільки суттєво підірве позиції РПЦ, але і позбавить Росію останнього важеля впливу на український соціальний, релігійний та політичний контекст [12]. Ця перспектива дозволяє говорити про перехід до завершальної фази російського колоніального проекту, що відкриває значні дослідницькі перспективи перед українським науковим співтовариством. Завершення процесу антиколоніальної боротьби створює всі умови для початку постколоніальних досліджень, коли буде детально проаналізовано російський колоніальний дискурс і його результатом стане переосмислення колоніального минулого. Ця перспектива задає новий вектор для подальших наукових досліджень

Література:

- 1. Адамс Л. Применима ли постколониальная теория к Центральной Евразии? [Електронний ресурс] / Лора Адамс // Журнальний зал. – 2009. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2009/4/am5.html>.*
- 2. Арефьев А. Л. Русский язык на рубеже XX-XXI веков / Александр Леонардович Арефьев. – М.: Центр социального прогнозирования и маркетинга, 2012. – 482 с.*

3. Бобков И. М. Постколониальные исследования / Игорь Михайлович Бобков // Новейший философский словарь / Игорь Михайлович Бобков. – Минск: Книжный дом, 2003. – С. 776–777.
4. Волкова Е. Идеологія «русского мира» як релігія війни [Електронний ресурс] / Елена Волкова // Збруч. – 2016. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/51719>.
5. Говорун К. Интерпретируя “русский мир” [Електронний ресурс] / Кирилл Говорун // Русский журнал. – 2014. – Режим доступу: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Interpretiruya-russkij-mir>.
6. Ильин В. И. Общество потребления: теоретическая модель и российская реальность / Владимир Иванович Ильин // Мир России. – 2005. – №2. – С. 3–40.
7. Медведев С. Русский ресентимент [Електронний ресурс] / Сергей Медведев // Журнальный зал. – 2014. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/oz/2014/6/3m.html>.
8. Митрополит Кирилл на концерте в Киеве призвал к духовному единству [Електронний ресурс] // РИА Новости. – 2008. – Режим доступу: <https://ria.ru/religion/20080727/114995505.html>
9. Митрополит Кирилл. Норма веры как норма жизни [Електронний ресурс] / Митрополит Кирилл // Независимая газета. – 2000. – Режим доступу : http://www.ng.ru/ideas/2000-02-16/8_norma.html.
10. Предстоятель Русской Церкви призвал укреплять казачью солидарность на всем пространстве Святой Руси [Електронний ресурс] // Официальный сайт Московского Патриархата. – 2010. – Режим доступу : <http://www.patriarchia.ru/db/text/1265739.html>.
11. Президент Украины попросил Патриарха Варфоломея помочь в создании единой поместной православной Церкви [Електронний ресурс] // News.ru.com. – 2008. – Режим доступу: <https://www.newsru.com/religy/26jul2008/ugh.html>.

12. Расков С. Открытая угроза: украинская автокефалия и рогатки «русского мира» [Электронный ресурс] / Сергей Расков // Хвиля. – 2018. – Режим доступа: <http://hvylya.net/analytics/politics/otkryitaya-ugroza-ukrainskaya-avtokefaliya-i-roгатki-russkogo-mira.html>.
13. Рябчук М. Україна – не Африка. Але що? [Электронный ресурс] / Микола Рябчук // Збруч. – 2013. – Режим доступа: <https://zbruc.eu/node/10508>.
14. Святейший Патриарх Кирилл: Молдова — неотъемлемая часть Святой Руси [Электронный ресурс] // Официальный сайт Московского Патриархата. – 2010. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/1254808.html>.
15. Тимофеев А. "Русский мир" и "русская война" [Электронный ресурс] / Александр Тимофеев // Иарекс. – 2015. – Режим доступа: <http://www.iarex.ru/articles/51602.html>.
16. Туманов Д. Журналистика периода постмодерна: глобализация vs индивидуализация / Д. Туманов, Л. Егорова. // БДУ. – 2016. – С. 145–150.
17. Успенский Б. А. Избранные труды. Семиотика истории. Семиотика культуры / Борис Андреевич Успенский. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 608 с.
18. Филатов С. Патриарх Кирилл — два года планов, мечтаний и неудобной реальности / Сергей Филатов // Православная церковь при новом патриархе / Сергей Филатов. – М.: РОССПЭН, 2012. – (Российская политическая энциклопедия). – (Религия в Евразии). – С. 9 – 69.
19. Хоменко С. Украинская православная церковь никакого отношения к «русскому миру» не имеет - архиепископ УПЦ [Электронный ресурс] / С. Хоменко, В. Шрамович // BBC News. –

2018. – Режим доступа: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-44067206>.

20. Чаплин В. Ценности веры, святынь, Отечества – выше прав человека [Электронный ресурс] / Всеволод Чаплин // Правозащитный центр Всемирного русского народного собора. – 2011. – Режим доступа: <http://pravovrns.ru/?p=4797>

21. Щеткина Е. Батюшки из УПЦ начали бежать в Россию [Электронный ресурс] / Екатерина Щеткина // Деловая столица. – 2014. – Режим доступа: <http://www.dsnews.ua/society/batyushki-iz-upts-mp-nachali-bezhat-v-rossiyu-11062014020500>.

22. Юрчук Е. А. Теоретические аспекты постколониальных студий / Елена Алексеевна Юрчук // Вестник МГЛУ. – 2013. – №3. – С. 161–166.

References:

1. Adams L. *Primenima li postkolonialnaya teoriya k Tsentralnoy Yevrazii?* [Elektronnyj resurs] / Lora Adams // Zhurnalnyy zal. – 2009. – Rezhym dostupu : <http://magazines.russ.ru/nz/2009/4/am5.html>.

2. Arefev A. L. *Russkiy yazyk na rubezhe XX-KhKhI vekov* / Aleksandr Leonardovich Arefev. – M.: Tsentr sotsialnogo prognozirovaniya i marketinga, 2012. – 482 s.

3. Bobkov I. M. *Postkolonialnye issledovaniya* / Igor Mikhaylovich Bobkov// Noveyshiy filosofskiy slovar / Igor Mikhaylovich Bobkov. – Minsk: Knizhnyy dom, 2003. – S. 776–777.

4. Volkova E. *Ideologiya «russkogo mira» yak religiya viyni* [Elektronnyj resurs] / Elena Volkova // Zbruch. – 2016. – Rezhym dostupu: <https://zbruc.eu/node/51719>.

5. Govorun K. *Interpretiruya “russkiy mir”* [Elektronnyj resurs] / Kirill Govorun // Russkiy zhurnal. – 2014. – Rezhym dostupu: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Interpretiruya-russkij-mir>.

6. Ilin V. I. *Obshchestvo potrebleniya: teoreticheskaya model i rossiyskaya realnost / Vladimir Ivanovich Ilin // Mir Rossii. – 2005. – №2. – S. 3–40.*
7. Medvedev S. *Russkiy resentment [Elektronnyj resurs] / Sergey Medvedev // Zhurnalnyy zal. – 2014. – Rezhym dostupu: <http://magazines.russ.ru/oz/2014/6/3m.html>.*
8. *Mitropolit Kirill na kontserte v Kieve prizval k dukhovnomu edinstvu [Elektronnyj resurs] // RIA Novosti. – 2008. – Rezhym dostupu: <https://ria.ru/religion/20080727/114995505.html>*
9. *Mitropolit Kirill. Norma very kak norma zhizni [Elektronnyj resurs] / Mitropolit Kirill // Nezavisimaya gazeta. – 2000. – Rezhym dostupu: http://www.ng.ru/ideas/2000-02-16/8_norma.html.*
10. *Predstoyatel Russkoy Tserkvi prizval ukrepyat kazachyu solidarnost na vsem prostranstve Svyatoy Rusi [Elektronnyj resurs] // Ofitsialnyy sayt Moskovskogo Patriarkhata. – 2010. – Rezhym dostupu: <http://www.patriarchia.ru/db/text/1265739.html>.*
11. *Prezident Ukrainy poprosil Patriarkha Varfolomeya pomoch v sozdanii edinoy pomestnoy pravoslavnoy Tserkvi [Elektronnyj resurs] // News.ru.com. – 2008. – Rezhym dostupu: <https://www.newsru.com/religy/26jul2008/ugh.html>.*
12. *Raskov S. Otkrytaya ugroza: ukrainskaya avtokefaliya i rogatki «russkogo mira» [Elektronnyj resurs] / Sergey Raskov // Khvilya. – 2018. – Rezhym dostupu : <http://hvylya.net/analytics/politics/otkryitaya-ugroza-ukrainskaya-avtokefaliya-i-rogatki-russkogo-mira.html>.*
13. *Ryabchuk M. Ukraïna – ne Afrika. Ale shcho? [Elektronnyj resurs] / Mikola Ryabchuk // Zbruch. – 2013. – Rezhym dostupu: <https://zbruc.eu/node/10508>.*
14. *Svyateyshiy Patriarkh Kirill: Moldova — neotemlemaya chast Svyatoy Rusi [Elektronnyj resurs] // Ofitsialnyy sayt Moskovskogo Patriarkhata. – 2010. – Rezhym dostupu: <http://www.patriarchia.ru/db/text/1254808.html>.*

15. Timofeev A. "Russkiy mir" i "russskaya vojna" [Elektronnyj resurs] / Aleksandr Timofeev // Iareks. – 2015. – Rezhym dostupu: <http://www.iarex.ru/articles/51602.html>.
16. Tumanov D. Zhurnalistika perioda postmoderna: globalizatsiya vs individualizatsiya / D. Tumanov, L. Yegorova // BDU. – 2016. – S. 145–150.
17. Uspenskiy B. A. Izbrannyye trudy. Semiotika istorii. Semiotika kultury / Boris Andreevich Uspenskiy. – M.: Shkola «Yazyki russkoy kultury», 1996. – 608 s.
18. Filatov S. Patriarkh Kirill — dva goda planov, mechtaniy i neudobnoy realnosti / Sergey Filatov // Pravoslavnyaya tserkov pri novom patriarkhe / Sergey Filatov. – M.: ROSSPEN, 2012. – (Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya). – (Religiya v Yevrazii). – S. 9 – 69.
19. Khomenko S. Ukrainskaya pravoslavnyaya tserkov nikakogo otnosheniya k «russkomu miru» ne imeet - arkhiepiskop UPTs [Elektronnyj resurs] / S. Khomenko, V. Shramovich // BBC News. – 2018. – Rezhym dostupu: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-44067206>.
20. Chaplin V. Tsennosti very, svyatyn, Otechestva – vyshe prav cheloveka [Elektronnyj resurs] / Vsevolod Chaplin // Pravozashchitnyy tsentr Vsemirnogo russkogo narodnogo sobora. – 2011. – Rezhym dostupu: <http://pravovrns.ru/?p=4797>
21. Shchetkina Ye. Batyushki iz UPTs nachali bezhat v Rossiyu [Elektronnyj resurs] / Yekaterina Shchetkina // Delovaya stolitsa. – 2014. – Rezhym dostupu: <http://www.dsnews.ua/society/batyushki-iz-upts-mp-nachali-bezhat-v-rossiyu-11062014020500>.
22. Yurchuk Ye. A. Teoreticheskie aspekty postkolonialnykh studiy / Yelena Alekseevna Yurchuk // Vestnik MGLU. – 2013. – №3. – S. 161–166.

DOI 10.26886/2414-634X.4(23)2018.13

UDC: 2-1/9:37:027.7:378

**SPECIFICITY OF THEOLOGICAL EDUCATION IN UKRAINE DURING
THE MIDDLE AGES AND EARLY MODERNITY**

V. Khromets, PhD in Philosophical Sciences, Associate Professor

National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine, Kyiv

Subject of work. *Theological education in Ukraine*

Purpose of work. *Analysis of theological enlightenment of the 16th-17th centuries in Ukraine*

Method of work. *Analysis, synthesis, comparative analysis, historical analysis.*

Results of work. *The article deals with the formation of theological education in the chronological framework of the sixteenth and seventeenth century. The peculiarities of the formation and formation of higher theological institutions in the territory of modern Ukraine are analyzed. A brief comparative description of the development of Catholic, Protestant, orthodox theology on the territory of Ukrainian lands under the influence of various political aspects and situations, as well as the presence of Ukrainian lands in the warehouses of Poland is presented. The author outlines attempts by well-known Ukrainian theologians such as, for example, Petro Mohyla about the formation of an academic theological environment, in the context of the creation of a collegium and the desire to grant him the status of academy.*

Conclusions. *Processes and tendencies of development of theological higher educational institutions in the paradigm of personalities, historical events and theological and religious transformations are updated.*

Scope of work. *Theoretical and theoretical basis for research in the field of religious studies, history of philosophy, history of theology on the subject.*

Key words: *theological education, Catholic, Protestant, Orthodox theology, academy, Collegium.*

Кандидат філософських наук, доцент Хромець В. Л. Специфіка богословської освіти на території України в період середньовіччя та раннього модерну/ Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна, Київ

Предмет роботи. *Богословська освіта в Україні*

Ціль роботи. *Аналіз богословської освіти в 16-17 столітті в Україні*

Метод роботи. *Аналіз, синтез, компаративний аналіз, історичний аналіз.*

Результати роботи. *У статті розглянуті питання становлення богословської освіти в хронологічній рамці XVI-XVII століття. Проаналізовано особливості формування та становлення вищих богословських закладів на теренах сучасної України. Представлено коротку порівняльну характеристику розвитку католицького, протестантського, православного богослов'я на теренах українських земель під впливом різних політичних аспектів та ситуацій, а також перебування українських земель у складі Польщі. Автором окреслено спроби відомих українських богословів, таких як, наприклад, Петро Могила щодо формування академічного богословського середовища, в контексті створення колегіуму та прагнення надання йому статусу академії.*

Висновки. *Актуалізовано процеси та тенденції розвитку богословських вищих навчальних закладів у парадигмі персоналій, історичних подій та богословсько-релігійних трансформацій.*

Область застосування результатів роботи. Науково-теоретична база для проведення досліджень в сфері релігієзнавства, історії філософії, історії богослов'я з даної тематики.

Ключові слова: богословська освіта, католицьке, протестантське, православне богослов'я, академія, колегіум.

Постановка проблеми і її зв'язок з важливими науковими чи практичними задачами. Розвиток богословської освіти на теренах українських земель у XVI-XVII століттях характеризувався строкатістю та динамічністю. Вплив ряду факторів, до яких належить і політична ситуація, і зміни історичних умов та трансформації накладали свій відбиток на всі процеси у богословській освіті. Також суттєвий вплив відчувався завдяки виникненню нових течій та релігійних тенденцій у Західній Європі. Зміни та трансформаційні процеси в освіті створювали нові тренди та аспекти розвитку. Для кращого розуміння процесів трансформації та розвитку богословської освіти у

Аналіз останніх досліджень та публікацій в яких започатковано вирішення даної проблеми і на, які опирається автор, окреслення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття, актуальність проблеми. Питання богословської освіти та її розвитку вивчалось рядом вчених. Зокрема, питанню богословської освіти та розвитку духовних навчальних закладів присвячені роботи таких вчених: Н. Ю. Сухової, яка в своїх працях розглядає історичні особливості та сучасність богословської освіти і науки [1, с. 71–79], історію богословської науки в Росії [2, с. 231–244], історію духовної школи в Росії [3], Історію та сучасний стан богословської освіти христинських конфесій [4, с. 90-105]. Особливості сучасного стану та історичні трансформації богословської освіти висвітлені у працях М. Л. Ткачук [5, с. 91 — 99.],

яка аналізує особливості розвитку Київської духовної академії крізь призму сучасності та з допомогою підходів сучасного аналізу розвитку богословської освіти і науки. Сучасний богослов та історик В. В. Бурега у своїй працях торкається історії та сучасності Київської духовної Академії і Семінарії [6, с. 33] В даній статті ми опираємось на дослідження даних науковців та вчених, в них теж покладено початок та започатковано вирішення ряду проблем, які піднімаються у даній статті. В той же час, актуальність проблеми пов'язана з важливістю розуміння сучасного стану богословської освіти в Україні, а розуміння даного процесу неможливе без ретельного аналізу витоків богословської освіти в період середньовіччя та раннього модерну. Аналіз богословської освіти є великим та комплексним, і потребує системного аналізу та фрагментарного підходу і дослідження окремих персоналій, історичних періодів. Невирішена раніше частина загальної проблеми полягає у необхідності комплексного дослідження специфіки богословської освіти на території України в період середньовіччя та раннього модерну, необхідність аналізу даної історичної рамки і обумовила написання даної статті.

Ціль статті полягає у висвітленні особливостей та специфіки богословської освіти на території України в період середньовіччя та раннього модерну. **Задачами статті** є деталізація діяльності богословських навчальних закладів в Україні в період середньовіччя та раннього модерну, а також формулювання висновків, які деталізують витoki сучасного стану розвитку богословської освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу статті. Ситуація в освіті суттєво починає змінюватися під впливом реформації і виникненням протестантизму. Оскільки, українська шляхта вже у цей час була орієнована на західноєвропейську освіту, зміни релігійної мапи

Західної Європи та освітньої системи в контексті реформації та контрреформації вплинули і на освітню систему на українських землях. Впливові українські особи приймають кальвінізм та соцініанство зі створенням відповідної мережі кальвіністських та соцініанських шкіл. Найвідоміша серед кальвіністських шкіл, була Панівецька школа (1590-1611 рр., яка була відкрита Яном Потоцьким (між 1616/1618-1675/1676). Найбільш відомою соцініанською школою на українських теренах стає Киселинська школа (на Волині), яка в 1614 р. стала вищою соцініанською школою. Також існували школи в Берестечку, Гощі, Любартові, Хмільнику та дрібніші в інших містечках. В соцініанських школах культивувалося соцініанське богослов'я, яке характеризувалося своєю раціоналістичністю. Напевно тому, що в соцініанських школах була в пошані філософія, яка, як вважалося, дає ключ до розуміння священного писання. Важливим для розвитку богослов'я стало те, що саме соцініанин Валентин Негалевський у 1581 р. у організував переклад Євангелія та інших біблійних книг. Соцініанські школи в першій половині XVII ст. на території України за своїм рівнем були найкращі, вони стали своєрідним зразком для організації подібних шкіл православним магнатом Костянтином Острозьким. І не дивлячись на те, що соцініанство було заборонено на території Речі Посполитої у 1660 році система середніх і вищих шкіл певний час залишалася зразковою поки цей зразок не було змінено згодом єзуїтською системою освіти. Існували також католицькі школи, в яких опановували сім вільних мистецтв (трівіум і квадрівіум), власне опанування цих наук дозволяло вступати на вищі факультети університету, у тому числі, богословський. Мова навчання як в школах, так і в університетах була виключно латина, і тому, вищу богословську освіту можна було здобути виключно в католицьких чи протестантських богословських факультетах, останні у XVII вже були

більш престижні для навчання. Єзуїти свою освіту в Східній Європі розгортають, створивши у Вільно (сучасний Вільнюс) в 1571 році колегію, яка у 1579 році дістала право називатися академією. Віленська академія стала своєрідним центром здобуття вищої освіти вихідців з українських земель, але вже до середини XVII століття на тертої України виникла ціла мережа єзуїтських шкіл. Саме в цих школах був запропонований поділ організації навчального процесу на три частини, і цей поділ став класичним для усіх шкіл, які засновувалися на території України в XVII-XVIII століттях. Перший відділ єзуїтської школи називався гімназія, і він складався з п'яти класів, навчання тривало 6 років. Вищих два відділи єзуїтської школи були: перший – філософський, який складався з трьох курсів, і другий – богословський, який складався з чотирьох курсів. І тільки наявність останнього відділу – богослов'я дозволяло колегії переходити в статус академії. Дослідники вказують, що окремо слід виокремлювати Замойську академію, яка була заснована Яном Замойським в 1594 році. Слід відзначити, щоб зняти полемічний компонент у навчанні студентів різних християнських конфесій з навчального плану нижчих курсів було вилучене богослов'я як предмет. Студенти ділилися на п'ять груп за своєю етнічною приналежністю, зокрема, було руське студентське земляцтво. Тобто ці заходи дозволяли не пригнічувати конфесійну і національну приналежність студентів. Академія проіснувала, до першого поділу Польщі, до 1772 року у складі чотирьох факультетів: філософічний, правничий, медичний та богословський. Такий поділ на факультети виникає в Німеччині, і приймається університетами (академіями), які переходять з середньовічної в рівномірну систему вищої освіти, де філософський факультет є нижчим факультетом і передує навчанню на одному з трьох вищих, фактично філософський факультет – це

реорганізований факультет семи вільних мистецтв. Зважаючи на терпиме ставлення до інших (не католицької), конфесій і до інших (не тільки польської) національностей Замоїська академія прислужилася у підготовці освічених православних вірян, які у майбутньому стали, керівниками православних українських шкіл: «з Замоїської академії вийшли, Касіян Сакович, ректор київської братської школи; Ісає Трофимович-Козловський, ректор Києво-Могилянської колегії; Сильвестр Косів, перший префект тої самої колегії» [7, с. 54-55]. Але це був все ж виняток з правил, навчання в єзуїтських школах, як правило, означало окатоличення і спольщення, і в цьому сенсі латинська мова, яка була мовою викладу, була інструментом цих процесів. Першою спробою формування національної системи освіти в цілому, і богословської освіти зокрема, була спроба Костянтина Острозького, який своїм коштом відкриває середні школи за зразком єзуїтського колегіуму, де вивчали грецьку, латину та слов'янську, і де ці три мови були мовами не тільки вивчення, але і викладання. В 1572 році ним відкрито школу в Турові, в 1577 році – у Володимирі, а в 1578 році в Острозі. Хоча є згадки про те, що острозьку школу називали академією, підставою для того, як ми вже згадували вище була наявність вищих факультетів, зокрема, і богослов'я. Свідчень про те, що богословський факультет існував ми не знаходимо. Але Острозька школа визначила матрицю створення слов'яно-греко-латинських шкіл, як ті, які почали формуватись на противагу католицьким школам. Епохальною подією для розвитку національної традиції богослов'я та богословської освіти – це було повне видання Біблії церковнослов'янською мовою. Для перекладу Біблії і для викладання грецької мови були запрошені греки і дійшли свідчення, що вони займали цілу вулицю. Костянтин Острозький зробив своєрідну реактуалізацію східнохристиянської традиції через

навчання грецької мови та навчання грецькою мовою, відбулася реабілітація слов'янської мови, бо був здійснений повний переклад Біблії на слов'янську, і на ній стали викладати: це стало можливим, бо саме в острозькій школі була підготовлена перша граматики церковнослов'янської мови, яка вийшла друком у Вільно у 1586 році. Був підготовлений та друкувався великими тиражами часослов, який слугував підручником для навчання грамоті. А також і присутність латини дозволяла утримуватися на рівні західноєвропейської освітньої культури, яка без перебільшення, на той час, була домінуючою. В цей час, починає формуватися розуміння окремішньої богословської ідентичності через різного роду полемічну літературу, де якраз ставилися, ми зараз не беремося говорити на скільки адекватно, питання догматичних та канонічних хиб католицизму та уніатства. Певне місце у розвитку богословської освіти в Україні займають братські школи. «Братства мали підтримку від найбільш бідніших верств, для яких ідеї Реформації про обмеження влади церкви, про загальну рівність і братерство (в ранньохристиянському розумінні) були близькими і зрозумілими». Перша братська школа виникає при найстарішому львівському успенському братстві, після затвердження нового статуту братства у 1558 році, було і затверджено статут першої братської школи. Якщо засновані школи К. Острозьким орієнтувалися на статут і організацію єзуїтських шкіл, то братські школи орієнтувалися на католицькі кафедральні школи в яких здобувався перший рівень навчання трівіума плюс музика – навчання церковному співу. Але важливо, що братські школи чітко позиціонували себе як православні школи відповідно до навчання православному благочестю в протиположності до католицькому, а пізніше і уніатському благочестю. Власне в братських школах є елементи богословської освіти, хоч звичайно переважало, в перше чергу,

виховання у православному дусі, а не систематичний виклад основ та глибин православного богослов'я. У першій третині XVII століття митрополитом Петром Могилою створюється колегіум через об'єднання Києво-братської школи та лаврської школи. Петро Могила витрачає велику кількість церковних і власних ресурсів на розбудову інфраструктури школи, кадрового забезпечення, велику кількість викладачів він залучає з західноєвропейською університетською освітою, і відправляє своїм коштом на навчання обдаровану молодь. В 1633 році він звертається до польського короля з проханням надати статусу академії, його колегіуму, але з політичних міркувань Петру Могили в результаті було відмовлено, Власне, йшла мова, про відкриття саме богословського факультету. Таким чином, за життя Петра Могили не вдалося відкрити перший факультет православного богослов'я. Цікаво, що йде мова про богословській факультет, не про правничий чи медичний. Це було пов'язано саме з тим, що в цей час велася запекла полеміка з католицькою та уніатською церквами, і богословський факультет, крім того, щоб готувати освічених православних богословів він утверджував православну культуру, як культуру, яка формується на високих стандартах, які на той час визначала західна Європа з мережею університетів. І як реформовані факультети богослов'я в протестантських землях протистояли контрреформації, так і за задумом П. Могили мала протистояти і академія у православних землях. Так чи інакше, слід вказати на те, що розвиток вищої школи XVI-XVII століття визначався реформаційним і контрреформаційним рухом в орбіту якого потрапляють і українські землі і говорячи метафорично, православна інтелігенція. Таким контрреформаційним рухом були окатоличення через систему освіти української православної шляхти і унія, яка розглядалася як зрада національних і релігійних інтересів. І тому, ми

про це зауважили, елементи богословської освіти в початковій та середній школі, і особливо, богословська освіта в вищій школі були чітко конфесійно визначені в залежності від того, хто є засновник, і яка церква утримує богословській факультет. Богослов'є яке домінує на територіях з перетином конфесійних кордонів є полемічним. Герасим та Мілетій Смотрицькі, Христофор Філапет, Іван Вишенський, Стефан Зизаній, Зизаній Копистенський, та багато інших. В цей час формується і утверджується доксологічний тип богословської освіти орієнтований та підготовку відданого своїй конфесії богослова, і ця тенденція триває до тих часів коли ця напруга перестає спадати в XVIII столітті « У своєму привілеї від 18 березня 1635 король дозволяє викладати в Київській колегії науки не вище діалектики і логіки. Таким чином, у Київській школі вищим був філософський клас. Викладання ж повноцінного богословського курсу не дозволялось. Ця заборона мала далекосяжні наслідки. Випускники Київської колегії для здобуття вищої богословської освіти змушені були вирушати в католицькі навчальні заклади Польщі та інших країн. Так що, аж до кінця 1680-х років православні студенти в Польсько-Литовській державі могли вивчати богослов'я лише в його католицькому варіанті» [8, с. 17-18]. Саме це і спричинило суттєве відставання доксологічного, а пізніше і академічного богослов'я на територіях домінуючого православного населення, включаючи, і українські землі. «Уже в 1689 році ректор Іоасаф Кроковський (згодом – митрополит Київський) вперше прочитав в Київській колегії повний курс богослов'я, а в 1691 році депутація, спрямована колегією в Москву, просила затвердити, вже фактично існуючий в Києві богословський клас» [9, с. 19]. Православна богословська освіта доксологічного типу виникає лише XVII столітті, з запізненням від

виникнення вищої католицької богословської освіти майже на 300 років, і від протестантської більше ніж на 100 років.

Острозька школа виникає близько 1580 року, за програмою тодішніх середніх шкіл (колегій). У школі тій викладалися три мови: слов'янська, грецька та латинська. Першими учителями тої школи були грецькі дидаскали, як з-посеред тих греків, що заселювали в Острозі цілу вулицю, так і з тих, що їх надіслав царгородський патріарх на прохання князя К. Острозького [54, с. 204].

Висновки і перспективи подальших досліджень в цьому напрямі. Досліджений період представлений яскравими подіями та особистостями, багато особистостей про, яких йшла мова у статті зробили значний внесок у розвиток богословської освіти в Україні. Так, зокрема, Петро Могила і створення колегіуму, який пізніше перетворився у Академію, а сьогодні її правонаступницею є Київська Духовна Академія і Семінарія. Ряд подій мають своє відображення в сучасності, в той же час, потребують свого вивчення та аналізу особистості і події, які передували дослідженій хронологічній рамці, а також мали своє відображення у наступних роках та століттях. Дані аспекти знайдуть своє відображення у подальших наукових працях.

Література:

- 1. Сухова Н. Ю. Богословское образование в российских университетах: традиция и современность // Материалы Международной научно-практической конференции «Социальное учение Церкви и современность». Орел, 12–13 мая 2011 г. Орел, 2011. С. 71–79.*
- 2. Сухова Н. Ю. Концепции богословского образования святителей Филарета (Дроздова) и Иннокентия (Борисова) // Филаретовский альманах. Вып. 7. М., 2011. С. 231–244.*

3. Сухова Н. Ю. *Духовные школы и духовное просвещение в России (XVII — начало XX в.) // Духовные учебные заведения и духовное просвещение в России. М.: Издательство богословской литературы «Аксион эстин» и духовно-просветительского центра Андреевского благочиния г. Москвы «Иліотропіонъ», 2013. (диск 1).*
4. Сухова Н. Ю. *Модели высшего богословского образования в России в начале XX в.: проекты и реальность // Религиозное образование в России и Европе в конце XIX – начале XX века / Под ред. Е. Токаревой, М. Инглота. СПб., 2016. С. 90-105.*
5. Ткачук М. Л. *Київська духовна академія очима сучасної гуманітаристики // Дух і Літера. 2004-2005. №13-14. С. 91-99.*
6. Бурега В.В. *Киевская Духовная Академия и Семинария. Киев: 2009. 64 с.*
7. Сірополко С. *Історія освіти в Україні. 2-ге вид. Львів: афіша, 2001. 912 с.*
8. Бурега В. В. *Киевская духовная академия: очерки истории [эл. издание. М., К., Спб., 2013, с.17-18.*
9. Бурега В. В. *Киевская духовная академия: очерки истории [эл. издание. М., К., Спб., 2013, с.19.*

References:

1. Sukhova N. Yu. *Bogoslovskoe obrazovanie v rossiyskikh universitetakh: traditsiya i sovremennost // Materialy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii «Sotsialnoe uchenie Tserkvi i sovremennost». Orel, 12–13 maya 2011 g. Orel, 2011. S. 71–79.*
2. Sukhova N. Yu. *Kontseptsii bogoslovskogo obrazovaniya svyatiteley Filareta (Drozdova) i Innokentiya (Borisova) // Filaretovskiy almanakh. Vyp. 7. M., 2011. S. 231–244.*
3. Sukhova N. Yu. *Dukhovnye shkoly i dukhovnoe prosveshchenie v Rossii (XVII — nachalo XX v.) // Dukhovnye uchebnye zavedeniya i*

dukhovnoe prosveshchenie v Rossii. M.: Izdatelstvo bogoslovskoy literatury «Aksion estin» i dukhovno-prosvetitel'skogo tsentra Andreevskogo blagochiniya g. Moskvy «Iliotropion», 2013. (disk 1).

4. *Sukhova N. Yu. Modeli vysshego bogoslovskogo obrazovaniya v Rossii v nachale XX v.: proekty i realnost // Religioznoe obrazovanie v Rossii i Yevrope v kontse XIX – nachale XX veka / Pod red. Ye. Tokarevoy, M. Inglota. SPb., 2016. S. 90-105.*

5. *Tkachuk M. L. Kyjiv'sjka dukhovna akademiya ochyma suchasnoji ghumanitarystyky // Dukh i Litera. 2004-2005. #13-14. S. 91-99.*

6. *Burega V.V. Kievskaya Dukhovnaya Akademiya i Seminariya. Kiev: 2009. 64 s.*

7. *Siropolko S. Istorija osvity v Ukrajinii. 2-ghe vyd. Ljviv: afisha, 2001. 912 s.*

8. *Burega V. V. Kievskaya dukhovnaya akademiya: ocherki storii [el. izdanie. M., K., Spb., 2013, s.17-18.*

9. *Burega V. V. Kievskaya dukhovnaya akademiya: ocherki storii [el. izdanie. M., K., Spb., 2013, s.19.*

DOI 10.26886/2414-634X.4(23)2018.14

UDC 303.732.4

MODERN CULTURE AND VIRTUAL REALITY:

DIALECTICS OF INTERACTION

M. Chikarkova, Doctor of Philosophy, Professor

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine, Chernivtsi

The article investigates the problem of virtual reality in contemporary culture at the level of its various aspects (education, science, politics, religion, art). According to the author, virtuality can not be linked exclusively to the "computer format", since it has long functioned in such spheres of culture as religion with its transcendental dimension, political

and legal ideals, scientific abstractions, the artistic world of literature and art, etc. Online technologies that facilitate the construction of virtual reality, open up new horizons to modern culture, but at the same time they give rise to new problems.

Key words: modern culture, virtual reality, identity, virtualization, online technologies, morality.

доктор філософських наук, професор М. Ю. Чікарькова Сучасна культура і віртуальна реальність: діалектика взаємовпливу/ Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна, Чернівці

У статті досліджується проблема віртуальної реальності в сучасній культурі на рівні різних її аспектів (освіта, наука, політика, релігія, мистецтво). На думку автора, віртуальність не можна пов'язувати виключно з «комп'ютерним форматом», оскільки вона віддавна функціонує в таких сферах культури, як релігія з її трансцендентальним виміром, політичні та правові ідеали, наукові абстракції, художній світ літератури та мистецтва тощо. Онлайн-технології, які полегшують побудову віртуальної реальності, відкривають перед сучасною культурою нові обрії, але водночас породжують і нові проблеми.

Ключові слова: сучасна культура, віртуальна реальність, ідентичність, віртуалізація, онлайн-технології, мораль.

Вступ. Термін «віртуальна реальність» знайомий усім, і сьогодні нам вже важко уявити собі світ без Інтернету, імерсивності комп'ютерних ігор, корисних додатків на смартфоні тощо. Утім, сучасна масова ментальність потрактовує віртуальну реальність спрощено й модернізовано, як один з аспектів цифрових технологій. Нині ми звично пов'язуємо її з технічними (комп'ютерними) засобами, уживаючи також синоніми штучна реальність, електронна реальність,

комп'ютерна модель реальності. Проте зазначимо, що це поняття обіймає собою набагато більше, аніж технічні можливості комп'ютерних технологій. Так, філософський словник подає наступне визначення терміну: «віртуальна реальність <...> – нематеріальне буття об'єктивних сутностей або суб'єктивних образів, що протиставляється матеріальному буттю речей та явищ у просторі та часі», вона «приблизно співпадає за значенням з поняттям ідеальної реальності» і може трактуватися як «можливість, що штучно реалізується» [1]. Отож віртуальна реальність може виступати одним з шляхів моделювання «можливих світів». У людини завжди була ірраціональна потреба у спілкуванні з тим, що «не існує». І хоча термін «віртуальна реальність»¹ був введений наприкінці 80-х рр. ХХ ст. Дж. Ланье, але, по суті, він формувався у середньовічній схоластиці, яка прагнула переосмислити Платона й Аристотеля шляхом введення категорій *virtus* (потенційний або уявний; також енергія, сила) та *realis* – речовий, дійсний, існуючий). І не можна заперечувати, що історико-культурний досвід людства побудований не на самій лише «фізиці», але й «метафізиці» (у класичному сенсі слова). Світ ідей Платона, Абсолютна ідея Гегеля, Царство Небесне у християнстві, «Дао» Лао-цзи, нірвана індуїстів чи буддистів тощо – усе це прояви віртуальної реальності. Навіть вульгарна наркоманія чи пияцтво теж є врешті-решт пошуком трансу й виходу з реальності [2]. Поняття віртуальної реальності невіддільне від поняття культури, а без останньої людина не може іменуватися людиною. Отже, нам видається цілком слушною гіпотеза В. Корабльової щодо віртуальної креативності людини як її суттєвої антропологічної характеристики, а історії людства – як історії віртуалізації [3, сс. 31, 33]. Інша справа, що

---

¹ Він є спадкоємцем введеного М. Крюгером раніше (у 60-ті рр.) терміну *штучна реальність*.

протягом історії людства віртуальність також розвивалася, модифікуючись.

Сьогоднішній рівень розвитку науки й техніки пропонує модерні шляхи виходу за межі реальності, пов'язані з розвитком віртуалістики. «Можливо, найбільше значення для сучасної людини, що втратила віру в Бога та інші (особливо духовні) світи, окрім земного, мають відкриті комп'ютерними технологіями нові можливості задоволення важливішої потреби людського духу, пов'язаної з проривом за межі реального, в область інакшого, зокрема віртуального» [4]. Для сучасної людини віртуальна реальність стала надзвичайно актуальним поняттям, а непоодинокі випадки (іноді – з смертельним виходом), пов'язані з «відпадинням» у світ комп'ютерних ігор, свідчать про те, що віртуальна реальність може дуже часто ставати більш «реальною», ніж наша звична матеріальна. Громадяни СРСР, яким була примусово нав'язана секулярна релігія комунізму, не помічали, що марнують один раз дане їм життя, віддаючи його майже до останку на побудову химери. І цими прикладами ситуація, як очевидно, не вичерпується. Усе це обумовлює актуальність дослідження.

Ступінь вивченості проблеми. Питання про вплив *віртуальної реальності* на сучасну культуру приваблює дослідників спорадично, хоча нині вже існує навіть термін «віртуальна культура». У дисертації Д. Усанової зроблена спроба охарактеризувати взаємодію віртуальної реальності та культури, й тут, зокрема, зазначається, що віртуальна реальність «являє собою ідеальний вектор існування культури у цілому: це все те, що мислимо та представимо у будь-якій соціокультурній системі, але не має предметного виразу» [5, с. 19]. Але, відзначаючи ґрунтовність праці та ерудованість автора, зазначимо, що у центрі уваги дослідника знаходяться насамперед

теоретичні питання функціонування та формування віртуальної культури і дві субкультури (толкієністів та кібермандрівників), а не цілісний феномен культури. У ґрунтовній монографії Е. Кіна проголошується епатажна теза про смерть культури завдяки Інтернету. На основі численних прикладів і статистичних викладок автор доводить тезу, що технології стали просто «великим звабленням» – демократизація призвела до пониження досвіду і таланту, обіцянки дати більш повну та об'єктивнішу інформацію – до комунікативного шуму десятків тисяч блоггерів, а «цифровий паноптикум» дав можливість шпигувати одне за одним, забувши про норми моралі [6, pp. 15-16, 177]. Звертаючись до теми віртуальної реальності (віртуальної культури), науковці зазвичай зосереджуються лише на сфері сучасного мистецтва, зате тут вже існують доволі ґрунтовні наукові дослідження шанованих авторитетів у сфері культурології [7, с. 50-90]. П. Браславський пов'язує з віртуальною реальністю, яку називає одним із факторів трансформаційних процесів сучасної культури, зміни у масовій свідомості та естетичному досвіді, але приділяє увагу лише театру та кіно [8, с. 88-123], Ю. Насєдкіна вивчає перетин віртуальної реальності та художньої культури [9, с. 104-140]. Активно досліджується вплив на формування віртуальної культури глобалізації [10, 11], а також феномен комп'ютерних віртуальних ігор, які розглядаються як «культурна реальність» та «культурні тексти» [12].

Є. Гашкова у роботі «Культура відсутнього простору: від антропо- до кіберцентризму» зазначає, що комп'ютер дає безмежні можливості творити світ силою своєї уяви, і нові можливості комп'ютерної взаємодії-спілкування часом поетизуються та наділяються сакральним ореолом, але все це – лише нові варіанти на тему «Номо

ludens», а «віртуальність – це не відсутній простір культури, а культура відсутнього простору» [13, сс. 12–13, 14].

Зацікавленість з боку дослідників викликає і взаємозв'язаність релігії та віртуальності. М. Журба фіксує віртуальну реальність у релігійній сфері як константу, яка, втім, модифікується у залежності від соціокультурних умов [14]. Доцільність застосування віртуалістики у ході вивчення релігійності обґрунтувала О. Бебньова, розглянувши також основні когнітивно-психологічні механізми релігійних уявлень [15]. Р. Іванова зазначає, що взагалі віра (причому навіть позарелігійна) виступає для індивіда як «імпліцитна віртуальна реальність» [13, с. 71].

Утім, генералізуючого дослідження, що демонструвало би вплив віртуальності на різні складові (соціальне життя, релігію, освіту, мистецтво тощо) сучасної культури та не існує.

Метою нашої статті є дослідження феномену віртуальної реальності з точки зору його тотального впливу на різні аспекти сучасної культури.

Виклад матеріалу. Почнемо розгляд нашої теми з фіксації того факту, що віртуальність призвела до фундаментальних трансформацій у культурі, яка стала не діалогічною, а скоріше – полілогічною, перетворившись також з «культури дефіциту» (обмеженою фізичною та технічною сферами) на «культуру надлишку» (з майже нелімітованими обсягами інформації та комунікативним простором) [16, р. 44]. Це не потребує зайвих коментарів, оскільки будь-яка людина, котра стикалася з Інтернетом, розуміє, про що йдеться. Так, на наш пошуковий запит ми отримуємо тисячі (а то й мільйони) відповідей, але справжньою проблемою стає пошук, як нині кажуть, релевантної інформації (не кажучи вже про її достовірність). На будь-який наш контент, який ми розміщуємо на

власній сторінці у соцмережах чи сайті, за секунди можна отримати десятки реакцій. Утім, і полілогічність, і «надлишковість» сучасної культури мають як свої переваги, так і недоліки.

У сучасній культурі виразно спостерігаються явища її віртуалізації, і кіберпростір стає новою площадкою для прояву креативності людини [17]. З одного боку, це – чудові безмежні нові можливості, з іншого – це занадто часто панування відвертого невігластва, тому можна легко зрозуміти резони Е. Кіна, який у книзі з промовистою назвою «Культ аматора: як Інтернет вбиває нашу культуру» пише про вимирання традиційних форм культури, на зміну яким йде невігластво, ставлячи риторичне питання: що відбудеться, коли невігластво зустрінеться з егоїзмом, а той – з поганим смаком і правилами натовпу? [6, р. 9]. Прогноз автора невтішний.

Особливо сумно ситуація виглядає у науковій і освітній сфері. Нинішні учні (студенти), так само, як і немале число науковців, не поспішають до бібліотеки, черпаючи інформацію з онлайн-простору. Ю. Насєдкіна влучно називає Інтернет «формою енциклопедичного дискурсу» [9, с. 68], але учні частіше за все обмежуються самою лише Вікіпедією, вчителі та викладачі зазвичай шукають більше інформації, але часто їхній критерій лише економічний – наукова продукція з відкритим доступом (open-access), а це зовсім не завжди гарантує науковість, об'єктивність й тим більше – вагомість тієї чи іншої праці з даної проблеми. Ще трагічніше ситуація виглядає, коли вчителі (викладачі) змушені переписувати студентські курсові, дипломні, магістерські й навіть реферати. Окрім аморальності подібної поведінки, зрозуміло, що остаточний продукт, як правило, буває дуже низької якості. Складається парадоксальна ситуація – при надзвичайно великих обсягах інформації, що їх нам пропонує Інтернет, у наукових розробках з певної теми можуть фігурувати одні

й ті само цитати, які просто крадуться одне в одного (особливо це стосується іншомовних джерел), причому немає жодної гарантії, що ця цитата адекватна. З гірким гумором пригадується ситуація, коли студенти запитували: а де той першотекст, з якого всі списують? ми би краще тоді працювали з цим першоджерелом. Не будемо вже згадувати про неетичність ситуації, коли, наприклад, наукові праці авторитетного вченого можуть коментуватися двієчником середніх класів, що видає себе за професіонала. Це ситуація, яка чудово відбита в анекдоті: з настанням 1 вересня на обширах Інтернету різко зменшилася кількість коментарів від експертів у сфері науки, політики, мистецтва. Проте Інтернет зробив як ніколи легкою та простою реалізацію концепції безперервної освіти для людей будь-якого віку. Та і традиційне навчання отримало нові потужні можливості: платформа Moodle дає можливість завантажувати не лише текстові, але й мультимедійні матеріали з курсу; завдяки блогам, сайтам та соцмережам викладач може активніше спілкуватися зі своїми учнями (студентами), у т. ч. неформально й має більше важелів для підвищення мотивації до навчання тощо. Це дозволяє С. Павицькій анонсувати нову форму трансляції знань в освіті – «теленавчання» [18].

Якщо говорити про соціальну сферу культури, то, не беручи до уваги такі трагічні ситуації, як скоєння злочинів (останні сьогодні отримали нову платформу завдяки Інтернету – від виманювання грошей до викрадення людей завдяки отриманій, наприклад, у соцмережах інформації), зупинимось на феномені віртуальної комунікації людей на обширах Інтернету. Перебуваючи в онлайн-просторі, люди часто обирають собі нову, віртуальну особистість, яка зазвичай більшою або меншою мірою відрізняється від реальної. Анонімність провокує брехню, але неможливо побудувати нормальні

стосунки з іншою людиною через фальшування та маніпуляції. Сама ж віртуальна ідентичність також може призводити до небезпечних, а іноді й трагічних наслідків – віртуальний образ постійно нагадує нам про обмеженість та слабкість реального, викликаючи психози, депресію та навіть роздвоєння особистості [16, р. 47-48]. Водночас онлайн-простір дає нові можливості для приєднання до певної спільноти зі збереженням анонімності, що дозволяє розв'язати якісь свої проблеми (люди, що гуртуються заради того, щоби кинути палити чи схуднути, подолати залежність від нещасного кохання тощо). І тут набагато легше перетнути той психологічний бар'єр, який у реальному житті здавався би нездоланим. «Такі віртуальні співтовариства в мережі компенсують глобальний дефіцит спілкування для осіб, які потребують корекції, соціалізації, інтеграції. Інтернет-спільноти – це ще й нові можливості ідентичності (статусної, сексуальної), включення в які формує почуття приналежності, виводить людину з національно-культурної або статусно-неповноцінної ідентичності в простір глобального світу» [19, с. 11].

Неможливо уявити собі нинішнє політичне життя без віртуальних технологій. Інтернет став не лише новою площадкою для реклами політичного бренду, але й подарував реальні можливості формувати суспільну думку та зворотній зв'язок. Кількість т. зв. троллів завжди зростає перед виборами, і політичні партії платять непогані гроші людям, котрі готові заробляти на написанні лайливих або образливих коментарів на онлайн-площадках політичних опонентів. Завдяки Інтернету політичні партії також отримали можливість швидко проводити соціопитування в онлайн-режимі, коригуючи свою політику відповідно до отриманих результатів. І навіть протестні акції сьогодні нерідко організовуються, використовуючи нові можливості, що стали

доступними завдяки віртуальному простору. Згадаймо, що Революція Гідності відбулася фактично завдяки соцмережам.

Надзвичайно важливу роль грає простір віртуальної реальності в різних релігіях. М. Журба не випадково пише про «гіперактивність віртуальної реальності релігії» [14, с. 80], враховуючи в повному обсязі її вплив на життя суспільства. Світ релігії від самого початку є трансцендентальним (лат. *transcendens* – такий, що існує за межами реального), і з первісних часів формувалися психотехніки, що дозволяли людині вводити себе у стан зміненої свідомості. Причому справа, власне, не в отих психотехніках, а в результатах, отриманих внаслідок таким чи іншим способом досягнутого екстазу. Не можна усе це трактувати як виключно «безумство» і «самозасліплення». Практика свідчить, що плоди такої мандрівки у Трансцендентне виявляються часом життєво потрібними мільйонам людей, становлячи основу їхньої моралі та культури в цілому: доволі пригадати історію Об'явлення Корану Мохаммедові.

Сучасні релігії розширюють обрії духовної самореалізації людини через онлайн-середовище. О. Муха недаремно пише про віртуалізацію релігійної культури, про те, що релігійні практики перекочовують в онлайн-простір [20]. Так, наприклад, численні християнські храми встановили веб-камери, що дає можливість брати участь у богослужінні в онлайн-режимі. Усі більш-менш поширені релігії мають нині свої сайти, блоги, сторінки у соцмережах і навіть онлайн-магазини, викладають відеороліки на YouTube. Численні сайти з одкровеннями новонавернених характеризують сучасний іслам, а певні спеціалізовані форуми вираховують ймовірних ісламістів-радикалів. Серйозно представлений в онлайн просторі буддизм – від наукової та популяризаторської літератури до реклами ашрамів. Англомовні релігієзнавчі студії вже активно вивчають

феномен буддизму у вебі – у цій віддавна орієнтований на нірвану світовій релігії тепер фігурують концепти, покликані розширити функцію онлайн-простору, – такі, як «блогісаттва» чи «кіберсангха» [21, 22]. Дуже широко представлене в Інтернеті православ'я, причому, окрім сайтів, що репрезентують той чи інший храм або, скажімо, єпархію, тут можна знайти й більш специфічні ресурси, як, наприклад, український православний сайт знайомств «Надія» або «Спілка православних журналістів». Католицизм, завжди відкритий до новацій, має численні сайти, серед яких назвемо популярне радіо «Марія» та блог Папи Римського. Норвезька лютеранська церква у Хоксунді розмістила на своєму сайті молитву, яку можна прочитати вголос, натиснути «Ок», побачити напис «Вітаємо! Ви отримали спасіння душі!». Український п'ятидесятницький пастор з Маріуполя Геннадій Мохненко, окрім участі в авторській програмі «Другая перспектива», створив власний канал на YouTube. Активно використовують онлайн-простір й інші протестанти, у т. ч., зрозуміло, і з апологетичною метою [23].

Усе це провокує пошук нових понять для відображення специфіки взаємодії релігії та онлайн-технологій. К. Хелланд, наприклад, пропонує такий дихотомічний поділ, як «релігія онлайн» (діяльність реальних релігійних спільнот, що може знаходити своє відображення в онлайн-режимі, але в цілому орієнтована на реальність) та «онлайн-релігія» (орієнтована на віртуальні релігійні дії в Інтернеті) [24]. Формується термін «цифрова релігія», що робить акцент та суміщенні (а часто – неможливості розрізнити) онлайн і оффлайн релігійності завдяки новим медіаформам [25].

Врешті-решт віртуальна реальність серйозно трансформувала сферу мистецтва та літератури. Звичним явищем стали для нас екскурсії по віртуальним музеям, причому такі віртуальні тури дають

безліч переваг. Крім очевидних (відвідувати музеї можна, не виходячи з дому, в будь-який час, причому безкоштовно), тут є ціла низка прихованих: за допомогою комп'ютера зазвичай можна наблизити зображення й розгледіти його у всіх деталях, увагу не відволікають музейні працівники або інші відвідувачі й часто тут можна побачити навіть ті експонати, які відсутні в експозиціях реального музею (як, наприклад, у Нью-Йоркському музеї сучасного мистецтва, який оцифрував абсолютно всі колекції, і деякі з них доступні лише у віртуальних турах). Утім, кардинально змінилися самі технології у мистецтві. Так, сучасний художник замість фарб чи олівця може малювати символами ASCII-таблиці, з чого народився ASCII-живопис, який, щоправда, нині вже застарів, і його з гумором називають «наскельним живописом цифрового мистецтва». Виникають навіть нові художні професії: концепт-художник (творець віртуальних дизайнів для об'єктів чи світів) або архітектор віртуальної реальності (креатор нових віртуальних світів). Сучасний скульптор також може творити за допомогою комп'ютерних програм, роздруковуючи результат на 3D-принтері.

Нових форм набуває література – виникає феномен мережевої літератури, яка має певні переваги у порівнянні з традиційною (наявність гіперпосилань, мультимедійного контенту тощо). Це відзначалося вже десятиліття тому М. Хеймом, автором роботи по віртуальній реальності, що сьогодні вважається класикою, – «Метафізика віртуальної реальності»: література, переходячи від письмової форми до електронної, змінюється, постаючи нелімітованою системою перехресних посилань, і текст може тепер включати гіперпосилання на фільми, музику тощо; так, подібного нового прочитання з широкими коментарями заслуговують Джойсівські «Поминки за Фіннеганом» [26, с. 8]. Дійсно, складні

літературні твори завдяки системі гіперпосилань (які можуть виступати своєрідними цифровими коментарями та роз'ясненнями) краще розуміються – це може стати однією з реалізацій герменевтичного методу. Крім того, завдяки гіперпосиланням можливою стає реалізація нелінійного сюжету, коли читач сам обирає, в якому напрямку йому рухатися по тексті (класика цього жанру – серія «Choose Your Own Adventure», що вийшла вже понад півстоліття тому).

Усе вищезазначене пояснює, чому нині почали активно говорити про формування віртуальної культури. Щоправда, проблема трактується по-різному. Наприклад, О. Ісакова визначає віртуальну культуру як «вид культури, де віртуальне середовище, побудоване засобами комп'ютерних технологій, як мережеве, так і автономне є способом буття людини» [10, с. 43]. Утім, Д. Усанова фіксує три основних культурологічних потрактування для осмислення віртуальної культури: 1) культура у цілому, як світ людської свідомості, розуміється як віртуальність; 2) віртуальна культура розглядається як інформаційна, аудіовізуальна, медіакультура, Інтернет-культура; 3) віртуальна культура є частиною культури реального світу, але такою, що має специфічні риси в результаті взаємодії з новою реальністю [5, с. 7]. Оскільки термін відносно новий, то зрозуміло, чому він викликає такий різнобій думок. Але проблема семантичного наповнення терміну «віртуальна культура» об'єктивно вимагає окремого розлогого дослідження.

Отже, можна зробити наступні **висновки**. 1). Віртуальна реальність не обов'язково є химерою, яка спотворює поведінку та самовизначення людини в світі; частіше вона є суттєвою й результативною кореляцією того, що ми вважаємо за «матеріальну реальність». 2). Онлайн-технології, спрямовані до побудови

віртуальної реальності, експансивно трансформують сучасну культуру, даруючи їй певні переваги, але водночас призводячи до нових викликів і проблем. 3) Ці тенденції проявляються у всіх без винятку аспектах культури, зокрема не лише в сфері розважального, а й у аспектах, пов'язаних з найсуттєвішими екзистенціальними проблемами людини.

Література:

1. *Рогалевич Н. Н. Краткий словарь по философии. Более 1000 слов. – Минск: Харвест, 2007. – 832 с.*
2. *Балла О. Метафизика в стакане / О. Балла // Знание – сила. – 2008. – № 2. – С. 33–41.*
3. *Корабльова В. Людина як віртуальний конструктор / В. М. Корабльова // Філософська думка. – 2007. – № 6. – С. 25–33.*
4. *Бычков В. В., Маньковская Н. Б. Виртуальная реальность в пространстве эстетического опыта / Виктор Васильевич Бычков, Надежда Борисовна Маньковская // Вопросы философии. – 2006. – № 11. – С. 47-59.*
5. *Усанова Д. О. Виртуальная культура: концептуализация феномена и репрезентации в современном социокультурном пространстве: Автореф. на соиск. уч. степ. канд. культурологии: 24.00.01 – теория и история культуры / Усанова Дарья Олеговна. – Челябинск, 2014. – 24 с.*
6. *Keen A. The Cult of the Amateur: How Today's Internet Is Killing Our Culture / Andrew Keen. – N.Y.: Doubleday, 2007. – 228 p.*
7. *Маньковская Н. Б., Бычков В. В. Современное искусство как феномен техногенной цивилизации / Надежда Борисовна Маньковская, Виктор Васильевич Бычков. – Москва: ВГИК, 2011. – 208 с.*

8. *Браславский П. И. Технология виртуальной реальности как феномен культуры конца XX–начала XXI веков: Дисс. на соиск. уч. степ. канд. культурол. н.: 24.00.01 – теория и история культуры / Павел Исакович Браславский. – Екатеринбург, 2003. – 163 с.*
9. *Наседкина Ю. В. Компьютерные виртуальные реальности как феномен современной культуры: Дис. на соиск. уч. степ. канд. культуролог. н.: 24.00.01 – теория и история культуры / Юлия Валерьевна Наседкина. – СПб., 2005. – 156 с.*
10. *Ісакова О. І. Віртуальна культура як феномен глобалізації: філософсько-культурологічне осмислення / Олена Іванівна Ісакова // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2017. – Вип. 17. – С. 41-43.*
11. *Муртазина М. Ш. Виртуальная культура как феномен глобализации: философско-культурологическое осмысление: Дисс. на соиск. уч. степ. канд. филос. н.: 09.00.13 – религиоведение, философская антропология, философия культуры / Марина Шамильевна Муртазина. – Чита, 2012. – 172 с.*
12. *Гутман И. Е. Компьютерные виртуальные игры: культурно-антропологические аспекты анализа: Дисс. на соиск. уч. степ. канд. филос. н.: 09.00.13 – религиоведение, философская антропология, философия культуры / Илья Ефимович Гутман. – Санкт-Петербург, 2009. – 193 с.*
13. *Виртуальное пространство культуры: М-лы науч. конф. 11–13 апреля 2000 г. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2000. – 219 с.*
14. *Журба М. А. Віртуальна реальність релігії / М. А. Журба // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2014. – Вип. 7. – С. 76-81.*

15. Бебнева Е. А. *Религиозная виртуальная реальность: философско-религиоведческий анализ: Автореф. на соиск. уч. степ. канд. филос. н.: 09.00.13 – религиоведение, философская антропология, философия культуры / Елена Александровна Бебнева. – М., 2004. – 26 с.*
16. Kasza J. *Post Modern Identity: «In Between» Real And Virtual / Joanna Kasza // World Scientific News. – 2017. – № 78. – P. 41-57.*
17. Кириллова Н. Б. «Виртуальная реальность» и «виртуализация культуры» как концепты современной культурологии / Наталья Борисовна Кириллова // *Обсерватория культуры. – 2017. – №14 (5). – С. 524-531.*
18. Павицька С. Ю. *Освіта в контексті формування віртуальної культури особистості / С. Ю. Павицька // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2008. – Вип. 35. – С. 207-215.*
19. Денисюк Ж. З. *Віртуальність масової культури як поле конструювання уявних ідентичностей / Жанна Захарівна Денисюк // Вісник НАКККІМ. – 2016. – № 1. – С. 8-12.*
20. Муха О. Я. *Виртуализация религиозной культуры, или Как теперь молится юзернейм: наброски к проблеме / О. Я. Муха // Человек и религия: М-лы международ. науч.-практ. конф. (Минск, 14-16 марта 2013 г.). – Минск: Четыре четверти, 2013. – С. 229–233.*
21. *Buddhism, the Internet, and digital media The pixel in the lotus / Ed. by G. P. Grieve, D. Veidlinger. – N. Y.: Routledge, 2014. – 232 p.*
22. Greider B. *Academic Buddhology and the Cyber-Sangha: researching and teaching Buddhism on the web // Teaching Buddhism in the West: from the wheel to the web / Ed. by V. Nori, R. Hayes, J. Shields. – London, N. Y., 2002. – P. 212–234.*

23. Добродум О. Віртуалізація релігії в США / О. Добродум // Релігійна свобода. – 2008. – № 13. – С. 41-46.

24. Helland C. Online religion as lived religion: methodological issues in the study of religious participation on the Internet / Christopher Helland // Online – Heidelberg Journal of Religions on the Internet. – 2005. – Vol. 01.1: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/5823/1/Helland3a.pdf>.

25. Digital religion: understanding religious practice in New Media Worlds / Ed. H. A. Campbell. – London: Routledge, 2013. – 276 p.

26. Heim M. The Metaphysics of Virtual Reality / Michael Heim. – N. Y.– Oxford: Oxford University Press, 1993. – 175 p.

References:

1. Rogalevich N. N. Kratkiy slovar po filosofii. Bolee 1000 slov. – Minsk: Kharvest, 2007. – 832 s.

2. Balla O. Metafizika v stakane / O. Balla // Znanie – sila. – 2008. – № 2. – S. 33–41.

3. Korabl'ova V. Ljudyna jak virtual'nyj konstruktor / V. M. Korabl'ova // Filososfs'ka dumka. – 2007. – № 6. – S. 25–33.

4. Bychkov V. V., Mankovskaya N. B. Virtualnaya realnost v prostranstve esteticheskogo opyta / Viktor Vasilevich Bychkov, Nadezhda Borisovna Mankovskaya // Voprosy filosofii. – 2006. – № 11. – S. 47-59.

5. Usanova D. O. Virtualnaya kultura: kontseptualizatsiya fenomena i reprezentatsii v sovremennom sotsiokulturnom prostranstve: Avto-ref. na soisk. uch. step. kand. kulturologii: 24.00.01 – teoriya i istoriya kultury / Usanova Darya Olegovna. – Chelyabinsk, 2014. – 24 s.

6. Keen A. The Cult of the Amateur: How Today's Internet Is Killing Our Culture / Andrew Keen. – N.Y.: Doubleday, 2007. – 228 p.

7. Mankovskaya N. B., Bychkov V. V. *Sovremennoe iskusstvo kak fenomen tekhnogennoy tsivilizatsii / Nadezhda Borisovna Mankovskaya, Viktor Vasilevich Bychkov. – Moskva: VGIK, 2011. – 208 s.*
8. Braslavskiy P. I. *Tekhnologiya virtualnoy realnosti kak fenomen kultury kontsa KhKh–nachala KhKhl vekov: Diss. na soisk. uch. step. kand. kulturolog. n.: 24.00.01 – teoriya i istoriya kultury / Pavel Isakovich Braslavskiy. – Yekaterinburg, 2003. – 163 s.*
9. Nasedkina Yu. V. *Kompyuternye virtualnye realnosti kak fenomen sovremennoy kultury: Dis. na soisk. uch. step. kand. kulturolog. n.: 24.00.01 – teoriya i istoriya kultury / Yuliya Valerevna Nasedkina. – SPb., 2005. – 156 s.*
10. Isakova O. I. *Virtual'na kul'tura jak fenomen hlobalizacii: filosofsko-kul'turolohične osmyslennja / Olena Ivanivna Isakova // Aktual'ni problemy filosofiji ta sociolohiji. – 2017. – Vyp. 17. – S. 41-43.*
11. Murtazina M. Sh. *Virtualnaya kultura kak fenomen globalizatsii: filosofsko-kulturologicheskoe osmyslenie: Diss. na soisk. uch. step. kand. filos. n.: 09.00.13 – religiovedenie, filosofskaya antropologiya, filosofiya kultury / Marina Shamilevna Murtazina. – Chita, 2012. – 172 s.*
12. Gutman I. Ye. *Kompyuternye virtualnye igry: kulturno-antropologicheskie aspekty analiza: Diss. na soisk. uch. step. kand. filos. n.: 09.00.13 – religiovedenie, filosofskaya antropologiya, filosofiya kultury / Ilya Yefimovich Gutman. – Sankt-Peterburg, 2009. – 193 s.*
13. *Virtualnoe prostranstvo kultury: M-ly nauch. konf. 11–13 aprelya 2000 g. – SPb.: Sankt-Peterburgskoe filosofskoe obshchestvo, 2000. – 219 s.*
14. Žurba M. A. *Virtual'na real'nist' relihiji / M. A. Žurba // Filosofija i politolohija v konteksti sučasnoji kul'tury. – 2014. – Vyp. 7. – S. 76-81.*
15. Bebneva Ye. A. *Religioznaya virtualnaya realnost: filosofsko-religiovedcheskiy analiz: Avtoref. na soisk. uch. step. kand. filos. n.:*

09.00.13 – *religiovedenie, filosofskaya antropologiya, filosofiya kultury / Yelena Aleksandrovna Bebneva. – M., 2004. – 26 s.*

16. *Kasza J. Post Modern Identity: «In Between» Real And Virtual / Joanna Kasza // World Scientific News. – 2017. – № 78. – P. 41-57.*

17. *Kirillova N. B. «Virtualnaya realnost» i «virtualizatsiya kultury» kak kontsepty sovremennoy kulturologii / Natalya Borisovna Kirillova // Observatoriya kultury. – 2017. – №14 (5). – S. 524-531.*

18. *Pavyc'ka S. Ju. Osvita v konteksti formuvannja virtual'noji kul'tury osobystosti / S. Ju. Pavyc'ka // Humanitarnyj visnyk Zaporiz'koji deržavnoji inženernoji akademiji. – 2008. – Vyp. 35. – S. 207-215.*

19. *Denysjuk Ž. Z. Virtual'nist' masovoji kul'tury jak pole konstrujuvannja ujavnyx identyčnostej / Žanna Zaxarivna Denysjuk // Visnyk NAKKKIM. – 2016. – № 1. – S. 8-12.*

20. *Mukha O. Ya. Virtualizatsiya religioznoj kultury, ili Kak teper molitsya yuzerney: nabroski k probleme / O. Ya. Mukha // Chelovek i religiya: M-ly mezhdunarod. nauch.-prakt. konf. (Minsk, 14-16 marta 2013 g.). – Minsk: Chetyre chetverti, 2013. – S. 229–233.*

21. *Buddhism, the Internet, and digital media The pixel in the lotus / Ed. by G. P. Grieve, D. Veidlinger. – N.Y.: Routledge, 2014. – 232 p.*

22. *Greider B. Academic Buddhology and the Cyber-Sangha: researching and teaching Buddhism on the web // Teaching Buddhism in the West: from the wheel to the web / Ed. by V. Nori, R. Hayes, J. Shields. – London, N.Y., 2002. – P. 212–234.*

23. *Dobrodum O. Virtualizacija relihiji v SŠA / O. Dobrodum // Relihijna svoboda. – 2008. – № 13. – S. 41-46.*

24. *Helland C. Online religion as lived religion: methodological issues in the study of religious participation on the Internet / Christopher Helland // Online – Heidelberg Journal of Religions on the Internet. – 2005. – Vol.*

01.1: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/5823/1/Helland3a.pdf>.

25. *Digital religion: understanding religious practice in New Media Worlds* / Ed. H. A. Campbell. – London: Routledge, 2013. – 276 p.

26. Heim M. *The Metaphysics of Virtual Reality* / Michael Heim. – N. Y.– Oxford: Oxford University Press, 1993. – 175 p.

DOI 10.26886/2414-634X.4(23)2018.15

UDC: 241.8 : 261.6

**STANLEY J. GRENZ'S THEOLOGICAL METHOD: A
POSTFOUNDATIONAL EPISTEMOLOGY**

Yevgen Shatalov

National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine, Kyiv

In the present article, I have examined the communitarian theological method of Stanley J. Grenz. The article was dedicated to outlining Grenz's overall proposal for reshaping evangelical theology along communitarian lines due to a major cultural shift from modernity to postmodernity. To his mind, evangelical scholars can benefit the most in their theologizing from this communitarian methodological orientation. Drawing on the works of other postfoundational scholars and my personal research in the Eastern European context, I have suggested revising certain aspects of Grenz method (in particular the structure of epistemology, the question of language and truth). Taking my conclusions as a starting point, I tried to put Grenz's communitarian methodology into practice in order to present the contours of revisited communitarian method. I have demonstrated that contemporary evangelical theology, indeed, requires the notion of community due to biblical, theological, sociological, hermeneutical and apologetic reasons. While Grenz did not dedicate much writing to such

questions as relationship between theology and Tradition (an exception is his work on the role of Tradition in postfoundational epistemology, unto which I drew), I have expanded them following his overall emphases. Therefore, I have concluded that Grenz's communitarian methodology can be applied well to theology if certain aspects could be revised.

Key words: Stanley J. Grenz, theological method, evangelical theology, postfoundational epistemology, concept of community.

Approaching the practice of theology entails developing a certain methodology that will guide one's research. As the shift from modernity to postmodernity became apparent in various areas of our society, many evangelical scholars realized the need for revisiting traditional theological methods they used. The quest for a theological method brought diverse proposals, from conservative to more radical, for doing evangelical theology. Stanley J. Grenz is one of those thinkers who tried to utilize various insights of a postmodern ethos in order to present his comprehensive approach to theology. Being sensitive to contemporary cultural and philosophical milieu, but, at the same time, faithful to historical Christian faith and practice, Grenz came up with a methodology in which the concept of community became the locus of theological enterprise.

This article is dedicated to Grenz's theological method. If above we have outlined a large picture of Grenz's theological enterprise, below we will see the way of painting it. In Grenz's view, one of the postmodernism's most helpful aspects for the doing of theology is the epistemological shift from foundationalism to a "chastened rationality." This entails first, the rejection of the Enlightenment project to ground knowledge in basic beliefs that are universal, objective, indubitable, and discernable to any rational person; and second, the acceptance of "the transition from a realist to a

constructivist view of truth and the world” [5, p.22]. To the closer examination of this shift we turn now.

Language, Theological Knowledge and Reality

Grenz, in his book coauthored with Franke, states: “language... provides the conceptual tools through which we construct the world we inhabit, as well as the vehicles through which we communicate and thereby share meaning with others. ... Theology, we might conclude, explores the world-constructing, knowledge-forming, identity-forming ‘language’ of the Christian community” [Ibid., p.53]. Here we can see that language becomes a primary focus for Grenz’s (and Franke’s) project. Grenz’s indebtedness to contemporary sociology of knowledge and linguistics is vivid in the following quotation: “we do not inhabit the ‘world-in-itself’; instead, we live in a linguistic world of our own making” [5, p.53]. This phrase of Grenz (and John Franke) became the most quoted by many opponents of their program. Anyone acquainted with a constructivist epistemology knows that such statements presuppose perspectivalism and hence relativism as a result. According to the constructivist view language forms our knowledge and one’s perspective always forms the grid out of which the world is interpreted and understood. Thomas Kuhn’s paradigms, or an ordered set of methods and ideas shaped by a certain (scientific) community, might well stand for a perspective. Narrative thinkers describe perspectives as intellectual frameworks, which represent structure of one’s beliefs. The image of spider webs, often used by Grenz, shows that our beliefs gain strength from the mutually reinforcing effect of all the internal connections and not from some kind of foundation. Elsewhere, Grenz even states that our knowledge is but perspectival. Nevertheless, while accepting the social construction model of knowledge, he still, together with realists, believes that there is certain “givenness to the universe” apart from our linguistic tasks. This “givenness” is not the

“world as it is”, but rather the world, as seen “through the lenses of the gospel, the objectivity in the biblical narrative is the objectivity of the world as God wills it” [5, p.246]. So, Grenz views objectivity through an eschatological prism and defines it as “the world as God wills it to be,” as objectivity of a future and eschatological world [5, p.53; 2, p.223-24]. And the language neither “penetrates” nor “reveals” this reality, but rather “creates” it. By means of connecting this “givenness” to the will of God, Grenz equates objectivity with eschatological future, with “eschatological realism” that shapes a social constructivist understanding of the shared human task. Further, since truth in its fullness can be known only in the future, when eschaton comes to its realization, all our present theological statements are provisional and should be treated as hypotheses to be tested. (Therefore we cannot really talk about any knowledge as truly objective). The eschatological completion of God’s creative activity becomes a vantage point through which the universe should be viewed [9, p.176]. At this point Grenz recognizes his indebtedness to Wolfhart Pannenberg with his appeal to the eschatological nature of truth and to George Lindbeck’s “cultural-linguistic” approach to reality which moves from realism to the concept of social construction of reality. (Also Grenz reveals his indebtedness to the sociology of Peter Berger and Thomas Luckmann). Grenz differs with Lindbeck in that he moves beyond Lindbeck’s thesis and states that theology cannot be purely descriptive but also prescriptive, i.e. work as the “interpretive framework of the Christian community” [5, p.197-199].

Grenz believes that truly communitarian theology should employ a nonfoundationalist epistemology that combines such approaches as coherentism, pragmatism and the Wittgenstein’s notion of language-games. At this point the notions of language and reality meet each other. According to Grenz coherentism rejects the assumption that a justified set

of beliefs necessarily comes in as an edifice which rests on a base. For him there are no beliefs that are intrinsically basic or superstructure. Coherentism views beliefs as a mosaic or web, where each belief is interdependent and supported by its relationship to other beliefs within mosaic, and justified by its overall fit with other held beliefs. Pragmatism, like coherentism, sees the truth not in beliefs corresponding to reality but is tested and experimentally confirmed [9, p.169]. The truth for Grenz should also be proved pragmatically. While, as he said, other religions might participate in the divine plan of building community, only Christianity carries within itself the foundation for the community-building role of a transcendent religious vision [5, p.281-83]. Therefore, Christian view of truth for Grenz is more coherent and more pragmatic than the truth of other religions.

Reconstructing the Foundation – Community as the Postfoundational Epistemological Foundation

If, as contemporary critics of Enlightenment epistemology say, there is no single, universal set of criteria for judging definitively the epistemic status of all beliefs, and if there is no such thing as neutral reason, in which truly objective reflection take place, can we talk about foundations in our epistemology? To find an answer to this question Grenz consults with some Reformed epistemologists and concludes that theological reflection has a believing community as its “foundation.” He believes that a nonfoundationist communitarian approach “returns theological reflection to its proper primary location within the believing community, in contrast to the Enlightenment ideal that effectively took theology out of the church” and actually views Christian theology “as an activity of the community that gathers around Jesus the Christ” [Ibid., p.47-48].

All Christians share an experience of being encountered redemptively in Jesus Christ by the God of the Bible. By means of this

encounter God constitutes us individually as believers and corporately as a community of faith. As a result, this encounter with God is an identity-producing event. Therefore, Grenz sees Christians as storytellers, who “recite narratives that recount their historical and ongoing personal encounter with God” in the categories drawn from the biblical narrative. Being aware of liberal pitfalls on the path of Christian experience Grenz does not equate the encounter with God to a mere universal mark of believers. On the contrary, he believes that any experience is always mediated by certain community and thus always conditioned by it (and its traditions). In conclusion we may say that specifically “Christian-experience-facilitation interpretative framework, arising as it does out of the biblical narrative, is ‘basic’ for Christian theology” and epistemology [Ibid., p.49]. In this Grenz partly fulfills Lindbeck’s program of “intratextual theology” that in his words should “redescribe reality within the scriptural framework” in order to incorporate “all being into a Christ-centered world” [7, p.118]. As I have noted earlier Grenz shares Lindbeck’s thesis and presents it in a rather new way for traditional evangelical theology. Elsewhere Stanley Grenz says that doctrines comprise something like rules of discourse of the believing community and thus act like norms which regulate and instruct adherents how to act and think. In short for Grenz “doctrines establish the ground rules for the ‘game’ of Christian thinking, speaking, and living” [5, p.46].

Church for Grenz is then more than an integrative motif of theology; it is an epistemological foundation as well. This is why Grenz calls church “basic” or “given” for our epistemological endeavor. We know that the process of knowing always takes place within the context of prior belief. In order to grow in knowledge a person needs to make a provisional commitment to a framework of thought, to accept something as “given” on trust and then to pursue it in examination. (At this point Grenz

acknowledges church to be this “given” with which one proceeds in knowing God) [8, p.295]. Since belonging to community is a part of our human existence and it shapes our conceptions of rationality together with basic religious beliefs, every theology is necessarily communitarian [5, p.230-31]. In other words the existence of the church is “basic” in a sense that it objectively exists regardless of our beliefs and any theologian should attempt to explain why and how it does exist.

The church is indebted for its “basicity” to one’s encounter with God of the Bible through Jesus Christ. It can truly be deemed “basic,” because it is the only mean by which the Spirit constitutes us as a community. The church is also basic “in that our participation in the faith community calls forth theological reflection” and therefore our theological construction needs no certainty-gaining foundations but “the life of the discipleship community who are joined together by the Spirit and who join together in living out the mandate they share” [1]. Theology then is the ongoing conversation among the members of community to clarify the interpretive framework of the community that this encounter has called forth. Thus Grenz states that it is “the specifically Christian-experience-facilitating interpretative framework” that is also “basic” for theology and the church itself. However, because this experience and its interpretative framework cannot exist without the church we can say that church is indeed “basic” for theology [5, p.233-34]. This communitarian nature of theological foundation then shows that Christian theology should be communitarian.

Relationships between Theology and Tradition

Grenz elevates Scripture to be the primary norm for theological statements and reflections, but, as he puts it, “contextualization demands that we take seriously the thought-forms and mindset of the culture” in which we articulate our theology [5, p.19]. He encourages those who want

to communicate the gospel in the contemporary world to be aware that the theological categories we employ are always culturally and historically conditioned. Hence, the cultural mindset and context should be considered in the theological enterprise. As a result, Grenz presents his “three sources or norms for theology” which are the Bible and its message per se, the theological heritage of the church, and “the thought-forms of the historical-cultural context in which the contemporary people of God seek to speak, live, and act” [Ibid., p.112-115].

Grenz acknowledges that even though Protestants confess **sola scriptura** and the principle, that there is no norm over Scripture, “**scriptura** is never **sole**.” Note that for him it is due to the Spirit’s work the Bible gain its authority. Since the same Spirit works in the Christian community biblical texts gain their distinctive shape only in the community. As Grenz states “apart from the Christian community the Christian Bible would not exist” [5, p.112]. So, speaking about the authority of Scripture Grenz places it not in the text itself but rather in the work of the Spirit who speaks in and through the text. Therefore, the authority of the Bible “is ultimately the authority of the Spirit whose instrumentality it is” [6, p.224]. Actually this link between the Word and the Spirit is fundamental to his theological method. Such pneumatological understanding of the biblical authority will lead us consequently to an appreciation of Christian Tradition, since Spirit reveals Himself there, as well. Grenz further states that the path to such understanding “proceeds indirectly, via ecclesiology” because “Scripture arose in the ancient faith communities” [Ibid., p.224]. However Grenz notes that as the faith community affirmed the canon, it made itself accountable to Scripture as the norming norm for its life, faith and practice. Moving forward Grenz and Franke define Christian tradition as “the ongoing historical attempts by the Christian community to explicate and translate faithfully the first-order language, symbols and practices of

the Christian faith – by means of the interaction among community, text and culture – into the various social and cultural contexts in which the community has been situated” [Ibid., p.228]. This definition gives a dynamic hue to Tradition for it has to grow as it confronts new challenges and situations over the course of time [4, p.373]. The reading of Scripture, for Grenz, should always be in “hermeneutical fellowship with all the people of God” because we ourselves are not the only people of God but “the contemporary embodiment of a historical people, the people of God throughout the ages” [1].

Relationships between Theology and Culture

Every human is embedded in culture and cannot receive any message “outside” of his or her social context. Following contemporary cultural anthropologists Grenz rejects the older definition of culture that viewed it as a “thing” or entity standing above human products and as learned mental structures. Rather, he sees it as an “outcome and product of social interaction” where people are not its passive receivers but active creators who “struggle to determine the meaning of public symbols” [5, p.135]. Therefore, culture is simultaneously private, since meanings of shared cultural symbols are always subject to private interpretation, and public because there are still presupposed models of the world that are widely shared [Ibid., p.137-38]. Grenz believes that the task of the person within any given social context is the construction of meaning. In other words, the meaning-making cultural endeavor is the formation of personal identity within the particular context of the social group. Henceforth the construction of the worlds we inhabit together with formation of our personal identity is an ongoing and dynamic process, in which shared cultural meanings are being formed and reformed. While symbols of every culture are mostly given we still struggling together to determine the meaning of those symbols we employ in this process.

Grenz states that in any communication culture becomes a crucial tool. Since doing theology is always communicating something about God it necessitates us to conceptualize and articulate Christian beliefs in a manner that contemporary people would understand. That is theology should be expressed through the symbols and “language” of the culture. In this, Grenz believes, lies our missiological calling. And henceforth theological enterprise should do well to draw from “cultural artifacts” because they present a window into the psyche of the society we live in [5, p.159]. Thus, theology should use culture. We should also realize the fact that our cultural context and any particular cultural expression in some way lead us to reconsider our understanding of the Christian faith. As Grenz puts it, “reading our culture can assist us in reading the biblical text to hear more clearly the voice of the Spirit” [Ibid., p.160]. In his mind this is evident because Spirit always speaks to us through the Scripture within a specific historical-cultural context. This notion makes our conversation with cultural context of crucial importance to the hermeneutical task. Grenz believes that in the hermeneutical process discoveries and insights of the diverse disciplines of human knowledge should inform our theological construction. He sees an ally especially in contemporary anthropology that can help us to understand better how human identity is being formed, how sin affects us etc. Theology should draw from all human “secular” knowledge because in fact ultimately no discipline is purely secular and all truth ultimately comes together in God.

Speaking in general about Grenz’s methodology, I can say that the great amount of criticism launched against him often misunderstands or misrepresents it. While Grenz utilizes much of postmodern thought and operates from postconservative perspective he, nevertheless, makes a lot of modifications, and thus, creatively presents his methodology. I, therefore, conclude that the concept of community is vital for theology, and

it appears that Grenz's method suffers the most inadequacies in the epistemology.

References:

1. Grenz Stanley J. *Conversing in Christian Style: Toward a Baptist Theological Method for the Postmodern Context in Baptist History and Heritage* 35/1 (Winter 2000): 82-10, available at: <http://www.encyclopedia.com/doc/1G1-94160872.html> (25 March 2018).
2. Grenz Stanley J. *The Moral Quest: Foundations of Christian Ethics*. – Downers Grove, Illinois : InterVarsity Press, 1997.
3. Grenz Stanley J. *Theology for the Community of God*. – Carlisle, U.K.: The Paternoster Press, 1994.
4. Stanley J. Grenz, *The Spirit and the Word: The world-creating function of the text in Theology Today* 57:3 (October 2000).
5. Grenz Stanley J. and John R. Franke. *Beyond Foundationalism: Shaping Theology in a Postmodern Context*. – Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 2001.
6. Grenz Stanley J. and John R. Franke. *Theological Heritage as Hermeneutical Trajectory: Toward a Nonfoundationalist Understanding of the Role of Tradition in Theology in Ancient & Postmodern Christianity: Paleo-Orthodoxy in the 21st Century*, eds. Kenneth Tanner and Christopher A. Hall. – Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 2002.
7. Lindbeck George A. *The Nature of Doctrine: Religion and Theology in a Postliberal Age*. – Philadelphia, PA: Westminster Press, 1984.
8. Vanhoozer Kevin J. *The Drama of Doctrine: A Canonical-Linguistic Approach to Christian Theology*. – Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 2005.
9. Wellum Stephen J. *Postconservatism, Biblical Authority, and Recent Proposals for Re-Doing Evangelical Theology: A Critical Analysis in*

Reclaiming the Center: Confronting Evangelical Accommodation in Postmodern Times, eds. Millard J. Erickson, Paul Kjoss Helseth, and Justin Taylor. – Wheaton, ILL: Crossway Books, 2004.

CONTENTS

I. ECONOMICAL AND TECHNICAL SCIENCES

STATE-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE FIELD OF HEALTH PROTECTION: FINANCIAL AND SOCIAL ASPECTS OF MODERNISATION	5
---	----------

O. V. Petrushka, PhD in Economical Sciences

FINANCIAL PARTNERSHIP OF THE STATE AND BUSINESS	16
--	-----------

B. S. Shuliuk, PhD in Economical Sciences

INFLUENCE OF AGGRESSIVE ENVIROMENT ON DURABILITY OF PORTLAND CEMENT BASED DRY BUILDING MIXTURES	28
--	-----------

V. Tokarchuk, PhD in Technical Sciences

Y. Kovalenko, engineer,

II. PEDAGOGICAL SCIENCES

MODERN APPROACHES TO THE STUDY OF THE PROBLEM OF THE FORMATION OF SOCIAL MATURITY OF THE INDIVIDUAL	37
--	-----------

Y. V. Haleta, PhD in Pedagogical Sciences, Associate professor

PRINCIPLES AND ACTIVITY TENDENCIES OF THE CHILDREN'S SOCIAL AND PEDAGOGICAL SERVICES	51
---	-----------

I. Yelantseva

ART TECHNOLOGY IN THE FORMATION OF DESIGN CULTURE OF FUTURE TEACHERS OF LABOR STUDIES	62
--	-----------

Yu. Kulinka, PhD in Pedagogical Sciences

CRITERIA AND INDICATORS OF THE FORMATION OF FUTURE AIR TRAFFIC CONTROLLERS PROFESSIONAL REFLECTION	75
O. Lopatiuk	
PERSONAL AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF THE FUTURE FACTOR OF MYSTIC EDUCATION: THEORETICAL METHODOLOGICAL ASPECT	86
R. A. Savchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor	
INDICATORS AND LEVELS OF FORMATION OF CONFLICTOLOGICAL CULTURE OF THE MANAGERS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS	96
N. Chornogor	
III. PHILOSOPHICAL SCIENCES	
USING OF METHODOLOGY OF R. J. SCHREITER FOR STUDY OF DEVELOPMENT UKRAINIAN EVANGELICAL MOVEMENT AS LOCAL THEOLOGY (BASED ON AN EXAMPLE OF PENTECOSTAL ESCHATOLOGICAL DOCTRINE)	111
V. Hura	
CONCEPTUAL MEASUREMENT OF MEDIEVAL SCHOLASTIC THEOLOGY	128
R. Yu. Tkachenko	

**THE DOCTRINE OF THE “RUSSIAN WORLD” IN THE CONTEXT
OF POSTCOLONIAL STUDIES** **146**

A.V. Fomenko

**SPECIFICITY OF THEOLOGICAL EDUCATION IN UKRAINE
DURING THE MIDDLE AGES AND EARLY MODERNITY** **163**

V. Khromets, PhD in Philosophical Sciences, Associate Professor

**MODERN CULTURE AND VIRTUAL REALITY: DIALECTICS OF
INTERACTION** **175**

M. Chikarkova, Doctor of Philosophy, Professor

**STANLEY J. GRENZ’S THEOLOGICAL METHOD: A
POSTFOUNDATIONAL EPISTEMOLOGY** **194**

Y. Shatalov